

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MEHMET NURİ CONKER'İN
ASKERİ VE SİYASİ HAYATI
(1911-1937)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ahmet Selim ERSOY

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Erdal ÇETİNTAŞ

Kasım-2015
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Yrd.Doç.Dr. Erdal ÇETİNTAŞ danışmanlığında Ahmet Selim ERSOY tarafından hazırlanan “Mehmet Nuri CONKER’in Askeri ve Siyasi Hayatı (1911-1937)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

23/10/2015

Yrd.Doç.Dr. Yüksel ÖZGEN
(Başkan)

Yrd.Doç.Dr. Erdal ÇETİNTAŞ
(Danışman)

Yrd.Doç.Dr. Orhan AVCI

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2015

Prof.Dr. İsmail AYDOĞAN
Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Mehmet Nuri CONKER’in Askeri ve Siyasi Hayatı (1911-1937)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

10/11/2015
Ahmet Selim ERSOY

ÖNSÖZ

Biyografi çalışmalarına önceden tezkireler gibi çalışmalarda yer verilirken günümüzde kim kimdir? geleneği eksenindeki çalışmalarda görülmektedir. Biyografisi ele alınan kişinin yazdığı hatıratının olması, konu ele alınırken önemli bir rehber konumundadır.

Mehmet Nuri Conker'in hatıratının olmadığından hakkındaki bilgilere arşiv belgeleri, yazılan hatıratlar ve araştırma eserlerden bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada öncelikle MSB Arşiv Müdürlüğü'nden Piyade Kurmay Albay Mehmet Nuri Conker'in, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyası, Askeri Safahat Belgesi ve TBMM Arşivi Mehmet Nuri Conker Şahsi Dosyasındaki bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca ATASE Arşivinden 16. Kolordu Personel: Üstsubay biyografileri içerisinde Kaymakam Mehmet Nuri'nin 1916 yılında 8. Tümen Komutanı olarak yazdırdığı tercüme-i hali askerî faaliyetleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda ATASE Arşivi katalogları taranarak ilgili belgeler temin edilmiştir. Kara Harp Okulu Arşivinden de Mehmet Nuri Conker'in ders notlarının yer aldığı numara defterlerinden faydalanılmıştır. TBMM Arşivi, Devlet Arşivleri ve Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi kaynakları doğrultusunda Mehmet Nuri Conker'in siyasi faaliyetlerine değinilmiştir. Mehmet Nuri'nin 1933 yılında Milliyet Gazetesine gönderdiği mektuba ise eklerde yer verilmiştir.

Mehmet Nuri Conker'in torunu Prof. Dr. Nur Vergin ile 05.08.2015 tarihindeki görüşmemde aile adına Mehmet Nuri Conker hakkında pek fazla bilgi ve belge olmadığını belirtmesi çalışmanın yukarıda ifade edilen sınırlılıklarından biridir. Bu çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen ATASE Arşivi ve Kütüphanesi, KHO Arşivi, MSB Arşivi, Devlet Arşivleri, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi çalışanlarının; Prof. Dr. Nur Vergin, Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Yrd. Doç. Dr. Yüksel Özgen, Yrd. Doç. Dr. Orhan Avcı ve Yrd. Doç. Dr. Erdal Çetintaş'ın kıymetli katkılarına, isimlerine burada yer veremediğim ancak yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma şükranlarımı sunar; yapılan çalışmanın Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukluk, okul, silah ve siyaset arkadaşı Mehmet Nuri Conker'in faaliyetlerine değinecek çalışmalara akademik bir bakış açısı kazandırmasını temenni ederim.

ÖZET

Mehmet Nuri Conker, 1881’de Selanik’te doğdu. Selanik Askeri Rüştıyesi, Manastır Askeri İdadisi, Harp Okulu ve sonrasında Harp Akademisi’nden mezun olarak Mümtaz Yüzbaşı rütbesiyle 3. Ordu’da göreve başladı.

Harekât Ordusu, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı’nde görev aldı. 1920 yılında TBMM tarafından Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü, Ankara komutanlığı ve Ankara vali vekâleti görevine atandı. 16 Eylül 1920 tarihinden itibaren 41. Tümen Komutanlığı ve sonrasında Adana Valiliği görevini üstlendi. 27 Şubat 1921 tarihinde Hariciye Vekâleti tarafından Almanya’da görevlendirildi.

1923’te TBMM’ye Kütahya Milletvekili seçildi. 04 Temmuz 1927 tarihinde askerlikten emekli oldu. 1927’de ikinci defa Kütahya Milletvekili seçildi. Türkiye Cumhuriyetinin ikinci çok partili hayata geçiş denemesi olan Serbest Cumhuriyet Partisi’nin kurucularındandır. S.C.P. Genel Sekreterliği görevinde bulundu. Ancak bu başarısızlıkla sonuçlandı. 1932 ve 1935’te Gaziantep Milletvekilli seçildi.

Zabit ve Kumandan (Subay ve Komutan) isimli kitabı 1914 yılında yayınlandı. Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devletleri tarafından verilmiş nişanları vardır. TBMM tarafından Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ve Takdirname ile ödünlendirildi. Almanca, Fransızca ve Arapça bilen Mehmet Nuri Conker 11.01.1937 tarihinde vefat etti. Cenazesi Cebeci Şehitliğinde toprağa verildi. 31 Ağustos 1988 tarihinde naaşı Devlet Mezarlığı’na nakledi.

Anahtar Sözcükler: Mehmet Nuri Conker, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Savaşı, Serbest Cumhuriyet Partisi, Zabit ve Kumandan

ABSTRACT

Mehmet Nuri Conker was born in Salonika in 1881. He graduated from Salonika Military Middle School, Bitola Military High School and Turkish Military Academy. After that, he graduated from Military Warfare Academies as a Captain and started his military duty in the Turkish Army.

He participated in "Army of Action" and the Trablusgarp War, The Balkans War, the World War I and the War of Turkish Independence. In 1920, he was assigned by The Grand National Assembly of Turkey as the Commander of Ankara, the Governor of Ankara City and the Chief of Department of Intelligence and Press. In the 16th of September, 1920, he was assigned as the Commander of 41th Division and the Governor of Adana City. In the 27th of February, 1921, he was assigned in Germany by the Ministry of Foreign Affairs.

In 1923, he was elected as Kütahya representative. In the 4th of July, 1927, retired from military. In 1927, re-elected as Kütahya representative. He was one of the founders of the Free Republican Party, which is the second of Multi-Party Diet Trials in Turkey. He was the general secretary of this party. But this was a failure. In 1932 and 1935, he was elected as Gaziantep representative.

His book, "The Officer and the Commander" was published in 1914. He has got badges presented by Austria, Germany and the Ottoman Empire. He was gifted by The Grand National Assembly of Turkey with Red-Striped Independence Medal. He spoke German, French and Arabic. He died in the 11th of January, 1937. He was first buried at Cebeci Martyrs' Cemetery and in the 31st of 1988, he was transferred to National Cemetery.

Keywords: Mehmet Nuri Conker, the Trablusgarp War, the Balkans War, the World War I, the War of Turkish Independence, the Free Republican Party, "The Officer and the Commander"

KISALTMALAR

a.g.d: Adı geçen dergi
a.g.e: Adı geçen eser
a.g.m: Adı geçen makale
a.g.b: Adı geçen belge
ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
B: Birleşim
BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDHK: Birinci Dünya Harbi Katalogu
Bel: Belge
bk: Bakınız
C.H.P: Cumhuriyet Halk Partisi
C: Cilt
ev: Çeviren
D: Dönem
Dos: Dosya
Dr: Doktor
e.d: Editör
F: Fihrist
G: Gömlek
haz: Hazırlayan
K: Klasör
KHO: Kara Harp Okulu
MSB: Milli Savunma Bakanlığı
OIHK: Osmanlı İtalya Harbi Katalogu
S.C.P: Serbest Cumhuriyet Partisi
s: Sayfa
S: Sayı
T.D.V: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K: Türk Tarih Kurumu
t.y: Tarih yok
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZT: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Tutanağı
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
Yay: Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET NURİ CONKER'İN ASKERİ HAYATI

I. Askeri Öğrenciliği.....	5
II. Subaylık Faaliyetleri.....	7
A. Trablusgarp Savaşı (1911-1912).....	9
B. Balkan Savaşı (1912-1913).....	16
C. Çanakkale Savaşı (1915-1916).....	22
D. Kafkas (Doğu) Cephesi (1916-1917).....	27
E. Lahey Ataşemiliterliği (1917-1920).....	32
F. İstiklal Savaşı(1920- 1921).....	33
G. Berlin Mümessilliği(1921).....	41

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET NURİ CONKER'İN SİYASİ HAYATI

I. Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi Faaliyetleri(1923-1937).....	45
A. TBMM İkinci Dönem C.H.P. Kütahya Milletvekilliği.....	45
1. Verdiği Önergeler.....	45
a) Mehmet Nuri ve Arkadaşlarının Hastalanan İsmet Paşa İçin Önergeleri.....	45

b) Bayındırlık Bakanı Merhum Süleyman Sırrı Bey'in Ailesine Maaş Tahsisi.....	46
c) Lakap ve Unvan Meselesi.....	46
2. Meclis Konuşmaları.....	46
a) Tohum, Çift Hayvanı ve Zirai Aletler Verilmesi.....	46
b) Askere Alma.....	49
c) Satın Alma Heyeti.....	50
d) Makam Maaşı.....	53
e) Tekke, Zaviye ile Türbelerin Kapatılması ve Bazı Unvanların Kaldırılması.....	55
3. Görev Yaptığı Komisyonlar.....	56
a) Türkiye - Arjantin Antlaşması.....	56
4. Mehmet Nuri'ye İstiklâl Madalyası Verilmesi.....	56
B. TBMM Üçüncü Dönem CHP Kütahya Milletvekilliği (1927 -1930).....	56
1. Mehmet Nuri'nin Askerlikten Emekliliği.....	56
2. Kanun Teklifleri.....	57
a) Tapu Harçları Kanunu.....	57
3. Görev Yaptığı Komisyonlar.....	57
a) Dış İşleri Komisyonuna Seçilmesi.....	57
b) Türkiye – İsveç Ticaret Antlaşması.....	57
c) Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sınır Antlaşması.....	57
d) Dış İşleri Komisyonuna Üçüncü Defa Seçilmesi.....	58
e) İtalya Hâkimiyetindeki Adalar Lozan Antlaşması'nca Türkiye'ye mi Yoksa İtalya'ya mı Ait?.....	58
f) Ticaret Antlaşmalarının Uygun Görülmesi.....	58
4. Satın Alma Heyetinden Brül'ün Zimmetine Geçirdiği Miktarın Tahsili.....	58

C. TBMM Dördüncü Dönem CHP Gaziantep Milletvekilliği (1932-1935).....	59
1. Meclis Konuşmaları.....	59
a) Askerî Ders Verecek Subayların Ücretleri.....	59
2. Görev Yaptığı Komisyonlar.....	60
a) Ekonomi Komisyonuna Seçilmesi.....	60
b) Askerî Fabrikaların Sermaye İle Ticarî İş Yapması.....	60
c) İskele ile Liman Posta Hizmetinin Devlet İdaresine Alınması ve Uyuşturucu Kontrolü.....	61
d) İstanbul Üniversitesi İçin Ayrılan Ödeneğin Yetersizliği.....	61
e) Sınır ve Sahil Sağlık Genel Müdürlüğü Bütçesi'nin Artırılması.....	61
f) Bazı Daire Bütçelerinde Aktarma Yapılması.....	61
g) Tekel İdareleri Hesaplarının Muhasebe Divanınca Kontrol Edilmesi.....	62
D. TBMM Beşinci Dönem CHP Gaziantep Milletvekilliği (1935-1937)....	62
1. Mehmet Nuri Conker'in TBMM Reis Vekilliği'ne seçilmesi.....	62
a) Birinci Yasama Yılı'nda Mehmet Nuri Conker'in Başkanlığında Toplanılan Birleşimler.....	62
2. Mehmet Nuri Conker'in TBMM Geçici Başkanlığı.....	64
3. Mehmet Nuri Conker'in Üçüncü Yasama Yılında TBMM Başkan Vekilliği'ne Seçilmesi	65
a) İkinci Yasama Yılı'nda Mehmet Nuri Conker'in Başkanlığında Toplanılan Birleşimler.....	65
4. Mehmet Nuri Conker'in Üçüncü Yasama Yılında TBMM Başkan Vekilliği'ne Seçilmesi.....	65
a) Üçüncü Yasama Yılı'nda Mehmet Nuri Conker'in Başkanlığında Toplanılan Birleşimler.....	66
5. Mehmet Nuri Conker'in Vefatı Nedeniyle İsmet İnönü'nün Tezkeresi ve TBMM Reis Vekili Refet Canitez'in Konuşması.....	66
II. Serbest Cumhuriyet Partisi Dönemi Faaliyetleri(1930).....	66

III. Mehmet Nuri'nin Zabıt ve Kumandan Kitabı.....	78
A. Kendini Hiçe Sayma ve Fedakârlık Duygusu.....	81
B. Subayların, Erlerin Kalp ve Güvenlerini Kazanmaları ve Morallerini Yükseltmeleri.....	82
C. Saldırı Kavramı.....	83
D. Kendiliğinden İş Görme ve Sorumluluk Üstlenmek.....	84
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA.....	88
EKLER.....	93

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin iskân politikası neticesinde Anadolu'dan pek çok Türk ailesi Balkanlara yerleşmiştir. Osmanlı Devleti Balkanları anavatan niteliğinde değerlendirmiş bunun için de bu coğrafyadaki homojen yapıya İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğundan daha müsamahalı bir yönetim anlayışıyla hareket etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki bu bölgesinin fikir olarak da Avrupaî düşüncelere daha açık bir konumda olmasını sağlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı şehirlerinin dış dünya ile artan ilişkilerinin düğüm noktası liman şehirleri olmuştur. Bu durum bu şehirlerin önemli yapısal değişiklikler geçirmelerini sağlamıştır.¹

Osmanlı Devleti Rusya'nın Panslavist hareketleri neticesinde 1877 – 1878 Osmanlı Rus Harbi'nde² ağır bir yenilgi almış hatta Rus ordusu İstanbul yakınlarına kadar gelmiştir. Osmanlı aydınları devletlerinin uğradığı felaketleri, devletin uluslararası toplum içindeki zafiyetinin sebeplerini ve çarelerini araştırmaya girişirler. Modern okullarda eğitim gören Müslüman aydınlar, toplumu yeniden canlandırmak için uğraşırlar.³

Sarp dağları, sel gibi akan ırmaklarıyla Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu içindeki farklı milletlerin birleştikleri, bir yandan da kendilerine özgü farklı yaşayışlarını sürdükleri bir coğrafyadır.⁴ Mehmet Nuri'nin doğduğu Selanik, fiziki ve kültürel açıdan Osmanlı egzotizmiyle Avrupa'nın ticari hareketliliğinin birlikteliğini bir araya getirir. Selanik her ne kadar Türk şehri olsa da Avrupa coğrafyasındadır. Berlin ve Paris ile karşılaştırıldığında sakin bir yer olmakla birlikte Türk modernleşmecileri için entelektüel bir merkezdir. 1889 yılında açılan yeni demir yolu

¹İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay, İstanbul, 2009, s.189.

²1877 – 1878 Osmanlı - Rus Harbi (93 Harbi) Osmanlı Devletinin yenilgisi sonrası Rus Ordusu İstanbul önlerine kadar gelmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ni, Rusya ile Ayastefanos Antlaşmasını imzalamak zorunda bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimi ve Batı Avrupalı Devletlerin bu antlaşmayı kabul etmediklerinden Berlin Kongresi düzenlenmiştir. Rusya'nın çok kazançlı olduğu Ayastefanos Antlaşması yerine Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki nüfuzunu yitirdiği ve çok fazla toprak kaybettiği Berlin Antlaşması imzalanmıştır.

³Kemal H. Karpat, *İslamın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2010, s. 273.

⁴Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yay, İstanbul, 1994, s.19.

Selanik'i Avrupa demiryolu sistemine bağlanması merkezi konumunu daha da güçlendirir.⁵

Mehmet Nuri 12 Ekim 1881 tarihinde Selanik'te doğdu.⁶ Kütahya'dan Balkanlara göç eden Yörük ailelerdendir.⁷ Babası Osman Nuri Bey annesi Zehra Hanım'dır.⁸ Nedime Hanım'la evlenmiş ve Orhan, Mahmut, Ali, Kıymet adlarında dört çocukları olmuştur. Mehmet Nuri'ye 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından Çanakkale Savaşı'nda Conkbayırı Muharebelerinde gösterdiği başarıdan ötürü Conker soyadı verilmiştir. Andrew Mango, Mehmet Nuri'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün uzak akrabası olduğunu ifade eder.⁹

Türk ailelerin çoğu çocuklarının geleceğinin askerlik mesleğinde olduğuna inanırlar. Bu seçimin nedeni Medresedeki Kaymak Hafız'ın elinin ağır oluşu ya da uniformaların çekiciliği değildi. İlerleme hırsı, kendi kendine yetme ve vatanseverlik duygusu herkese bu yolu işaret etmişti. Mehmet Nuri Askeri Rüştîye (Ortaokul, dört yıllık) eğitimini Selanik'te aldı. Bu şehirdeki kültürel atmosfer onun fikirlerine ve şahsında şekillenmeye başlayan asker kişiliğinin oluşumu sürecinde de etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki askeri eğitim kurumları askeri kışla çevresinde kurulurdu. Bunun örneklerinden biri de Manastır Askeri İdadîsi'dir (lise, üç yıllık). Manastır, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan sınırına yakın bir konumda; dağların eteğinde, yüksek yaylada, önemli bir ticaret, yönetim ve ordu merkezidir. Demiryoluyla Selanik'e bağlıdır. Batıda Makedonya, güneyde Yunan sınırına uzanan bölgenin en büyük kentidir.¹⁰ Mehmet Nuri'nin üç yıllık Manastır Askerî İdadî eğitimini aldığı bu Balkan coğrafyasının önemli noktalardan biri olan Manastır da, Selanik'te şekillenmeye başlayan askerlik algısını daha somut hale getirmiştir.

⁵Austin Bay, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu Dahi Generalden Liderlik Üzerine Dersler*, çev. Fethi Aytuna, Pegasus Yay, İstanbul, 2013, s. 32.

⁶TBMM Arşivi, *Mehmet Nuri Conker Şahsi Dosyası*, Sicil No:581, *TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği*'nde yukarıdaki tarih verilirken; diğer taraftan MSB Arşivi, *Piyade Kurmay Albay Mehmet Nuri Conker, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyası, Askeri Safahat Belgesi* s.1'de; *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.183'te; Hülya Toker ve Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt III, ATASE Yay, Ankara, 2009, s. 253'te; Hülya Toker, *Çanakkale Savaşına Katılan Komutanların Biyografileri*, ATASE Yay, Ankara, 2014, s. 340'da Mehmet Nuri Conker'in doğum tarihinin 29 Eylül 1882 tarihi olduğunu yazar.

⁷Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, İstanbul, Alfa Yay, 2011, s. 19. Ayrıca Mango'nun, Mehmet Nuri Conker'in Mustafa Kemal Atatürk'ün akrabası olduğu ifadesi ve Kütahya milletvekilliği yapmış olması bu bilgiyi pekiştirmektedir.

⁸TBMM Arşivi, *Tercüme-i Hal Kağıdı*.

⁹Andrew Mango, *Atatürk (Modern Türkiye'nin Kurucusu)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.623.

¹⁰Mango, *a.g.e.*, s. 55-61.

Mehmet Nuri gençlik yıllarında askerî başarıya rağmen politik kayıpla neticelenen 1897 Osmanlı – Yunan Harbi'nin yakınında bulunmuş ve bu savaşı takip etmiştir. Sadece askeri başarıların, batının birleşen gücü karşısında kurtuluş için yeterli olmadığına farkına varmıştır.¹¹ Osmanlı Devleti'nde askerî eğitimin nihaî noktası İstanbul'dur. Mehmet Nuri'nin Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde eğitim aldığı imparatorluk merkezi İstanbul askeri göreve çıkmadan önce son eğitim aldığı yer olmasından dolayı önemli bir yere sahiptir.¹²

Mehmet Nuri, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Harbi'nde görev aldı.¹³ 1923'ten 1937'ye kadar iki dönem Kütahya ve iki dönem Gaziantep milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yaptı. 04 Temmuz 1927 tarihinde askerlikten emekliye ayrıldı.¹⁴

12 Ağustos 1930 - 16 Kasım 1930 da Türkiye Cumhuriyeti'nde ikinci çok partili hayata geçiş denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucularındandır. Partide Genel Sekreterlik görevinde bulundu. Türk Hava Kurumu genel merkezinde ve Kızılay genel merkezinde üyelik, İş Bankasının Türk İş ve Kömür İş adlarındaki kömür şirketleri ile Ankara Çimento Şirketinde ortaklık payı vardı.¹⁵

Alman Hükümetinin Üçüncü Dereceden Eagle Rouge (Kızıl Kartal) Nişanı (26 Temmuz 1909), Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı (06 Kasım 1913), İkinci

¹¹Suat İlhan, *Atatürk ve Askerlik Düşünce ve Uygulamalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 1999, s.24.

¹²Gürsoy, *a.g.e*, s. 30' da Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk ile Harp Okulu ve Harp akademisini beraber okuyan Mehmet Nuri Conker ve arkadaşları sık sık Galata (Beyoğlu), Tepebaşı, Taksim Bahçelerine kafa dağıtmaya giderdi bilgisine yer vermektedir.

¹³MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s.2'de ve *Türk İstiklal Harbi...*, s.184 katıldığı savaşlar yukarıda bahsedildiği gibi iken; Toker ve Aslan, *a.g.e*, s. 254; Toker, *a.g.e*, s. 341 katıldığı savaşları belirten başlık altında Trablusgarp Savaşına (1911-1912 Osmanlı – İtalya) katıldığı bilgisi yer almamaktadır. Ancak ATASE Arşivi, *Osmanlı İtalya Harbi Katalogu*, Klasör No:27, Dosya No:122, İdari, *Trablusgarp, Bingazi Harekâtına Katılanların İsim Defteri*, s. 22, sıra no: 84'te Erkan-ı Harp Yüzbaşı Mehmet Nuri Bey (Baba adı: Osman, Doğum yeri: Selanik) kayıtlıdır. Ayrıca ATASE OİH katalogunda pek çok belgede Mehmet Nuri Conker'in Trablusgarp Savaşındaki faaliyetleri hakkında bilgiler mevcuttur. Bu belgelere ileride Trablusgarp Savaşı ele alınırken temas edilecektir.

¹⁴MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s.2'de Mehmet Nuri Conker'in askerlikten emeklilik tarihi olarak: Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet (İnönü) ve Müdafai Milliye vekilinin imzaladığı kararnamede yukarıda geçen tarih vardır. Ayrıca: *Türk İstiklal Harbi...*, s.184; Toker ve Aslan, *a.g.e*, s. 254; Toker, *a.g.e*, s. 341'de de bu tarih zikredilmektedir. Ancak Gürsoy, *a.g.e*, s.103'te "Atatürk 05 Ağustos 1921'de Başkomutan oldu. Bir hafta sonra da Polatlı'da ordunun başına geçti. Nuri Conker arkadaşı Başkomutan olarak cephedeki yerini alırken askerlik görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldı." Bilgisine yer vermektedir.

¹⁵Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No:490 1 0 0 – Kutu No: 234 – Dosya No: 925 – Sıra No: 3.

Sınıf Alman Demir Salip Nişanı, Alman Kırmızı Kronlu Askeri Nişanı¹⁶, Avusturya Devleti İkinci Sınıf Meziyet-i Askeriye Salip Nişanı, Kafkas Muharebesinde Gümüş Liyakat Madalyası (28 Mayıs 1917), Kılınçlı Üçüncü Dereceden Mecidi Nişanı (11 Nisan 1918)¹⁷, Hollanda Kraliçesi tarafından Kılıçlı Oranj Nase Nişanı (1918)¹⁸, TBMM tarafından Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ve Takdirname verilmiştir (21 Şubat 1927).

Mehmet Nuri Conker, 11.01.1937 gecesi saat 20.05'te Ankara'daki evinde vefat etti.¹⁹ Anafartalar Caddesinden Hacı Bayram Camisine götürülen cenazede Meclis başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan İsmet İnönü ve milletvekillerinin önden yürüdüğü korteje çok sayıda vatandaş katıldı.²⁰ Cenaze Cebeci Şehitliğinde toprağa verilmiş, 31 Ağustos 1988'de Mehmet Nuri Conker'in naaşı Devlet mezarlığına nakledilmiştir.²¹

Mehmet Nuri Conker'in ölüm haberini alan Mustafa Kemal Atatürk, Cenevre'de eğitim alan manevi kızı Afet İnan'a yazdığı 16.01.1937 tarihindeki mektupta: "*Afet, Hatay üzüntüsüne, Conker'in ölümü acısı karıştı; bu acının açtığı yaranın derinliğini tahmin edersin.*"²² sözleriyle duygularını ifade eder.

Mehmet Nuri'nin Zabıt ve Kumandan (Subay ve Komutan) isimli kitabı 1914 yılında yayınlanır. Mustafa Kemal, Mehmet Nuri'nin kitabına karşılık 1914 yılında Sofya Ataşemiliteri iken Zabıt ve Kumandan İle Hasbihal (Subay ve Komutan İle Söyleşi) isimli kitabı yazdı.

¹⁶ Azmi Süslü ve Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Ankara, 1999, s.104.

¹⁷ MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 2.

¹⁸ Gürsoy, *a.g.e.*, s.11.

¹⁹ BCA, Fon No: 30 10 0 0 – Kutu No: 75 – Dosya No: 495 – Sıra No: 10'da ve MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 1'de yukarıdaki tarih yazılıdır. Fakat; *Türk İstiklal Harbi...*, s.183'te 02.01.1937; ve Süslü ve Balcıoğlu, *a.g.e.*, s.104'te 07.01.1937 tarihi verilirken; Toker ve Aslan, *a.g.e.*, s. 253; Hülya Yazar ve Mustafa Delialioğlu (haz.), *Cepheden Meclise*, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999, s.149'da; Toker *a.g.e.*, s. 340'da 03 Mart 1939 tarihinde vefat ettiğini belirtilir. Ancak yukarıdaki belge ve mektuplar verilen bu tarihlerin yanlış olduğunu göstermektedir. Ayrıca Mango, *a.g.e.*, s. 591'de "*1938 Ocağında çocukluk arkadaşı Nuri Conker'in ölümü moralini çökertti.*" ifadeleri Mehmet Nuri Conker'in 11 Ocak 1937'deki vefatına atfedildiğinden bu ifadenin 1937 Ocağı şeklinde olması gerekirdi. *a.g.e.*, s. 631'de ise kim kimdir? bölümünde Mehmet Nuri Conker'in ölüm tarihi 1937 yılı şeklinde doğru olarak verilmiştir.

²⁰ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 220.

²¹ Toker ve Aslan, *a.g.e.*, s. 253.

²² Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1989, s.36.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET NURİ CONKER'İN ASKERİ HAYATI

Bu bölümde Mehmet Nuri'nin askerî öğrenciliğiyle başlanıp sonrasında katıldığı Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları'nda aldığı görevler doğrultusunda bu konulara değinilecektir.

I. Askerî Öğrenciliği

Mehmet Nuri, Selanik Askeri Rüştıyesi, sonrasında Manastır Askeri İdadisini bitirdi. 14 Mart 1900'de Harp okuluna başladı. Mehmet Nuri'nin Harp Okulu'nda okuduğu birinci ve ikinci senelere ait dersler ve bu derslerden aldığı notlar şu şekildedir:

Harp Okulu Piyade birinci sene öğrencisi Mehmet Nuri: Tam notun 45, geçer notun 22,5 olduğu Dini Esaslar'dan 43, Kimya'dan 40, Kompozisyon'dan 43, Talim Kuramları'ndan 38, Askeri Terbiye'den 31, Fransızca'dan 43 notunu alır. Tam notun 45, geçer notun 15 olduğu Topoğrafya Kuramları'ndan 43, Geometri'den 36, Fizik'ten 37 notunu alır. Tam notun 45 olduğu Almanca veya Rusça'dan 43 notunu alır. Tam notun 20, geçer notun 13,5 olduğu Harita Çizimi'nden 20, Şekil Çizimin'den 20, Topoğrafya Uygulaması'ndan 17, Talim Uygulaması'ndan 20 notunu almıştır. Piyade birinci senenin genel toplam tam notu 530, genel toplam geçer notu 234 iken Mehmet Nuri'nin genel toplam notu 474'tür. Mehmet Nuri, aldığı bu notlarla 13. sırada birinci sınıf eğitimi tamamlar.²³

Mustafa Kemal, Selanik'ten dönüşünde yanındaki arkadaşı Mehmet Nuri'yi, Selanik Rüştıyesi'nden ve Manastır'dan arkadaşımıdır. Çok iyi bir çocuktur. Sözleriyle Ali Fuat Cebesoy'a takdim eder.²⁴ Bu ifade Mehmet Nuri'nin Harp Okulu birinci senesinde Mustafa Kemal Atatürk ile okul arkadaşlıklarını göstermektedir.²⁵

²³Kara Harp Okulu Arşivi, *Numara Defteri*, No: 20; Yapılan araştırma esnasında Mehmet Nuri Selanik adına farklı sayfalarda rastlanmış ancak Mehmet Nuri Conker'in 1933 yılında Milliyet Gazetesine gönderdiği mektupta Harp Okulunda Kazım Karabekir ile aynı sınıfta okuduğunu ifade etmesi doğrultusunda Kazım Efendi Zeyrek'in olduğu kısımdaki Mehmet Nuri Selanik ifadesi Mehmet Nuri Conker'in notları olduğu sonucuna varılmıştır.

²⁴Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yay, İstanbul, 2013, s. 87.

²⁵Gürsoy, *a.g.e.*, s. 26'da "İdadi'yi bitiren mahalle arkadaşları... İstanbul Pangaltı'da bulunan Harbiye Mektebi'ne kayıtlarını yaptırıp, hayatlarında ilk kez Makedonya topraklarından başka bir coğrafyaya yolculuk ettiler. İsimleri mektebin künye defterine 13 Mart 1899'da kaydedildi." ifadeleriyle Mehmet Nuri Conker'in Mustafa Kemal Atatürk ile sınıf arkadaşı olduğunu varsayarak

Mehmet Nuri, Kazım Karabekir ile Harp Okulunda ve Harp Akademisinde aynı sınıfta okur. 13 Mart 1899 tarihinde Harp Okuluna başlayan Mustafa Kemal'in bir alt devresidirler.

Harp Okulu Piyade ikinci sene öğrencisi Mehmet Nuri: Tam notun 45, geçer notun 22,5 olduğu Dini Esaslar'dan 45, Seferberlik Hizmetleri'nden 39, Askeri İç Hizmet Kanunu'ndan 44, Bina Bilgisi'nden 33, Fen Kuramları'ndan 43, Fransızca'dan 42, Talim Kuramları'ndan 40, Askeri Terbiye'den 44, Ahlak Bilgisi'nden 41 notunu alır. Tam notun 45 olduğu Ceza Kanunnamesi'nden 45, Almanca veya Rusça'dan 43 notunu alır. Tam notun 20, geçer notun 13,5 olduğu Askerî Keşif'ten 18, Kılıç Eğitimi'nden 7, Harita Bilgisi'nden 20, Seferberlik Hizmeti Uygulamaları'dan 20, Talim Uygulaması'ndan 18 notunu almıştır. Piyade ikinci senenin genel toplam tam notu 595 iken Mehmet Nuri'nin genel toplam notu 542'dir. Mehmet Nuri aldığı bu notlarla 18. sırada ikinci sınıf eğitimini tamamlar.²⁶ Mehmet Nuri, Harp Okulu'nu 06 Aralık 1902 (23 Teşrinisani 1318) tarihinde bitirerek teğmen olur. Sicil numarasındaki 1318 – P.15 (1902 – P.15) ifadesinden 1902 (1318) yılında Piyade sınıfını 15. olarak bitirdiği anlaşılmaktadır.²⁷

Mehmet Nuri'nin Harp Okulu'nda okuduğu yıllarda ders dağılımı şu şekildedir: Fen dersleri toplam 23 saatle % 2'sini, askerî dersler 552 saatle % 70'ini, uygulamalı dersler 110 saatle % 15'ini, yabancı dil % 13'ünü oluşturunuyordu. Temel fen bilimlerine ve askerliğin başlangıç konularına ilk senelerde ağırlık verilmiştir. Fotoğrafın yaygın olmaması ve harita eksikliği nedeniyle her subayın kroki ve haritasını kendi çizebilecek yetenekte yetiştirilmeye çalışılmıştır.²⁸

Mehmet Nuri, Harp Okulu eğitiminde gösterdiği başarı sonrası Harp Akademisi'nde 1902 yılında kurmay subay eğitime kabul edildi. 05 Kasım 1905

eğitim hayatını kurgulamıştır. Ancak bu durumun arşiv kayıtları ve biyografi kitaplarındaki tarihlere bakıldığında böyle olmadığı görülmektedir.

²⁶KHO Arşivi, *Numara Defteri*, No: 23. Mehmet Nuri Conker'in Harp Okulunda okuduğu birinci ve ikinci sene notları bulunabilmiş, diğer notlarına ulaşamadığı için burada yer verilememiştir.

²⁷ Mustafa Kemal, Harp Okulu'nu 28 Kanunuevvel 1317 (10 Ocak 1902) sicil numarası 1317 – P.8 (1902 – P.8) ile bitirirken, Mehmet Nuri'nin 23 Teşrinisani 1318 (06 Aralık 1902) sicil numarası 1318 – P.15 (1902 – P.15) ile bitirir. Harp Okullarında bugünde devam eden bu sicil numarası uygulamasının ön tarafındaki sayılar teğmenliğe nasb edildiği yılı göstermektedir. Miladi takvime göre aynı devre gibi görünse de Rumî takvime göre bakıldığında durum farklıdır. Bu sicil numaraları da Harp Okulu'nu bitirme tarihlerini gösteren diğer bir kanıttır. Mehmet Nuri'nin, Mustafa Kemal ile aynı sınıfta olduğu varsayımı sicil numaralarındaki takvim farklılığından kaynaklanmaktadır.

²⁸Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Yetiştirilmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2014, s. 116-118.

tarihinde Harp Akademisi'nden Mümtaz Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu.²⁹ 1910 senesinde İstanbul'da açılan kurmaylık sınavına girerek bu imtihanda birinci olarak kurmay sınıfına dahil edildi.³⁰

II. Subaylık Faaliyetleri

Mehmet Nuri, Harp Akademisinden 05 Kasım 1905 tarihinde mümtaz yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak 3. Ordu emrine atandı.³¹

Üçüncü Ordu içerisinde silah altında bulunan Özhisar Redif Taburu'nun 4. Bölük Komutanlığı'na memur oldu. Bu memuriyette altı ay kadar bulunarak 1906 yılında Yenice mıntıkasına taburla Karadağ sınır harekâtına Yeni Pazara kadar katıldı.³²

17 Ekim 1906 tarihinde 3. Ordu 34. Alay 3. Tabur 4. Bölük komutanlığına tayin edildi. 20 Mart 1907 tarihinde 3. Ordu 5. Nişancı Tabur komutanı yardımcılığına atandı. 1908 senesi başına kadar bu vazifede kalarak iki devre subay ve er yetiştirdi.³³ 1908 senesi Haziranında Üsküp Numune Taburu öğretmen yardımcılığına nakil oldu. 23 Temmuz 1908 İnkılabı'ndan³⁴ sonra bir müddet Üsküp de 5. Tümen Kurmay Başkanlığı'nda bulundu.

²⁹ Erkan-ı Harbiye Sınıfları adıyla 1848 yılında Harp Okulu içinde kurulan Harp Akademisinde 1899'da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bahsedilen yeniliklerden biri olarak daha önceden Harp Akademisi için 15 kişi ayrılırken bu sayı 40 kadar yükseltilmiştir. Ancak, bu öğrencilerden ordunun ihtiyaç fazlası kısmına kurmaylık hakkı verilmeyerek mümtaz adı altında yüzbaşı rütbesiyle kıtalara çıkarılmışlardır. 1902 yılından itibaren Erkan-ı Harbiye Sınıflarından çok iyi derecede başarı sağlayanlara Kurmay ve iyi derecede bitirenlere Mümtaz unvanı verilmeye başlanmıştır. Mümtazlar arasında kurmay ihtiyacını karşılamak üzere sonradan kurmaylıkları onananlar da çoktur. Ali Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları* (Arşiv Belgelerinin Işığında), Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2001, s. 27-30.

³⁰ ATASE Arşivi, *Birinci Dünya Harbi Kataloğu*, Klasör: 4455, Dosya:108, Belge: 1-12; Diğer taraftan Gülsoy, *a.g.e*, s. 32'de 11 Ocak 1905 tarihinde Mehmet Nuri Conker'in Harp Akademisini bitirerek Mümtaz Yüzbaşı olduğunu yazmaktadır. Ancak verilen bu tarih Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Akademisini bitirdiği tarihtir. Bu Mehmet Nuri Conker'in Mustafa Kemal Atatürk ile aynı zamanda okuduğu varsayımından kaynaklıdır. Arşiv belgelerine ve biyografi kitaplarına bakıldığında Mehmet Nuri Conker'in Harp Akademisinden yukarıda verilen tarihte mezun olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Ali Fuat Cebesoy *a.g.e*, s. 136'da Harp Akademisini bitiren Mustafa Kemal'le ilgili "Üçüncü sınıfa geçen Nuri Conker'in, yaşlı gözlerle Mustafa Kemal'in boynuna sarılarak onu kutladığını hatırlarım." bilgisini vermektedir.

³¹ MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 1.

³² ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12. Kaymakam Mehmet Nuri 11 Mayıs 1916 yılında 8. Tümen Komutanı olarak tercüme-i halini yazdırmıştır. 16. Kolordu Personel: Üstsubay biyografileri içerisinde mevcuttur.

³³ ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

³⁴ II. Meşrutiyetin İlanı.

1908 senesinde Selanik'te 3. Ordu Kurmay Başkanlığı 1. Şubesine memur oldu. Bu vazifede iken 03 Nisan 1909'da 31 Mart İsyanı karşı sevk olunan Harekât Ordusu Kurmay Başkanlığı'nda görevli olarak İstanbul'a geldi. İstanbul Muharebelerinde Köprülü Redif Taburu'na komutanlık yaptı. İkinci Divan-ı harp azalığında bulundu. 1909 senesinde Selanik'te yeni kurulan subay talimgâhında komutan yardımcılığı görevi yaptı. 1910 senesinde Arnavutluk harekâtında 2. Mürettep Şevki Paşa Tümeni Kurmay Başkanlığı'nda bulundu. Varna 3. Ordu kurmay seyahatine katıldı.³⁵

27 Ağustos 1910 da 5. Ordu Astsubay Okulu Müdürlüğüne atandı. 1910 senesinin sonbaharında Edirne Büyük Manevrasında Batı Ordusu Havadis Subaylığında bulundu. 1910 senesinde İstanbul'da açılan Kurmaylık imtihanına girdi. Sınavda birinci olarak kurmaylık sınıfına dahil edildi.³⁶

22 Haziran 1911 tarihinde İkinci Sınıf Redif Üsküp Tümeni Kurmay Başkanlığına tayin edildi. İtalya Harbi'nin ilanı üzerine Mısır üzerinden Bingazi mıntikasına gitti. 31 Ekim 1911'de Bingazi Kuvvetleri Kurmaylığına atandı. 01 Ocak 1912'de Bingazi Genel Komutanlığı Kurmaylığına atandı.³⁷

A. Trablusgarp Savaşı (1911 - 1912)

İtalya Krallığı eski Roma İmparatorluğu'nun görkemini canlandıracak bir imparatorluk hayali kuruyordu.³⁸ Bu doğrultuda İtalya'nın dikkati, 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde Trablusgarp'a çekildi.³⁹ 1911 yılının ilk günlerinden itibaren savaşa hazırlanmaya başlayan İtalya Başbakanı Giolitti, Genelkurmay Başkanı Pollio'ya, Trablusgarp'ın işgali için ne kadar asker ve silaha ihtiyaç olduğunu hesaplamasını istedi. Pollio'ya göre 23.000 kişilik İtalyan kuvveti, işgal için yeterlidir. Ancak Giolitti bu sayıyı az bularak daha geniş tutulmasını ister. Kuvvet miktarını 40.000'e çıkarılır. Sonradan yapılan eklemelerle Trablusgarp'ın işgali için

³⁵ ATASE Arşivi, **BDHK**, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

³⁶ ATASE Arşivi, **BDHK**, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

³⁷ MSB Arşivi, **Askeri Safahat Belgesi**, s. 1'deki yukarıdaki Rumi tarihi Miladi takvime çevrildiğinde 01 Ocak 1912 olmaktadır. Fakat bu tarih şu eserlerde Miladi olarak **Türk İstiklal Harbi...**, s.184; Toker ve Aslan, **a.g.e**, s. 254; Toker, **a.g.e**, s.341 de 02 Ocak 1912 olarak verilmektedir.

³⁸ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, C. II, E Yay, İstanbul, 2010, s. 346.

³⁹ Rezzan Ünalp, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askerî Faaliyetleri**, ATASE Yay, Ankara, 2014, s. 6.

80.000 geri teşkillerde katılırsa 100.000 üzerinde bir kuvvet kullanılır. Giolitti hatıratında Trablusgarp'taki Osmanlı kuvvetlerinin 3000-4000 olduğunu belirtir.⁴⁰

30 Eylül 1911 de İtalyanlar Trablus şehrinin teslimini isteyerek kıyıları abluka altına aldılar. 06 Ekim 1911'de şehir işgal edildi. 04 Ekim 1911'de Tobruk, 16 Ekim 1911 tarihinde Derne, 20 Ekim 1911'de Bingazi işgal edildi. İşgalin başladığı tarihten 20 Ekim 1911 tarihine kadar İtalyanlar, Türk Afrikası kıyılarının önemli noktalarını ele geçirdiler.⁴¹

Vatanın bir parçasının işgale uğraması, genç Türk subayları arasında büyük yankılar uyandırdı. Askerî Ateşe olarak Berlin'de görev yapan Enver Bey, İtalyanların Trablusgarp'a saldırı haberini alır almaz İstanbul'a doğru yola çıktı. Selânik'e geldiğinde istasyonda kendisini bekleyen arkadaşları onu direkt İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'nin toplantısına götürdü. Burada hazırlanan plana göre, düşman iç bölgelere çekilecek, sonra da üstlerinden kopan bu birlikler, gece baskınlarıyla ortadan kaldırılacaktır. Enver Bey, bu kararın alınmasından sonra İstanbul'a hareket eder. Amacı, gizlice Trablusgarp'a gitmektir. Fakat Trablusgarp'ın kaybedildiğini düşünmekten de kendini alamaz ve peki öyleyse neden gidiyorum oraya? diye kendi kendine sorar. Cevabıysa İslam dünyasına karşı vefa borcunu ödemek ve sorumluluğun gereklerini yerine getirmektir.⁴²

Fuat Bulca, İstanbul'da Mustafa Kemal'in Fethi Bey ile beraber Enver Bey'le görüştüğünü belirtir. Bu görüşme sonrası Mustafa Kemal, Enver Bey'in planını şöyle anlatır: “Bizler kendi arzumuzla ve özel bir teşkilat olarak savunmayı ele alacağız. Harbiye Bakanlığı bizi izinli sayacak. Ben önceden Trablusgarp'ta bulundum. Haleti ruhiyeyi bilirim. Eğer ciddi olarak savunmaya girersek, başta Sunisiler olmak üzere bize yardım ederler. Onların dillerini ve adetlerini bilen arkadaşları taksim ettik. Mehmet Şevket Paşa ile Enver temas ediyor.”, ifadelerinden Trablusgarp savunmasının planlamasını görmekteyiz.⁴³

⁴⁰1911 – 1912 Osmanlı – İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1985, s. 27-29.

⁴¹Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, 2006, s. 62-63

⁴²İsrafil Kurtcephe, “Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, S. 6, C. 2, 1990, s. 370.

⁴³Şıvgın, *a.g.e.*, s. 69.

Trablusgarp'a gitmek isteyen yalnızca Enver Bey değildi. Mustafa Kemal, Teşkilât-ı Mahsusa'nın kurucusu Eşref Bey, Paris Askeri Ataşesi Ali Fethi, Süleyman Askerî ve onlarla aynı arzuyu paylaşan yüzlerce subay cepheye ulaşabilmenin planlarını yapıyorlardı. Harbiye Bakanı Mahmut Şevket Paşa, Enver Bey ve diğer subayların Trablusgarp'a gitmek üzere yola çıktıklarını, 1 Kasım 1911 tarihli telgrafla bildirilir.⁴⁴

Mustafa Kemal 8 Ekim 1911 tarihinde Gazeteci Şerif takma adıyla İstanbul'dan Mısır'a gider. Mustafa Kemal İstanbul'dan yola çıkmadan önce Salih Bozok'a yazdığı mektupta: *"Nuri'ye ayrıca mektup yazamayacağım. İstersen bu mektubu aynen gönder veyahut bahisle bir mektup yaz ve kıymetli kardeşime de ki: benim için hatırası kalp ve vicdanımdan bir an çıkmayan bir öz kardeş varsa Nuri'dir. Bu meçhul seferi onunla yapmak isterdim. Allah nasip ederse mücadelede birleşiriz ve eğer mukadderse ahrette buluşuruz."*⁴⁵ Mustafa Kemal, Trablusgarp Savaşı öncesi arkadaşı Mehmet Nuri hakkındaki duygularını yukarıdaki kelimelerle ifade eder. Mustafa Kemal 16 Ekim 1911'de İskenderiye'ye vardı. İttihat ve Terakki memurlarıyla 19 Ekim 1911 tarihinde Bingazi'ye gitmek için yola çıkar. Ancak yolda hastalanır ve İskenderiye geri döner.⁴⁶ Mehmet Nuri'nin İstanbul'dan Mustafa Kemal ile Trablusgarp'a gitmeleri mümkün olmaz. Ancak Mısır'dan birlikte Trablusgarp'a giderler.

Genelkurmay Başkanlığı 3. şubeden Osmanlı Devleti'nin 28 Ekim 1911 tarihli yazısına cevaben Mısır Olağanüstü Komiserliğine 31 Ekim 1911 tarihli Mustafa Kemal'e tebliği rica olunan, "tarafınızdan istenen Yüzbaşı Mehmet Nuri'ye beş arkadaş ile İstanbul'a gelmesi tebliğ edildi. Geldiklerinde derhal Komiserliğe gönderilecektir"⁴⁷, ifadesinden Mehmet Nuri'nin Mustafa Kemal tarafından Trablusgarp savaşında yer alması için Genelkurmay'dan istenildiği anlaşılmaktadır.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrıca 02 Kasım 1911 tarihinde Mısır Olağanüstü Komiserliğine çok acele ilamıyla çekilen şifreli telgrafta: Trablusgarp bölgesinde kazanılmakta olan başarıların uzun süre devamı ve Bingazi bölgesinde de

⁴⁴ Kurtcephe, **a.g.m.**, s. 370-371.

⁴⁵ Salih Bozok ve Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yay, İstanbul, 1985, s. 156.

⁴⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsuna Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 1997, s. 50.

⁴⁷ ATASE Arşivi, *Osmanlı – İtalyan Harbi Katalogu*, K. 54, Dos. 253, F. 3-11; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (Trablusgarp ve Mustafa Kemal 1911-1912)*, Sayı 125, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Haziran 2010, s. 15.

parlak başarılar kazanılması için Mustafa Kemal'in lojistik destek tesisi için istediği altı subaydan dördü bugün yola çıktı, bilgisine yer verilir.⁴⁸ Bu telgraftan Mustafa Kemal'in Trablusgarp Savaşı'nda lojistik faaliyetlerde görev alması için altı subay talebinde bulunduğunu anlamaktayız. Bu doğrultuda Mehmet Nuri'nin Trablusgarp'ta lojistik faaliyetlerde görev almak için İstanbul'dan yola çıktığı anlaşılmaktadır.

Mehmet Nuri, Trablusgarp Savaşı'na katılırken mühendis Nuri kimliğiyle Mısır'a gider.⁴⁹ 15 Kasım 1911 tarihinde Salih Bozok'a yazdığı mektupta bir hemşehri bulduklarını bu kişinin Şerif takma ismindeki Mustafa Kemal olduğunu yazar. Mustafa Kemal'in burada hastalandığını ve yolculuğa devam edemeyerek hastaneye yattığını ifade eder. Ancak mektubun devamında Mustafa Kemal'in hastalığının önemsiz olduğunu ve üç, dört güne kadar beraber seyahat edeceklerini yazar.⁵⁰

Mustafa Kemal yanındaki subaylarla çöldeki son tren istasyonuna ulaştığında, yolcular arasında bulunan subayları tutuklamak emrini aldığını açıklayan Mısırlı bir subay arama yapar. Yalnızca Arap görünümüyle bu subayı atlatamayacağını anlayan Mustafa Kemal Mısırlı subayın dinî duygularına hitap ederek onu ikna eder. Mısırdan Bingazi'ye yolculuklarına devam ederler.⁵¹

Mehmet Nuri 09 Aralık 1911 tarihinde Salih Bozok'a bu yolculuğa dair şu bilgileri verir: Mısır'dan Bingazi toprağına geçip, iki günlük mesafedeki Resüldefne mevkiine gidilecek. Sıhhatim iyi, gündüzleri bazen de geceleri yürüyüp, kaçak tarzında Mısır gibi bir memlekette yerleşim bölgelerinden daima uzak bulunmaya çalışıp, geceleri çadırda yatıyoruz.⁵²

Tobruk ve çevresi komutanı Ethem Paşa 14 Aralık 1911 tarihinde Tobruk'un merkezi konumundan kaynaklı emir komuta düzenlemesi, erzak dağıtımı ve idari

⁴⁸ ATASE Arşivi, *OİHK*, K. 22, Dos. 93, F. 5-11; *a.g.d.*, s. 21.

⁴⁹ Bozok ve Bozok, *a.g.e.*, s. 158. Diğer taraftan Gürsoy, *a.g.e.*, s. 45'te Fuat Bulca ve Nuri Conker'in hukuk öğrencisi sahte kimliğiyle Kahire'ye ulaştığı bilgisine yer verir.

⁵⁰ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 45.

⁵¹ Kinross, *a.g.e.*, s. 70.

⁵² Bozok ve Bozok, *a.g.e.*, s. 161-162.

işlerin gelecek kurmay subaylardan Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal ve Kurmay Yüzbaşı Nuri'nin emrine verilmesini ister.⁵³

Diğer taraftan 19 Aralık 1911 tarihinde Enver Bey, Tobruk'taki Binbaşı Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta: "Acil ihtiyaçtan Mustafa Kemal ve Mehmet Nuri'nin bir an önce Tobruk'a gelmesi gerektiği, eğer rahatsızlık nedeniyle Binbaşı Mustafa Kemal Tobruk'ta kalmaya mecbur olursa, Yüzbaşı Mehmet Nuri'nin bir an önce kendisine katılmasını ister."⁵⁴ Ardından diğer bir telgrafta ise "Tobruk ve çevresinin Ethem Paşa'nın sorumluluğuna verilmiş olsa da Mustafa Kemal'in yardımına ihtiyacı vardır. Bundan dolayı hem sevkiyatı sağlamak hem de Ethem Paşa'ya gerekli yardımda bulunmak üzere Mustafa Kemal'in Tobruk'ta kalması ve Mehmet Nuri'nin bir an önce Enver Bey'e katılmak için yoluna devam etmesi belirtilir."⁵⁵ Enver Bey, Mehmet Nuri'yi karargâhında istihdam etmek istemektedir.

Trablusgarp'taki insanlar, Kurmay Binbaşı Enver Bey adını duymamışlardı. Hürriyet kahramanı Enver Paşa'yı da tanımıyorlardı. Fakat bir halife duymuşlardı. Enver Bey halifenin damadıydı. Halife onlara damadını göndermişti. Bundan dolayı Enver Paşa hem halifenin hem de halife damadının haysiyet ve şerefini temsil ediyordu. Neticede Enver Paşa Bingazi ve Çevresi Komutanı oldu.⁵⁶

22 Aralık 1911 tarihinde Mustafa Kemal ile birlikte Mehmet Nuri Nadura Muharebesinde görev aldı. Bu muharebede, Binbaşı Mustafa Kemal ve Yüzbaşı Nuri'ye 21 Aralık 1911'de Tobruk'a karşı yaptırılan keşiflerden düşmanın Tobruk'un doğusundaki Nadura Tepeleri'ndeki tahkimatla meşgul olduğu ve kuvvetinin tahmin edildiği gibi bir tugay olmadığı anlaşılmıştır. Tahkimata ve kuvvetini eksiksiz hazırlamasına mani olmak üzere, 22 Aralık sabahı bir keşif taarruzu yapılması kararlaştırılıp 200 kişilik bir kuvvet geceleyin Nadura cephesine sevk olundu. Bu kuvvet, sabaha karşı tamamlanan düşman istihkâmındaki bir makineli tüfek bölüğü, bir istihkâm takımı ve bir miktar piyade üzerine taarruz ederek 200 metreye kadar yaklaştı. Güneşin doğuşuyla birlikte çarpışma mahallinde hazır olan 500 piyade ve 100 kadar süvari, Mustafa Kemal ve Mehmet Nuri ile birlikte düşmanın Nadura istihkâmına yaklaşan kuvvetinin sağ kanadından geri

⁵³ ATASE Arşivi, *ÖİHK*, K. 49, Dos. 231, F. 1; *a.g.d.*, s. 30.

⁵⁴ ATASE Arşivi, *ÖİHK*, K. 58, Dos. 276, F. 12-4; *a.g.d.*, s. 31.

⁵⁵ ATASE Arşivi, *ÖİHK*, K. 58, Dos. 276, F. 12-5; *a.g.d.*, s. 34.

⁵⁶ Aydemir, *a.g.e.*, s. 239.

çekilme hattına sevk edildi. Düşmanın limanda bulunan 14 kadar savaş gemisinin denizden, Tobruk'ta ki bir batarya topçusu cepheden ateş açmasıyla, muharebe kanlı bir safhaya girdi. Mücahitlerin şiddetli hücumlarıyla muharebe gece saat bire kadar devam etti. İtalyanların burada bir alay piyade ve yok edilen bir makineli tüfek bölüğü, bir istihkâm takımı, bir süvari takımı ve bir batarya topundan başka kuvveti olmadığı teyit edilir. 12 saat devam eden bu muharebede aralarında Şeyh Mebri'nin de bulunduğu yedi şehitle çoğu hafif 10 yaralı vardır.⁵⁷

Nadura Tepesinde Senusi savaşçılarıyla İtalyanlara 200 kişiye yakın zayıat verdirilmiştir.⁵⁸ Nadura Tepesi, Topruk Limanının güneyinde, engebeli bir bölgedir. İtalyanlar Topruk'u işgallerinin sonrasındaki üç ayında Nadura Tepesi'ne kadar gelebilmişlerdi. Bu İtalyanların hareket kabiliyetlerinin sınırlılığını ve stratejik açmazını gösteriyordu. İtalyanlar ancak sahil kesiminde tutunabiliyorlardı. Osmanlı savunmasının esnek olup İtalyanları kıyı şeridinde tutması gerekiyordu. Aksi durumda top üstünlüğüne sahip İtalya karşısında yenilgi kesindi. Nadura Tepesi'ni elinde bulunduran Osmanlı kuvvetleri aynı zamanda Aralık ayı ortalarında Tobruk'ta demirleyen dört İtalyan ana muharebe gemisinin hedefindeydi. Bu açık tehlike karşısında durmak yerine düşmanın terk ettiği silah ve malzemeyi ele geçirip çöle dönmek daha akıllıcaydı. Osmanlı kuvvetleri top menzilinın dışına çıkarak İtalyanların tepeyi tekrar ele geçirmelerine göz yumdu. Ardından tekrar saldırdılar. İtalyanlarla yakın dövüş halindeyken atış menzilineki topların atış olasılığını düşürüyordu.⁵⁹

Tobruk ve çevresi komutanı Ethem Paşa 28 Aralık 1911 tarihinde Enver Bey'in emrettiği genel hücumu kararlaştırılmakla beraber Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal ve Yüzbaşı Nuri'nin dört gün önce Derne'ye hareket ettiklerini bildirdi.⁶⁰

Mustafa Kemal, yeni görev dağılımını şu ifadelerle anlatır: Derne kuvvetleri Derne Vadisiyle iki kısma ayrılmış haldedir. Enver Bey batıda bulunuyor. Nuri'yi de onun kurmay başkanı yaptık. Ben de Fuat'ı alıp Doğu kuvvetleri komutanı sıfatıyla doğu kuvvetine katıldım.⁶¹

⁵⁷ ATASE Arşivi, *OİHK*, K. 57, Dos. 272, F. 6-4; *a.g.d.*, s. 36- 37.

⁵⁸ *1911 – 1912 Osmanlı – İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, s. 65.

⁵⁹ Bay, *a.g.e.*, s. 80-83.

⁶⁰ ATASE Arşivi, *OİHK*, K. 57, Dos. 272, F. 6-6; *a.g.d.*, s. 42

⁶¹ *1911 – 1912 Osmanlı – İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, s.135.

25 Ocak 1912 tarihinde Mustafa Kemal, Zerente Karargâhı'ndan, 16 - 17 Ocak 1912 tarihli muharebe raporunda, 14 – 15 Ocak 1912 tarihinde düşmanın istihkam yaptığını ve bunun inşaatının devam ettiğini bildirir. Ayrıca istihkâm mevzi itibariyle de Derne'ye yapılacak harekâtı güçleştirecektir. Mustafa Kemal henüz inşaat halindeyken buraya hareket edilmesinin kararlaştırılması için Enver Bey'in düşüncesini sorar. Bu soruya cevaben Enver Bey, Kurmay Başkanı Mehmet Nuri ile Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda Şark Kolu tarafından bir baskın yapılmasının uygun olacağını yazar. Bunun üzerine Mustafa Kemal muharebe emri çıkartarak bir gece baskını yapmaya karar verir. Mustafa Kemal'in şeyhlerle görüşmesi gece saat üçte muharebe teklifinin kabul edilmesiyle sonuçlanır. Zerente Karargâhından 17 Ocak 1912 tarihinde Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Enver Bey'e gönderdiği muharebe raporunda baskını şöyle ifade eder: Kurmay Yüzbaşı Mehmet Nuri'yle gündüze kalan muharebeyi yakından görmek için hücum noktasının güneydoğusundaki sırta gittik. Sonra bulduğumuz yerin 200 metre kadar doğusunda mağara bulunan noktaya gittik. O günün akşamına kadar üç şehit ve 10 yaralı olduğu anlaşılmıştır. Rapor saat on bir buçukta Enver Bey'e gönderilir. Sonraki gün ortaya çıkan zayıat 22 şehit ve 27 yaralı olup düşmanın zayıatı yok denecek kadar az olduğu tahmin edilmektedir.⁶²

Bingazi Genel Komutanı Enver Bey 05 Mart 1912 tarihinde Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'in Derne Komutanlığına atandığını bildirdi.⁶³ Sonraki gün Mehmet Nuri gönderdiği yazıda şunları ifade eder: Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Derne Komutanı olmuştur. Derne'de erzak, diğer işler ve muameleler için bundan sonraki başvuru merciiniz bu komutanlık olacaktır.⁶⁴

Mehmet Nuri, İtalyanların Kuzey Afrika kıyı bölgelerine yaptıkları sağlam istihkâmlar ile bilimsel karşılaştırmaya göre nicelik ve nitelikçe geri olan düşmanları karşısında üstün kuvvetleriyle askerlik sanatı bakımından hiçbir şey yapamamış olmaları, askerlere manevi değerlerin bilim ve teknik birikiminden etkili olğunu

⁶² ATASE Arşivi, *ÖİHK*, K. 58, Dos. 279, F. 14-1, 14-2; *a.g.d.*, s. 69-71.

⁶³ ATASE Arşivi, *ÖİHK*, K. 17, Dos. 73, F. 11; *a.g.d.*, s.126

⁶⁴ ATASE Arşivi, *ÖİHK*, K. 59, Dos. 280, F. 21-2; *a.g.d.*, s.128; Ayrıca adı geçen dergide bu belgedeki imzanın kime ait olduğu belirtilmemiştir. Ancak belgenin gönderildiği tarihte Mehmet Nuri'nin, Enver Paşa'nın Kurmay Başkanı olmasından ve bu belgedeki imzanın Mehmet Nuri'nin diğer belgelerdeki imzalarına benzemesinden dolayı belgedeki imza yani belgeyi gönderen Mehmet Nuri'dir.

göstermektedir.⁶⁵ İtalyanlarla Trablus ve Bingazi’de çarpışan bir avuç asker ve savaşçının olağanüstü işler görmesini etkileyen başlıca nedenlerden birinin, bu çarpışmalarda subayların, kurmay heyetinin ve komutanların erlerle bir sırada, aynı safta savaşmış olmalarıdır, değerlendirmesiyle Trablusgarp Savaşı hakkındaki düşüncelerini ifade eder.⁶⁶

Mustafa Kemal ise, “ansızın ortaya çıkan durumlara ilk temas eden, bir kıtanın en üst komutanı değildir. Komutanların ve erlerin, düşünce üreterek kendiliklerinden iş görebilme becerisiyle yetiştirilmiş olduklarına ikna olmadan, bir askeri kıtanın, bir ordunun güvenilir ve destek verebilir bir güç olarak tanınması gaflettir, felakettir. Derne’de İtalyanları yenen ve Derne’nin üç kilometre çevresi üzerinde kurdukları istihkâmlarda onları hapseden kuvvet, Osmanlı kuvvetini oluşturanların İtalya ordusunu oluşturanlardan daha olgun halde bulunmuş olmasındandır. Sayı, top, tüfek, savaş malzemesi ve tekniğin verdiği üstünlükler dikkate alınırsa Ortaçağ’dan kalma Derne’deki küçük kuvvetin, son yüzyıldaki bütün ilerlemelerin sonuçlarından payını almış olan bir ordunun karşısında bir gün bile durmaması gerektiğini kabul etmek gerekirdi.”⁶⁷ değerlendirmesiyle Trablusgarp Savaşı hakkındaki düşüncelerini ifade eder.

Trablusgarp Savaşına katılan kurmay subay değerlendirmesinde, Mehmet Nuri hakkında: “Bingazi Genel Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı yapmıştır. Kendini beğenmiştir. İyi bir kurmay subaylıktan ziyade bir kıta komutanlığında görevlendirilebilir.”⁶⁸ İfadeleriyle Mehmet Nuri’nin Trablusgarp Savaşı potansiyeli anlatılmaktadır. Diğer taraftan “Kurmay Yüzbaşı Mehmet Nuri, Fransızca bilir, çok az Arapça ve Almanca bilir.”⁶⁹ bilgilerine de yer verilmektedir. Mehmet Nuri, Haziran 1912 yılında binbaşılığa terfi eder. Savaş sonrası dördüncü Osmanî nişanı ile ödüllendirilir.⁷⁰

14 Ekim 1912 tarihinde Enver Bey, Harbiye Bakanlığı’na çok acele ilamıyla çektiği telgrafta son olaylar nedeniyle Derne Komutanı Mustafa Kemal ve Bingazi Genel Kuvvetleri Kurmay Başkanı Kurmay Binbaşı Mehmet Nuri’nin Makedonya

⁶⁵ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 39.

⁶⁶ *a.g.e*, s. 47.

⁶⁷ Atatürk, *a.g.e*, s. 18-19.

⁶⁸ ATASE Arşivi, *ÖİHK*, K. 27, Dos. 156, F. 3-51; *a.g.d*, s. 260

⁶⁹ ATASE Arşivi, *ÖİHK*, K. 27, Dos. 122, F. 1-11a ve 1-12.

⁷⁰ ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

Harekâtı'nda görev almak üzere izin verilmesi hususundaki emri beklediklerini yazar.⁷¹ Bu iznin verilmesiyle de Kurmay Binbaşı Mehmet Nuri doğup büyüdüğü topraklar olan Balkanlarda görev almak için Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal ile birlikte 16 Ekim 1912 tarihinde İstanbul'a gitti.

B. Balkan Savaşları (1912-1913)

Mehmet Nuri Balkan Harbi'nin ilanı üzerine Derne'den hareketle Avrupa üzerinden İstanbul'a 16 Ekim 1912 tarihinde gelir. Birinci Çatalca Muharebesi esnasında Karadeniz'de Turgut Reis Zırhlısı'nda bulundu.⁷² Karadeniz'de Turgut Reis Zırhlısı Kurmay Başkanlığında görev yaptı.⁷³

Turgut Reis Zırhlısı, Kılıçburnu önlerinde yatmaktayken 17 Kasım 1912 tarihinde saat 13.30'da Kuzey Kanat Müfrezesi'nin taarruzunu desteklemek bakımından, Celepköy ve Ormanlı yakınlarındaki Bulgar kuvvetlerini ateş altına alır. Karanlık bastıktan sonra ateşini keserek bütün gece Karadeniz kıyılarında devriye görevini icra eder.⁷⁴

Başkomutanlık, Çatalca Savunma Mevzii'nde, donanmanın, ordunun kanatlarının desteklenmesinde verilen görevleri çok iyi yaptığını belirtilerek, bu görevlerin yapılmasında, çaba gösteren bütün subay ve erlere teşekkür eder.⁷⁵ Ancak Mehmet Nuri, Bulgarların Çatalca savunma hattımıza yaptıkları saldırılar esnasında Turgut Reis zırhlımız Karadeniz'de, hattın sağ tarafında bulunuyordu. Bu zırhlının becerikli nişancıları tarafından tepelerinde gülle patlatarak ısrarla dövülen Bulgar avcı hattından hiçbir şeyin kalmadığı sanılır iken, patlayan bombaların dumanları kaybolduğunda aynı Bulgar hattından ateşe yine aynı güçte devam edildiği görülmüştür, ifadesiyle yukarıda anlatılan duruma farklı bir bakış açısı getirir.⁷⁶

Balkan Harbi'nde görev alan Yarbay Mehmed Nihad, Çatalca Hattının Büyükçekmece ve Terkos gölleri arasındaki mesafenin kuşbakışı 29 – 30 km kadar olduğunu, Çekmeceye dökülen Kara Susuzlu Deresi ve Temdid Vadisi dağ boyunca kuzeye kadar mevziinin önünü tehdit ederken; sonrasında boyun noktasıyla Terkos

⁷¹ATASE Arşivi, *OİHK*, K. 46, Dos. 216, F. 3; *a.g.d.*, s. 251.

⁷²ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos.108, Bel. 1-12.

⁷³TBMM Arşivi, *Tercüme-i Hal Kağıdı*.

⁷⁴*TSK Tarihi Balkan Harbi...*, s. 169.

⁷⁵ATASE, *a.g.e.*, s. 206.

⁷⁶Atatürk, *a.g.e.*; Conker, *a.g.e.*, s. 39.

gölü sınırları başlar. Göle dökülen Çerkezköy Deresi mevziinin sağ tarafını tehdit ettiğini, yazın dahi kurumayan bataklıkların harekâtı zor duruma düşürdüğünü ifade eder. Ayrıca Lüleburgaz’dan Çatalca’ya çekilirken yollarda dökülüp kalan sayısız insan vardır. Çatalca hattında 06 Kasım’dan itibaren kolera başlar. Muharebe günlerine kadar bu hastalık orduya 4.000 den fazla zayıyat veririr.⁷⁷

Osmanlı Ordusunda görevli müttefik Alman subayı Güstav von Hochwachter’in, Çatalca muharebeleri Türkler için bir başarı abidesidir. Osmanlı topçu birliklerinin üstünlüğü sayesinde Bulgarlar yenildi. Bulgarlar çoğu kez hedeflere tam isabet ettiremedi. Türk askerinin Krupp toplarını güven ve soğukkanlı kullanmasıyla, bu topların ne kadar değerli olduğu bir kez daha ispatlandı, değerlendirmesini yapmaktadır.⁷⁸

Mehmet Nuri, Akdeniz/Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanlığında görevli olarak Maydos’a 25 Kasım 1912 tarihinde gitti. Bu vazifede iken Bolayır ilerisinde, Kavak’ta bir müfrezeyi kumanda etti.⁷⁹

Bulgarlar, 17 ve 18 Kasım 1912 tarihlerinde Osmanlının Çatalca Müstahkem Mevziine yaptığı taarruzları başarısızlığa uğrayınca harbi bu şekilde devam ettiremeyeceklerini anladıkları için müttefiklerinin de katılımıyla hazırladıkları mütareke koşullarını İstanbul’daki Rus elçiliği aracılığıyla Osmanlı Hükûmetine verdi. Sırp ve Karadağ adına müzakereye yetkili olan Bulgar heyeti ve Osmanlı heyeti arasında 25 Kasım 1912’de Büyük Çekmece gölünün batı kıyısında Tepeköy de mütareke görüşmeleri başladı. 29 Kasım 1912 tarihinde Yunan delegesi de bu görüşmelere dahil oldu. Takip eden görüşmelerde 03 Aralık 1912 tarihinde Yunanlar müzakereyi kabul etmediklerinden görüşmelerden ayrılır. Diğer Balkan Müttefik

⁷⁷Bursalı Mehmed Nihad, *Balkan Harbi’nde Çatalca Muharebesi*, haz. Kasım Bolat, Çatalca Kaymakamlığı Balkan Savaşlarının 100. Yılı, İstanbul, 2013, s. 35-37

⁷⁸Güstav von Hochwachter, *Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephe*, çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2012, s. 106.

⁷⁹ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12. Bu belgede “bahr-i sefid boğazı kuvve-yi mürettebesi erkânı harbiyesine” (Akdeniz/Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanı) Mehmet Nuri’nin Giriş bölümünde zikredilen biyografilerinde 25 Kasım 1912 tarihinde bu görevi yaptığı yazmaktadır. Ancak yaptığım araştırmalarda Fethi Okyar’ın Milli Savunma Bakanlığı biyografisinde 17 Kasım 1912, Hüsnü Ersü, *Balkan Savaşı’nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri*, haz. Ahmet Tetik ve Çiğdem Aksu, ATASE Yay, Ankara, 2006, s. 30’da 27 Kasım 1912 tarihinde Akdeniz/Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanı olduğu bilgisi yer almaktadır.

Devletlerle Osmanlı Devleti arasında mütareke imzalanır.⁸⁰ Mütarekenin 5. Maddesi: Muharebe eden tarafların askerleri, hazırlıklarını yapmakta oldukları yerleri karşılıklı olarak işgal ve muhafaza edeceklerdir. Bu maksatla, muharebe eden tarafların başkomutanlıklarınca, özel surette tayin edilecek olan subaylar tarafından, bir tarafsız bölge kurulacaktır, ifadesine yer verilir.⁸¹

Mehmet Nuri, mütarekenin ilanından sonra mütarekenin 5. maddesi doğrultusunda Bulgarlarla hat-ı hazır tayinine memur komisyon azalığında bulundu.⁸² Bu doğrultuda Marmara Denizi ile Saros Körfezi arasındaki Osmanlı ve Bulgar orduları arasında belirlenen tarafsız bölge protokolünü imzalayan Osmanlı heyeti üyelerindendir.⁸³

Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında yapılan mütarekenin üçüncü maddesi doğrultusunda Londra Konferansı yapıldı. Sonrasında Avrupalı Büyük Devletlerin notası doğrultusunda Kamil Paşa Hükümeti Edirne'den vazgeçmiş durumdayken, 23 Ocak 1912 tarihinde Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi ile sonuçlanan Bab-ı Âli Baskını olayı meydana geldi. 03 Şubat akşamı mütareke sona erdi. 04 Şubat 1913 tarihinde savaş tekrar başlar. Yanya, İşkodra ve Edirne savunmaları devam eder. Başlıca savaş alanları Çatalca ve Geliboludur. Çatalca'da 150.000, Gelibolu'da da 50.000 civarında Osmanlı askeri vardır. Ancak Bulgar kuvveti üstün durumdadır. Bulgarlar geniş çapta bir saldırıdan çekindiklerinden Çatalca Hattında kesin sonuç getirecek hareketlerde bulunmazlar. Osmanlı kuvvetleri Çatalca'daki Bulgar ordusunu arkadan çevirmek üzere Bolayır gerisinde ve Şarköy'de karşı harekete geçer.⁸⁴

İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmesi ona yeni sorumluluklar yükler. Enver Bey, halka beklenmedik bir askerî başarı göstermek, yani Bab-ı Âli baskınına haklı çıkarmak için önemli bir teşebbüste bulunur. Amaç Marmara kıyılarından Şarköy'e birlikler çıkararak, Bulgarları arkadan vurmak ve Çatalca cephesi ile Edirne Kalesi etrafındaki askerleri yeni bir cepheye çekmektir. Hareket iki istikametten

⁸⁰ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt 1 nci Kısım Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s. 367.

⁸¹ *TSK Tarihi Balkan Harbi...*, s. 265.

⁸² ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

⁸³ Uğur Ünal (haz.), *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları C. I*, Devlet Arşivleri Yay, İstanbul, 2013, s. 469.

⁸⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1999, s. 335-336.

olacaktır. Bir taraftan Enver Bey denizden sevk edilecek askerleri Şarköy'e çıkarırken, diğer taraftan Bolayır (Gelibolu yarımadası) cephesinden aynı yönde harekete geçilerek, Bulgarlar tam bir baskı altına alınacaktır. Bolayır Cephesi'ndeki kolordunun kurmayları, Fethi ve Mustafa Kemal'dir. Ancak amfibi harekâtındaki koordinasyon hatası yapılan planlarının neticesini başarısız kılar.⁸⁵

Mehmet Nuri, 09 Şubat 1913'de Bulgarlara karşı yapılan taarruzda mürettep taburun tümen harekâtının takibinde görevli iken Trabzon taburu hattında yaralanır. İstanbul'da iki buçuk ay tedaviden sonra bir buçuk ay kadar da Almanya'nın Dersdon şehrinde tedavi olur.⁸⁶ Mehmet Nuri, Bolayır Taarruzunda görev alan subaylardandır. Şarköy Çıkarması'nda Asteğmen olarak görev alan Hüsnü Ersü, Trabzon Taburunun avcıları, 125 rakımlı tepeye gelince düşmanın piyade ateşi başladı. Tabur da karşı ateş açtı. Tümen komutanı, Trabzon Taburunu da Yarbay Abdülvahit'in emrine verip yedek taburları 125 rakımlı tepenin batısındaki derede saklanmaları emrini verdi. Kendisi de, o sırada yanında bulunan Kurmay Binbaşı Nuri ile 125 rakımlı tepeye gitti,⁸⁷ ifadesinden Mehmet Nuri'nin Trabzon Taburu'nda sıcak çatışmalarda yer aldığı çıkarımı yapılabilir. Mehmet Nuri bu çatışmalarda yaralandı. Tedavi için önce İstanbul'a ardından Almanya'ya gitti.

Mehmet Nuri, 08 Şubat 1913 Bolayır Savaşı'nda arazi koşulları uyarınca avcı hattının pek yakınında hareket etmekte olan bir yedek tabur erlerinin, düşmanın patlattığı top mermilerinden değil de yakınlarındaki bataryanın top seslerinden ürkererek savunma amacıyla iki kat olduklarını görür. Bu askerlerin, Piyade

⁸⁵ Aydemir, *a.g.e.*, s. 390-393. Aydemir, s. 392'de Fethi ve Mustafa Kemal Beyler Kurmaylıklarını yaptıkları kolordu önce Bolayır'da Bulgar ordusunu kuşatma altına alacaklar ertesi gün de çıkarmadan bir gün sonra Enver Bey'in Şarköy çıkarmasında kurmayı olduğu X. Kolordu ile taarruz edilecekti. Ancak Fethi Bey ve Mustafa Kemal Bey'in kurmaylığını yaptığı kolordu evvela işgal hareketi yerine katı muharebeye girdi ve perişan oldu, derken; Y. Hikmet Bayur'a göre ise, Enver Bey'in ayrıntılara önem vermemesi ve karargahın denetlememesi yüzünden X. Kolordu'yu İstanbul'dan Şarköy'e getirecek gemiler vaktinde yola çıkamaz. Bu durum Bolayır Kolordusuna vaktinde bildirilmez. Bolayır Kolordusu 08 Şubat 1913 tarihinde sabah saldırıya başlar ve başarılar elde eder. Ancak Bulgarlar karşısında yalnız kalır ve onların karşı saldırısı karşısında ağır kayıplar vererek geri çekilir. Plan gereği 08 Şubat sabahı çıkarmayı yapması gereken X. Kolordu 08 Şubatta ancak iki bölük çıkarabilmiştir. X. Kolordu'nun başlıca çıkarmaları 8/9 Şubat gecesi ve 09 Şubatta yapılır. Ancak baskın ihtimali artık kalmamıştır. Buna göre de X. Kolordu'nun karaya çıkması amaçsız ve tehlikeliydi. Ardında deniz ve mevsim fırtınası vardı. Diğer taraftan Bulgarlar Edirne ve Çatalca'dan getirdikleri kuvvetlerle kolorduyu yok edebilirlerdi. Askerî tarih yazarlarına göre her an küçük çapta bir Sarıkamış olabilir. Enver Bey bu durumdayken de çekilmek istemez, ileri hareketlerde bulanabileceğini ve Bolayır kolordusundan yardım ister. Enver Bey'in fikrini yerinde bulmayan tecrübeli karargâh geri çekilme emri verir, şeklinde cereyan eder. bk. Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 54-55.

⁸⁶ ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

⁸⁷ Ersü, *a.g.e.*, s. 109.

Talimnamesi, Muharebe bölümü, 446. Madde Piyade kendi üzerinden topçunun ateş etmesine alışmalıdır. Denilmesine rağmen alışmamış bulunabilir. Ancak manevi gücün sarsıldığını gösteren böyle bir durumda ortaya çıkacak olanlar, subaylardır. Subay, o anda başı yukarıda ve göğsü ileride duruşuyla baştan ayağa sinir kesilerek, erkeklik damarları gevşemeye başlayan askerlerini derhal uyarır ve onları kendine getirir⁸⁸, ifadeleriyle komutanın savaş esnasındaki fonksiyonunu açıklar.

1913 yılı başlarında işbaşına gelen İttihat ve Terakki Hükümeti kısa bir süre içinde Yanya'nın, iki ay geçince Edirne'nin, üç ay geçince İşkodra'nın elden çıktığını görmüş, iktidara geçişinden dört ay kadar sonra, yalnız Edirne'yi bırakmakla kalmayıp, sınırı 4-5 ay önceki halinden daha güneye indirmiş olan Londra antlaşmasını imzalamak durumunda kalmıştır.⁸⁹

Balkanlarda her köşenin başında ayrı bir millet vardır. Balkan tarihi bu her köşe başındaki etnik unsurların birbirlerini katletmeleri ile cereyan etmektedir.⁹⁰ Birinci Balkan Savaşı'ndan en karlı çıkan Bulgaristan oldu. Sırbistan ve Yunanistan, Makedonya coğrafyasında istediklerini alamadıklarını düşünerek aralarında ittifak yaptılar. İkinci Balkan Savaşı 29 Haziran 1913'te Bulgaristan'ın Sırbistan ve Makedonya'ya ani saldırısıyla başladı. Neticede Bulgaristan'ın yenilgisiyle sonuçlanması İttihatçıların işine yaradı. Savaş Bulgaristan'ı acil bir tehdit olmaktan çıkardı. Osmanlı karşısı yeni bir Balkan koalisyonunu imkansız hale getirdi. Bu durum İttihatçı liderlerin, Talat ve Enver Paşaların, Edirne'yi ve Midye-Enez hattının ötesindeki toprakların geri alınmasını sağladı.⁹¹

Balkan Savaşlarına girildiğinde Osmanlı ordusunu 36.742 olarak hesaplanan rütbesiz askeri komuta edecek 12.024 subay mevcuttu. Enver Paşa'nın 31 Mart Vakasından⁹² sonra çıkardığı alaylı – mektepli hesaplaşması görüntüsü veren kanunlar subay ve astsubay sayısında önemli bir azalmaya neden oldu.⁹³

⁸⁸ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 39.

⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt II Kısım II Balkan Savaşları*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1991, s. 314.

⁹⁰ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Turhan Kitabevi Yay, Ankara, 2007, s. 72.

⁹¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yay, İstanbul, 2010, s. 143.

⁹² Rumi Takvime göre 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909)'te ayaklanma başladığından bu olay 31 Mart Vakası şeklinde isimlendirilmiştir. 23 Nisan 1909 tarihinde Hareket Ordusu İstanbul'a gelmesiyle ayaklanma bastırılmıştır.

⁹³ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askerî Tarihi 1792-1918*, (ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yay, İstanbul, 2013, s. 68.

Mehmet Nuri'nin, milli eğitimimizde vatan fedakârlığı, vatan aşkı ve bu uğurda her şeyin feda edilmesi gibi yüce duygular istenilen düzeyde olmamıştır. Balkan Savaşı'nda Selanik üzerine yürüyen Bulgar kuvvetinin süvari subayları arasında, Bulgaristan'ın Paris'teki büyükelçisi yedek subay olarak görev yapmıştır. Bu savaşta ordunun önünde herkesten önce at oynatan, kılıç sallayan, tüfek atan ve birçok kan akıtan Bulgar bilim ve kültür insanlarının çeşitlerini ve sayılarını, ülkemizin aynı sınıfa bağlı aydınlarından aynı görevi yerine getirenlerin sayısıyla karşılaştırılması, incelenmesi ve araştırılmasının çok önemli bir konu olması gerekir,⁹⁴ ifadeleri Osmanlı askerî potansiyelini değerlendirme imkanı sunmaktadır.

Balkan Savaşında 2. Doğu Ordusu komutanlığı yapan Mahmut Muhtar Paşa, büyük hatalardan biri Avrupa Ordularını taklit ederek orduyu çokça miktarda sahra toplarıyla donatmaktır. Fazlaca şoseye⁹⁵ sahip olan Avrupa'da en ağır topları her mevsim yürütmek mümkündür. Ancak bizde yağmur yağdığında bu mümkün değildir. Topçuyu daha çok dağ topları ile donatmak gerekirdi, değerlendirmesi yapmaktadır.⁹⁶ Çatalca hattına bakıldığında Mahmut Muhtar Paşanın dile getirdiği bu durum çamur deryasına saplanan yüzlerce topla bu durumu görmek mümkündür.

Mehmet Nuri, bilimsel kavrayışa dayanmayan cesaret ve fedakârlığın yalnız başına iş görme zamanları geçmiştir. Ordunun Balkan Savaşı'ndaki yenilgisi acı bir gerçektir. Hayal kırıklığına uğrandı. Komuta heyetinin iktidarını, askeri yeteneklerini, kıtaların eğitim ve talim açısından hangi noktada olduklarını bilenler bunun böyle olacağını biliyordu.⁹⁷ İfadelerine Mustafa Kemal, şu yorumu yapar: *"Evet pek acı bir gerçektir. Fakat senin de anlattığın gibi bu uğursuz gerçeğin bilincine varanlarda vardı. Ve bence bilincine varmamak için ya gafil veya cahil olmak gerekir."*⁹⁸ sözleriyle Balkan Savaşı'nı değerlendirilmektedir.

Mehmet Nuri, 15 Aralık 1913 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı 2. Şubeye atandı.⁹⁹ Genelkurmay Başkanlığı 2. Şube Bulgar Masası müdüriyetinde ve Birinci

⁹⁴ Atatürk, *a.g.e.*; Conker, *a.g.e.*, s. 55.

⁹⁵ Çakıl taşı dökülmüş basit yol.

⁹⁶ Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, Kervan Kitapçılık, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979, s. 173.

⁹⁷ Atatürk, *a.g.e.*; Conker, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁸ Atatürk, *a.g.e.*, s. 04.

⁹⁹ MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 04.

Nizamiye Tümeni Kurmay Başkanlığı görevinde bulundu.¹⁰⁰ Mehmet Nuri Balkan Harbi'nden iki sene kıdem aldı.¹⁰¹

C. Çanakkale Savaşı (1915-1916)

Mehmet Nuri, 1914 Haziranında 3. kolordunun 24. alay kumandanlığına tayin edildi. 1915 senesi Ağustosuna kadar bu vazifede kaldı. Alayla Kanal harekâtına katılmak üzere Suriye'ye hareket etti. Ancak düşmanın Çanakkale Boğazı'na asker çıkarması üzerine şubeyi Cezireye geldi. Düşmanın Anafartalar da asker çıkarmaya başlaması üzerine 08 Ağustos 1915'ten 10 Ağustos 1915'e kadar Conkbayırı'nda icra olunan taarruzlarda bulundu.¹⁰²

İngilizler şaşırtma yaparak 06 Ağustos 1915'te Sedd-ül Bahr bölgesinde çıkarma yapmaya başladı. Kirte ve Alçıtepeyi düşürmek ister gibi saldırıp, aynı zamanda Arıburnu cephesinde sol (Güney cephesi) kanada taarruz ettiler. Amaç oradaki kuvvetleri yok ederek, yardımcı Türk kuvvetlerini o bölgeye çekmekti. Bu planla Suvla ve Anafartalar'dan yapılacak asıl saldırıları kolaylaştırmak istediler.¹⁰³ Böylece İngiliz kuvvetleri Conkbayırı - Kocaçimen Tepeleri'nden oluşan bloku ele geçirerek, Arıburnu cephesindeki Türk savunmasına olanak vermeden; Çanakkale boğazına ulaşarak Akbaş Limanı'ndan Boğaz ağzına kadar uzanan bölgedeki kontrolü ele geçirmeyi planladılar.¹⁰⁴

Mustafa Kemal, 08 Ağustos 1915 gününü şu ifadelerle anlatır: “...*Telefon başına çağrıldım. Güney Grubundan getirilen 8'inci Tümenin 24'üncü Alay Komutanı Nuri Bey şunları ifade etti: Grup Komutanından, Conkbayırı'na hareket ve orada düşmana taarruz emri aldım. Anladığıma göre orada muhtelif birlikler varmış. Buna ve özellikle komuta konusuna dair bilgi rica ettim. Asabi bir halde olan Grup Komutanı ve Kurmay Başkanı fazla söze lüzum yok dediler. Oradaki durum hakkında*

¹⁰⁰TBMM Arşivi, *Tercüme-i Hal Kağıdı*.

¹⁰¹ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

¹⁰²ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

¹⁰³Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III 1914 – 1918 Genel Savaşı Kısım II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 347-348.

¹⁰⁴*Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 321.

beni aydınlat! Ortada komutan yok! Nuri Bey pek eski bir arkadaşımdır. Kendisine süratle Conkbayırı'na hareket et. Gelişmeler komutanı tayin edecektir dedim.”¹⁰⁵

Yarbay Mehmet Nuri'nin 08 Ağustos 1915 tarihinde Albay Mustafa Kemal ile yaptığı telefon görüşmesinden Mehmet Nuri'nin Güney Grubundan Conkbayırı bölgesine geldiğini burada Albay Ali Rıza'nın emrindeki 8. Tümenin 24. Alay komutanı olarak görev yaptığını anlamaktayız.

07 Ağustos 1915 gün ve saat 22.10 işaretli emriyle kurulan 5. Ordu Komutanlığı'nın Anafartalar Grubuna, Kocaçimen ve Conkbayırı kesimindeki kuvvetlerde katılmış bulunuyordu. 08 Ağustos 1915 gün ve 21.45 işaretli emriyle Saros Grubu Komutanı Albay Fevzi'nin yerine 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal atandı. Suvla Körfezi'nden doğuya doğru uzanan bu coğrafyada Kocaçimen ve Conkbayırı blokunun sorumluluğu yeni Anafartalar Grubu Komutanının sorumluluğuna girmiş bulunuyordu.¹⁰⁶

İngiliz savaş gemileri ve Arıburnu cephesi kuzeyindeki tüm kara topçusu 09 Ağustos 1915 saat 04.30'da, Kurtgeçidi – Conkbayırı hattını ve gerisini şiddetli bir bombardımana başladı. Ardından İngiliz birliklerinin saldırısı başladı. İngiliz birlikleri, Conkbayırı kuzeyinde doruk çizgisindeki Türk siperlerine kadar yanaşmış, ancak Türk birliklerinin yedek kuvvetleriyle yaptığı taarruzla bu durduruldu.¹⁰⁷

09 Ağustos 1915 günü saat 15.00'de Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal, Conkbayırı mıntıkasındaki 8. ve 9. Tümen komutanlarına yarın önemli bir faaliyet talep edeceğini bunun için birliklerin dinlendirilmesini hiç olmazsa sıcak bir çorba hazırlatılmasını emretti. Mustafa Kemal, Çamlıktেকে'de Liman von Sanders Paşa ile görüştü. Yapılan değerlendirmede Sanders Paşa, Mustafa Kemal'in yeni gelen alaylarla 7. Tümeni takviye ederek Ağıl, Conkbayırı ve Kocaçimen mıntıkalarında bulunan düşman kuvvetlerinin yan ve gerisine taarruz edeceğini veya yalnızca Conkbayırı'ndan taarruz edebileceğini düşünür. Mustafa Kemal ilk seçeneğin başarıyla sonuçlanacağını düşünmez. Sebebi mevzinin düşman tarafından kolaylıkla takviye edilebilirliğidir. Ayrıca yan cepheler düşmanın

¹⁰⁵ Mustafa Kemal (Atatürk), *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, s. 17.

¹⁰⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, s. 346.

¹⁰⁷ *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı*, (Genişletilmiş Yeni Baskı), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, s. 189.

donanması ve piyade topçusu tarafından tutulur. Bu taarruzun başarısız olması durumunda eldeki son kuvvette kullanıldığından Conkbayırı'ndan gelecek ölümcül darbenin önüne geçmek mümkün olmayacaktır.¹⁰⁸

Albay Mustafa Kemal taarruzu planladığı sırada Conkbayırı cephesinde bulunan kuvvet, 23. ve 24. Alaylardan ibarettir. Mustafa Kemal taarruz planını ve 10 Ağustos 1915 taarruz anını şu ifadelerle anlatır: “Hücum cephesinde 24. Alayla bir avcı hattı vardı. Askerler süngü takacaklardı. Kararlaştırılan anda, taarruz düzenindeki asker hücum yürüyüşüyle düşmana atılacak ve önündeki avcı hattı da ona katılacaktı. Gecenin karanlık perdesi tamamen kalkmıştı. Artık hücum anıydı. Saat dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık ağaracak ve düşman askerlerimizi görebilecekti. Düşmanın piyade ve makineli tüfek ateşi başlar, kara ve deniz toplarının mermileri sıkı düzende duran askerimizin üzerinde bir defa patlarsa, hücum imkânsız olacaktır. İleride Tümen komutanına rastladım. Hücum mevziinin önüne geçip, çok seri ve kısa bir teftiş yaptık. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selam verip, Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Önce ben ileri gideyim. Siz ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız. Komutan ve subaylara da askerlerin dikkatini işaretime çekmelerini emrettim. Sonra hücum safına kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim. Düşman silah kullanmaya zaman bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele sonucunda ilk hatta bulunan düşman tamamen imha edildi. Dört saat mücadeleden sonra 23. ve 24. Alay Conkbayırı'nı tamamen düşmandan temizledi. Conkbayırı Tepesi Türk askerinin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden seri ve yoğun topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirir. Havadan şarapnel, demir parçaları yağar. Büyük çaplı deniz toplarının taneleri yerin içine girdikten sonra patlayıp, büyük çukurlar açar. Bütün Conkbayırı duman ve ateş içinde kalır. Muharebe meydanındaki durumu izlerken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı. Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücuduma giremedi. Yalnız derince bir kan lekesi bıraktı.”¹⁰⁹ “*Yanımda bulunan zabıt (Nuri Conker) efendim vuruldunuz dedi. Ben böyle bir söz şüyü bulursa*

¹⁰⁸ Mustafa Kemal (Atatürk), *a.g.e.*, s.32-33.

¹⁰⁹ Mustafa Kemal (Atatürk), *a.g.e.*, s. 37-40.

askerimizin kuvvei maneviyesi üzerinde yapacağı tesiri düşündüm. Elimle zabitin ağzını kapattım. Sus dedim.”¹¹⁰

Saat 12.15’te 8. Tümen Komutanına şu emir verilir: Taarruzu durdurunuz. Conkbayırı ve Şahinsırt’ın batıya hâkim noktası elde bulundurulacak şekilde birliklerinizle işgal ettiğiniz hattı tahkim ediniz. 8. Tümen Komutanı cephesini mıntikalara ayırır. Cephede sağdan itibaren 23., 24. ve 28. Alayları birinci hatta ve 4. Alayı sağ ve sol kanat gerilerinde ihtiyatta bulundurur.¹¹¹

Akşama doğru Mustafa Kemal Mareşal Liman von Sanders’e komutası altında yapılan piyade süngü hücumu hakkında bilgi verir. Mustafa Kemal: Bütün cephede Piyademiz, Conkbayırı’na tırmanmaya çalışan düşmana işaretimle süngü hücumuna geçti. Bu esnada göğsüme bir mermi parçası isabet etti. Saatim kırıldı. Bu saat benim canımı kurtardı. Müsaade ederseniz bugünkü başarının hatırası olarak bu saati size takdim edeyim. Der ve kırık saati çıkarır, Limon von Sanders Paşaya verir. Sanders Paşa yürekten kopan tebrik ve teşekkürle Mustafa Kemal’in uzattığı saati alır ve ona kendi altın saatini verir. Uzun yıllar sonra Milli Savunma Bakanlığı bu saatin, Askeri müzeye konmak üzere, iadesini Sanders Paşa’nın ailesinden talep eder. Saatin çalınmış olduğu cevabını alır.¹¹²

Mehmet Nuri’nin, Conkbayırı’nda icra olunan taarruzda 10 Ağustos 1915 tarihinde yaralandım. İstanbul’da tedavi oldum.¹¹³ İfadesinden Conkbayırı Muharebelerinde yaralandığını ve görevinden İstanbul’a tedavi için gittiği anlaşılmaktadır.

Çanakkale Muharebeleri’nin en kanlı çarpışmalarının olduğu 10 Ağustos 1915 Conkbayırı taarruzu sonucu İngiliz birliklerine 12.000 kayıp verdirilerek geri atılmış ve İngilizlerin taarruz gücünü yitirmesi sağlamıştır. Arıburnu cephesi mıntikasında 06 Ağustos 1915’te başlayıp 10 Ağustos 1915 akşamı sona eren Conkbayırı Muharebelerinde İngilizler kesin sonuç hedefiyle kuşatma taarruzuna kalkışmışlar ancak 9200 askerini şehit veren Türk tarafının başarılı savunma ve karşı

¹¹⁰ Ruşen Eşref Ünaydın, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1981, s. 56-57.

¹¹¹ Mustafa Kemal (Atatürk), *a.g.e*, s. 41-42.

¹¹² Cemil Conk, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, Erkanî Harbiye-i Umumiye Basımevi, Ankara, 1959, s. 69-70.

¹¹³ ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

taarruzu sayesinde İngilizler başarısız olmuş taraflar savunma hatlarına yerleşmiştir.¹¹⁴

Mehmet Nuri, 05 Eylül 1915'te terfi ederek 8. Tümen komutanlığına tayin olundu. Düşmanın çekildiği güne kadar Tümeniyle Conkbayırı'nda kaldı. Sonrasında 8. Tümenle Kırklareli'ne gitti.¹¹⁵

Mehmet Nuri'nin 8. Tümen komutanı olarak Çanakkale'de 11 Aralık 1915 tarihli faaliyetini Mustafa Kemal'in Kurmay Başkanı İzzettin Çalışlar şu ifadelerle anlatır: Sabah saat 6.30'da Mustafa Kemal ile Kocadere'ye gittik. Orada 22. Alay 1. Taburun hücum talimlerini gördük. Liman Paşa da oradaydı. Talim saat 12'de bitti. Tümen komutanı Mehmet Nuri, Kolordu Komutanı Şevki Bey ve Grup Komutan vekili Fevzi Paşa tenkitler yaptılar. Sonra 8. Tümene gittik. Yemeği Nuri Bey'de yedik. Yemekten sonra Conkbayırı'na çıktık.¹¹⁶

Çanakkale Cephesindeki savaşlar İngilizlerin 19/20 Aralık 1915'te Arıburnu ve Anafartalar, 8/9 Ocak gecesi de Seddül-Bahr bölgelerini boşaltmalarıyla savaş sona erer. İtilaf Devletlerinin başarısızlığı ile sonuçlanan Çanakkale Muharebeleri, I. Dünya Savaşının seyrini değiştirip uzamasına sebep olmuş, Çarlık Rusya'nın çöküşünü hazırlamış ve İngiltere'de hükümet değişikliğine yol açmıştır. Dünya Savaş tarihinde farklı bir yeri olan bu muharebelerde her iki taraf büyük kayıplar vermiştir. İtilaf Devletleri Çanakkale'ye 410.000 İngiliz, 79.000 Fransız olmak üzere yarım milyona yakın asker göndermiş, sadece İngiliz kuvvetlerinin toplam kaybı 213.980 kişiyi bulmuştur. Çanakkale Muharebelerine katılan Türk kuvvetleri (yaklaşık 700.000 kişi) genellikle kısım kısım kullanıldığı için zayıatın belirlenmesi zorlaşmış ve çeşitli sayılar beyan edilmiştir. Bu sayılar 190.000 ile 350.000 arasında değişmektedir. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nın resmi kayıtlara dayanarak tespit ettiği şehit sayısı ise 213.882'dir.¹¹⁷

Mehmet Nuri'ye, Conker soyadı Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. Conker soyadının verilmesi Çanakkale Savaşı'nın en zor günlerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün komutasında canları pahasına beraber mücadele ettikleri

¹¹⁴ *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı*, s. 195.

¹¹⁵ ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

¹¹⁶ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, haz. İsmet Görgülü ve İzzeddin Çalışlar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay, İstanbul, 1997, s. 128.

¹¹⁷ Zekeriya Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 1993, s. 207.

o günlerin devamlı hatırlanma arzusunun somut delili olduğu iddia edilebilir. Diğer taraftan Mehmet Nuri gösterdiği yararlılıklar karşılığında 1916 yılında İkinci Sınıf Alman Demir Salip Nişanı, Alman Kırmızı Kronlu Askeri Nişanı ve Avusturya Devleti'nin İkinci Sınıf Meziyet-i Askeriye Salip Nişanı ile taltif edilir.¹¹⁸

D. Kafkas (Doğu) Cephesi (1916-1917)

Mehmet Nuri, İtilaf devletlerinin Çanakkale'den çekilmeleri sonrası 8. Tümen Komutanı olarak tümeniyle Kırklareli'ne gitti. 2. Ordu'nun Trakya'dan Doğu Anadolu'ya sevk edilmesi üzerine Mehmet Nuri'nin Doğu (Kafkas) Cephesi görevi başladı. Mehmet Nuri 1916 senesinde Resulayn¹¹⁹ üzerinden Tümeniyle Şark Cephesine, 3. Ordunun 1. mıntikasına giderek 16. Kolordu emrine girdi.¹²⁰ Mustafa Kemal, Ahmet İzzet Paşa emrindeki 2. Ordunun Murat Suyu – Muş – Bitlis çizgisi üzerindeki 16. Kolordu Komutanı olarak Edirne'den Doğu Cephesine geçti. Mehmet Nuri'nin 8. Tümeni, Mustafa Kemal'in 16. Kolordusu emrindedir.¹²¹ 16. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin Karkin'de¹²² 09 Mayıs 1916 tarihinde 8. Tümen Komutanı Mehmet Nuri de Diyarbakır'dan geldi bilgisini verir.¹²³

Mustafa Kemal'in, 06 Mayıs 1916 tarihindeki Diyarbakır'a gelen Mehmet Nuri'ye, Siirt'ten üç gün uzaktaki Miyotarkin'de bulmasını emrettim. Üç gün sonra birbirimizi göreceğiz ve geçmiş günlerden, hatıralardan hararetle bahsedeceğiz,¹²⁴ ifadelerinden Siirt'teki beraberliğin içeriğini öğrenmekteyiz. 11 Mayıs 1916 tarihinde Silvan'da akşam yemeğini Mustafa Kemal Paşa, Mehmet Nuri ve baştabip Yarbay Hüseyin beraber yer.¹²⁵

Mustafa Kemal Paşa, 03 Temmuz 1916 tarihinde Mehmet Nuri'yi cephenin taarruz durumunu öğrenmek amacıyla ziyaret etti. 10 Temmuz 1916 tarihinde ise Rusların 3. Ordu üzerine taarruz etmesi nedeniyle Mehmet Nuri'nin 8. Tümenine taarruza hazırlık emri verilir. 12 Temmuz 1916 tarihinde Ruslar 8. Tümen cephesine taarruza geçti. 21 Temmuz 1916 tarihinde 8. Tümenin durumu hakkında kesin bilgi

¹¹⁸ Gürsoy, *a.g.e*, s. 74.

¹¹⁹ Ceylanpınar.

¹²⁰ ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12.

¹²¹ Bayur, *Atatürk...*, s. 107.

¹²² Silvan.

¹²³ Çalışlar, *a.g.e*, s. 163.

¹²⁴ *a.g.e*, s. 75-76.

¹²⁵ Çalışlar, *a.g.e*, s. 164.

alındı. 8. Tümen Pasur Köprüsü¹²⁶ yakınlarındaki geçidin kuzeyindeki boğazın iki tarafında doruk çizgisini elinde tutmak üzere yerleştirilir.

02 Ağustos 1916 tarihinde 5. ve 8. Tümenlerin taarruz ettirilmesi hakkında Binbaşı İzzettin telgraf alır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitti. Mustafa Kemal Tümenlere taarruza geçmeleri ve taarruzun şiddetli olması emrini verdi. Taarruz için hazırlık yapan 5. ve 8. Tümenler ancak gece yarısından sonra taarruza geçebileceklerini bildirdiler. 03 Ağustos 1916 tarihinde 5. Tümen Nebat Dağı'na tazyik ve hücumları neticesinde bazı siperleri aldı. Binbaşı İzzettin o günleri şu ifadeleriyle anlatır: 8. Tümen düşmanı kovdu. Kozma istikametinde harekete devam edildi. Düşmandan iki subayla 60'a yakın er esir alındı. 04 Ağustos 1916 muharebeler devam ediyor. Henüz sonuç belirlenmedi. 5. Tümen komutanının kuvvetleri pek uzaklara sevk etmesi, 8. Tümen komutanının yedeklerini atıl tutmasından taarruzlar pek yavaş devam etti. 05 Ağustos 1916 muharebeler başarıyla devam ediyor. 8. Tümen Kozma'daki düşmanı tamamen mağlup etti. 2'si obüs, 7'si sahra olarak 9 top, 6 makineli tüfek, top hayvanları, birçok silah ve esir alınmıştır. Muş yolu açılmaktadır. Muş'u ve Bitlis'i alacağız. 06 Ağustos 1916 muharebeler muvaffakiyetle devam ediyor. Sabahleyin Bitlis şehrindeki Rus karargâhının mahallinden kalktığı görülmüştür. Düşmanın Van Gölü güneyinden getirdiği bazı kuvvetlerle sağ kanat hareketimiz duraklamış ve Bitlis cephesinde fazla bir hareket yapılamamıştır. 8. Tümen yarın Muş istikametinde yürüyecektir. 07 Ağustos 1916'da 8. Tümen tarafından Muş alınmıştır. Tümen Kertik'teki muharebede 350'den fazla esir almıştır. Düşmanın iki bölüğü teslim olmuştur.¹²⁷

8. Tümen'in öncü birlikleri 16. Kolordu'nun taarruza başladığı 05 Ağustos'tan önce harekete geçti. Sürekli taarruz Ruslar'a dinlenme ve takviye alma fırsatı vermez. Mehmet Nuri'nin 8. Tümeni Kulp'un kuzeydoğusundan Murat Nehri yakınındaki dağları aşarak kuzeydoğuya ilerledi. Öncü sol kanat kuvvetleri Murat Vadisinden Muş'a doğru harekete geçti. Kulp ile Muş arasındaki doğrudan mesafe 80 kilometredir. 8. Tümen Muş'a girerken Rus kuvvetleri Murat'ın karşı kıyısına çekildi.¹²⁸ Binbaşı İzzettin, 08 Ağustos 1916 sabahı 5. Tümen tarafından

¹²⁶ Siirt.

¹²⁷ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 171-179.

¹²⁸ Bay, *a.g.e.*, s. 150-151.

Bitlis alınmıştır. 09 Ağustos 1916 günü havanın fazla sıcak olduğundan ve Cephede 8. Tümen’de sükûnet olduğundan bahseder.¹²⁹

Osmanlı Ordusunun Doğu Cephesindeki parlak başarısı Bitlis ve Muş’un alınmasıdır. Bitlis’te dağ muharebesi ve şehir çatışmaları şeklinde savaş cereyan etti. Mehmet Nuri’nin 8. Tümeni uzun taktik yürüyüşlerin sonrasında hedefler yakınında yoğunlaşmayı gerektiren hareketli muharebeler yaptı. Bu harekât, yürüyüş güzergâhının önceden ayrıntılı analizinin yapıldığını, dost kuvvetlerin hareketi karşısında düşman kuvvetinin tepkisinin önceden düşünüldüğünü, hareket halindeki birliklere ikmal desteğinin etkin bir şekilde sağlandığını göstermektedir. Bu nitelikte bir harekâtı planlamak için tecrübe ve önsezi şarttır. 8. Tümen’in harekâtı Mustafa Kemal’e bizzat muharebe alanında bulunmasa bile astlarına güvenebileceğini göstermiştir. Mehmet Nuri’nin zayıf noktalarını, kendinin güçlü yanlarını biliyordu. Mehmet Nuri’de Mustafa Kemal’in hedeflerinin bilincindedir. Mustafa Kemal ve Mehmet Nuri’nin 1912 yılında Derne’de doğaçlama kurduğu bağımsız sağ ve sol kanat komuta yapısı, kolordunun 1916 Ağustos’undaki genişletilmiş harekâtı için şablon oldu. Derne Vadisi, küçük ölçekte Bitlis ve Muş’u birbirinden ayıran Anadolu sıradağlarının benzeridir. Mustafa Kemal geniş cephedeki karmaşık muharebe harekâtlarını başarıyla planlayıp yönetebileceğini, aynı zamanda tecrübeli astlarına, genel hedefe ulaşmada duruma göre esnek kararlar verme imkanı sağladığını kanıtladı.¹³⁰

İzzettin Bey 15 Eylül 1916 Mustafa Kemal’in Mehmet Nuri’yle 3. Kolordu karargâhına gittiklerini, geceleyin 8. Tümen’in cepheden geriye alınacağını yazar.¹³¹

Mustafa Kemal, 17 Eylül 1916 tarihinde “...Kıymet verdiğimiz insanlarla birlikte ateşe ve ölüme göğüs germek ne zevk. Bu umumi savaşlar sırasında zavallı Faik Paşa alnından bir kurşun yiyerek şeref meydanında can verdi. Eski dostunun kahramanlık misalini takip etmek isteyen Nuri Bey’in coşkunu göreceğiz şey! Allah’tan, cennette kendisi için yapılan, fakat henüz inşa halinde bulunan köşk tamamıyla bitinceye kadar sabretmesi için verdiğim nasihatlere kulak astı...”¹³²

¹²⁹ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 179.

¹³⁰ Bay, *a.g.e.*, s. 153-154.

¹³¹ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 186.

¹³² Gürsoy, *a.g.e.*, s. 76.

ifadelerinden Mustafa Kemal'in, Mehmet Nuri'nin Doğu cephesindeki faaliyetlerinin değerlendirmesini görmekteyiz.

Havaların değişmesi neticesi kar ve sisli bir coğrafya haline gelen Doğu cephesinde 03 Aralık 1916 tarihinde 8. Tümen şikayete başladı.¹³³ 07 Aralık 1916 tarihinde 8. Tümen Komutanı Mehmet Nuri 16. Kolordu Komutanlığına, Genç bölgesinin iâşeye uzaklığı ve vesait azlığıyla beraber yolların kışın pek uygun olmamasından askerin iâşesi ancak müşkülâtla veya noksan olursa temin olunabiliyor. Hayvanat ise aç kalmakta. Etraf karla kapalı olduğundan hayvanat dışarıya çıkamıyor, ifadeleriyle durumu izah eder.¹³⁴ 19 Aralık 1916 tarihinde cephede kar ve fırtına devam etmektedir. 8. Tümen'in konusu değiştirilerek cephenin ilk hattında bir tabur ve milisler bırakılır. Bir alay ve sahra topçusu bir kısım dağ topu Darkuş'ta bırakılır. 8. Tümenin geriye kalanın da Pasor'a gelmesi emri verilir.

20 Aralık 1916 tarihinde terfi defteri gelir. Mustafa Kemal İkinci Mecidi nişanı, İsmet Bey Altın liyakat, Mehmet Nuri ise iki sene kıdem alır. 03 Ocak 1917'de Mehmet Nuri iâşe hakkında şikayet ve tarizamız bir mektup gönderir. 04 Ocak 1917 tarihinde Tarkut'a bir tabur ve sahra toplarını bırakarak, diğer kuvvetleri geri almayı teklif eder. Ayrıca iâşe sıkıntısı çok fazladır. Mehmet Nuri'nin 05 Ocak 1917'de 8. Tümen'den 16. Kolorduya iâşe feryadını ulaştırmasıyla vilayete, menzile ve orduya bu feryat iletilir.¹³⁵

İzzettin Bey, 12 Ocak 1917 Mustafa Kemal Paşa, Mehmet Nuri'yi kumandadan el çektirip, Reşat Bey'i vekaleten tayin etti. Anlaşılan Mehmet Nuri, Mustafa Kemal Paşa'nın emrettiği şekilde görevi yapmayı reddetmiş. Bu emir kumandadan alınmasına sebep olmuş. Mehmet Nuri bu işlerde ileri görüşlü davranmamıştır. Bilhassa son terfilerin aynen çıkmaması, zabitanın vazifelerindeki metaneti kırmıştır diye orduya tarizatta bulunmasından hafifmeşreplik olmuştur. Paşa'nın hiddetini teskin ve bu kararından vazgeçirmek için İsmet Bey'e yazdım. Mehmet Nuri'nin azledilmesinin geçici olmasını, Silvan'a gelmesini, neticenin kolorduca halline müsaade edilmesi hususunun teminini yazdım. Mehmet Nuri de buraya gelmek istiyor. Ona da resmi bir surette Silvan'a gelmesini yazdım. 13 Ocak 1917 Mehmet Nuri kumandayı terk ile Pasur'dan hareket etti. 14 Ocak 1917 Öğleden

¹³³ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 197.

¹³⁴ ATASE Arşivi, *BDHK*, K. 4464, Dos. 144, Bel. 029.

¹³⁵ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 200-203.

sonra Mehmet Nuri'yi karşılamak için idare reisiyle Şevkat Köyü'ne kadar gittik. Beraber Silvan'a geldik. Mehmet Nuri, Mustafa Kemal Paşa'yla pek hararetli muhaberatta bulunmuş. Bunun üzerine kumandadan el çektirilmiş. Nuri Bey'in hakikaten akıl ve izanı iyi durumda değil. Vazife ifa edemeyecek bir halde olduğunu kendisi de söylüyor. Ben işin bu raddeye kadar geldiğini tahmin etmemiştim. Bu durumda İsmet Bey'e aracılık için yazışım nazarı dikkate alınamazdı. 15 Ocak 1917 akşamüzeri Mehmet Nuri, Rauf ve Hayati ile memba sularına doğru bir gezinti yaptık. 16 Ocak 1917 sabahleyin Mehmet Nuri'yi uğurladık, ifadeleriyle durumu anlatır.¹³⁶

Mehmet Nuri'nin, Mustafa Kemal tarafından 8. Tümen komutanlığı görevinden azledilmesinin nedeni verilen emre itaat etmeme olarak açıklanırken, Mehmet Nuri'yi bu sürece getiren etkenlerden biri olan terfi sisteminin subaylar tarafından nasıl değerlendirildiği de görülmektedir. Bu doğrultuda İzzettin Bey, 05 Nisan 1916 tarihinde müteessir olduğunu çünkü emsallerine göre çok çalışmasına rağmen terfi ettirilmediğini belirtir. 13 Haziran 1916 tarihinde ise *"Bize nazaran sülüs derecesinde bile çalışmayanlar terfi ediyor. Bundan dolayı mütehassis ve müteessirim."* ifadeleriyle ahvali durumunu anlatır.¹³⁷ Cephedeki bu bilgilerden Ordu içerisindeki terfi sisteminin subayların arasının açılmasında ve emre itaatte büyük bir etken olduğunu anlamaktayız. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in dostluk - görev ayrımında verdiği kararın görev doğrultusunda verdiğine ve çocukluk arkadaşı, en yakını dahi olsa da verdiği kararı uyguladığını görmekteyiz. Bu karar onun komutanlık/liderlik anlayışında önemli bir örnektir.

Türk Ordusu Kafkas Cephesinde 1917 yılının bahar aylarında bir taarruz planlar. Ancak dışarıda gelişen olaylar buna gerek bırakmaz. Rusya'da Mart 1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonucu Çar'ın orduları geri çekildi.¹³⁸

¹³⁶ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 203-204.

¹³⁷ *a.g.e.*, s. 155-195. Ayrıca, Kafkas Cephesi'nde görev yapan Albay İsmet Bey, Binbaşı İzzettin Bey'in sınıf arkadaşıdır. İzzettin Bey 21 Eylül 1916 tarihinde yarbay terfi ettiğini öğrenir. 19 Kasım 1916 tarihinde İzzettin Bey'i ziyaret eden 14. Alay Komutanı Ali (Çetinkaya) Bey'in albaylığa terfi ettirilmediğinden kızgın olduğunu terfi ettirilmezse emeklilik için işlemlerinin çabuklaştırılmasını rica eder.

¹³⁸ Bay, *a.g.e.*, s. 156.

E. Lahey Ataşemiliterliği (1917-1920)

Mehmet Nuri, Kafkas Cephesinden üç ay sıhhi izinle İstanbul'a geldi. 23 Nisan 1917 tarihinde Lahey ataşemiliteri olarak atandı. Mehmet Nuri, Lahey ataşemiliteri iken Mustafa Kemal'e mektup gönderir. Viyana'ya tedavi olmak için giden Mustafa Kemal bu mektuba cevaben 12 Haziran 1918 tarihinde Viyana'dan Mehmet Nuri'ye şu mektubu gönderir:

“Aziz kardeşim, mektubunu ve güneşli manzara içeren kartı memnuniyetle aldım. Almanya seyahatinden dönüşte yolda üşüttüm. Bunun neticesi olarak böbreklerimde bir Piyelit¹³⁹ denilen hastalık oluştu. İstanbul'da bir buçuk ay yattım. İyi olduğumu zannederek kalktım. Üç ay içinde iki defa nüks etti, tedavi için Viyana'ya gelmeye mecbur oldum. On iki gündür burada Cottage Sanatorium'de bir profesör tarafından tedavi oluyorum. Bir hafta sonra küre yapmak üzere Karlsbad'a gideceğim. İyileşmeye başladım.

Sizin yanınıza gelmem bilmem mümkün olur mu? İstanbul'dan uzak kalmak istemiyorum. İstanbul'dan hareket ettiğimde sivil ve askeri elbiselerim, nişanlarım ve çamaşırlarım üç bavulda bagaja teslim edildi. Bütün bu eşyalar bu güne kadar kayıp. Şuan araştırma devam ediyor.

Size yazılacak yahut daha doğrusu şifahen söylenebilecek pek şayan-ı tetkik önemli konular var. Fakat bunları şimdilik geciktireceğim. Siz yine hatırıma gelenleri sorarsınız. Hasretle gözlerinizden öperim kardeşim.”¹⁴⁰

Mustafa Kemal, Mehmet Nuri'ye 29 Haziran 1918 tarihinde Wiener Cottage Sanatorium'dan Mehmet Nuri'nin mektubuna cevaben şu satırları kaleme alır:

“Kardeşim Nuri, 19 Haziran tarihli mektubunu aldım. Davetin pek caziptir. Karlsbad'da tedavi için kalmaya mecbur olduğum müddetten sonra vaziyette bir aciliyyet olmazsa, özlediğim tatlı sohbetinizle beraber olmak için Lahey'e gelmeye teşebbüs edeceğim. O zaman biriken dertlerimizi dökeriz. Ben yarın Karlsbad'a hareket edeceğim. Orada 3-4 hafta kalacağım, gözlerinizden öperim.”¹⁴¹ İfadesinden

¹³⁹ İdrarın toplandığı pelvisin enfeksiyonuna verilen ad.

¹⁴⁰ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 82-85.

¹⁴¹ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 89.

Mehmet Nuri'nin ataşemiliterlik yaptığı Lahey'e Mustafa Kemal'i davet ettiği anlaşılmaktadır.

F. İstiklâl Savaşı (1920- 1921)

Mehmet Nuri'nin, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olduğu ve Lahey Ataşemiliterlik görevinden İstanbul'a dönüşünde Karakol Cemiyetine gittiği iddia edilir.¹⁴² Mehmet Nuri, İstanbul'dan 13 Haziran 1920 tarihinde İstiklal Savaşına katılmak için Ankara'ya geldi. TBMM tarafından Basın ve İstihbarat Genel Müdürlüğüne atandı. Bu görev Mehmet Nuri'nin istihbarati yönünü doğrular niteliktedir. 11 Eylül 1920 tarihinde Ankara Komutanlığı ve Ankara Vali vekaleti görevine atandı.¹⁴³ Ancak bu görev uzun sürmedi. 16 Eylül 1920 tarihinde 41. Tümen Komutanlığına atandı. 01 Şubat 1921'e kadar aynı zamanda Adana Valiliği görevini de üstlendi.¹⁴⁴

Adana valiliği Fransızların tesiri altındaki defterdar gibi memurlar tarafından idare ediliyordu. Fakat bu makamın sancaklarda özellikle Türklerin hâkimiyetindeki bölgelerde nüfuzu yoktu. 1920 Eylül ayı başında Adana Vilayetine vali olarak atanan Ali Galip bölgeye 40 kadar subay ile gelerek valilik makamına geçmek istese de halkın olumsuz tepkileri sonucu geri dönmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal'in Pozantı'ya gelişinden sonra Adana'ya vali olarak TBMM Mersin milletvekili Safa Bey vali olarak atanmış ise de vilayet tamamen askerî harekât bölgesi olduğundan atanacak kişinin hem komutan hem de vali olması daha uygun olacaktı. Ayrıca halkın üzerinde daha etkili olacak bir askerin bu bölgeye vali olarak atanması 41. Tümen Komutanlığınca da istenmişti. Bunun üzerine Kurmay Yarbay Mehmet Nuri

¹⁴²*a.g.e.*, s. 42; Ayrıca Gürsoy, *a.g.e.*, s. 96'da Mehmet Nuri'nin Teşkilatı Mahsusa'nın başkanlarından Süleyman Askerî'nin kayınbiraderi olduğunu ifade eder. Gürsoy, *a.g.e.*, s. 222'de Fransız gazetesi küpürüne yer verir. Bu küpürde: *Nuri Conker Öldü! (Nuri Conker est mort!)* başlığı altında *Türkiye bir yiğit vatandaşı ve elit istihbaratçıyı kaybetti (En lui, la Turquie perd un valeureux citoyen et une intelligence d'elite)* ifadelerine yer verilir.

¹⁴³TBMM Arşivi, *Tercüme-i Hal Kağıdı*. Diğer taraftan Süslü ve Balcıoğlu, *a.g.e.*, s.104'te Mehmet Nuri Bey'in 17 Haziran 1920 tarihinde Ankara Vali vekilliği ve Ankara Komutanlığına atandığı bilgisine yer vermektedir.

¹⁴⁴MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 2'de; Yazar ve Delialioğlu, *a.g.e.*, s.149 ve Süslü ve Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 104'te yukarıda yazdığı gibiyken; *Türk İstiklal Harbi...*, s.184; Toker ve Aslan, *a.g.e.*, s.254; Toker, *a.g.e.*, s. 341'de Mehmet Nuri Conker 16 Eylül 1920 de 41. Tümen Komutanı, 11 Şubat 1921'den itibaren aynı zamanda Adana Valisi oldu şeklinde; http://www.adana.gov.tr/?act=adana_valileri (erişim: 03.09.2014) Adana Valiliği sitesinde Albay Nuri Conker 1920 yılı bilgisine yer verilmektedir.

Adana Valiliği ve 41. Tümen komutanlığına atanarak 26 Eylül 1920 tarihinde Pozantı da göreve başladı.¹⁴⁵

Adana vilayetinin merkezi Fransız işgali altında olduğundan valilik ve idari işler Pozantı merkezli olarak yürütülmektedir. Mehmet Nuri, 17 Haziran 1920 tarihinden itibaren Ankara komutanlığı ve vali vekilliği yaparken Adana'ya komutan ve vali olarak gönderilmesi Mustafa Kemal Paşa'nın çocukluğundan itibaren kader ortaklığı yaptığı, Trablusgarp Savaşında halkı İtalyanlara karşı beraber koordine ettiği ve Çanakkale Savaşında düşmana karşı beraber savaşmaları etkili olmuştur. Ayrıca 1920 yılı Fransız işgali altındaki Adana'nın, 1911 yılı İtalya işgali altındaki Trablusgarp'tan pek farkı yoktur. 1911'de Kuzey Afrika'da yani Trablusgarp'ta Osmanlı Ordusu fiili olarak olmadığı gibi 1920'de de Osmanlı hükümetinin etkisi Toros Dağlarını geçememekte ve orduya teslim olma emri verilmiş durumdadır. Ancak Adana'nın farkı görünüm olarak pek farklılık arz etmese de burada yaşayan Türk milletinin Kuvay-ı Milliye örgütlenmesiyle işgalci kuvvetlerin gizli anlaşmalarla başlayıp fiili işgalle son raddesine gelen durumu değiştirir. Kuvay-ı Milliye'yi örgütleyen ve yöneten kadronun Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda tecrübe kazanarak Anadolu'nun işgalini önleyen isimlerden biri olarak Mehmet Nuri bu tecrübesini Adana da etkin bir şekilde kullanacaktır.

41. Tümen Komutanı ve Adana Valisi Mehmet Nuri cepheden kaçışların önünü geçmek ve Adana'da malı mülkü olmakla birlikte, Toroslara göçmek zorunda kalarak sıkıntı çeken halktan bazı kimselerin “*şehre hemen dönenlerin korunacağı yolundaki*” Fransız propagandasına kapılarak geri dönmelerine mani olmak üzere alınacak tedbirlerin görüşüleceği bir kongre düzenlemeyi uygun gördü. 08 Ekim 1920 Cuma günü, Pozantı'da toplanan ve iki gün süren toplantıda alınan kararlar, Yeni Adana gazetesinde yayınlandı. Bu toplantıda alınan kararlar şunlardır:

a) Türk Milletinin hayat ve istiklâl mücadelesinde, şimdiye kadar göstermiş olduğu azim ve dayanışma, milletin fedakârlığına uygun olarak hakkını elde edecektir.

¹⁴⁵ Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi*, ATASE Yay, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 198.

b) Adanalıların, memleket savunması yönünden Karaisalılara gerektiği kadar yardımda bulunmadıklarından, bu ilçe halkı arasında gücenmeler olduğu anlaşılmış, bu durum görüşülerek, nedenleri açıklanmıştır.

c) İlin kuruluşundan, Eylül (1920) ayı sonuna kadar, Merkez Heyeti'nin gelir ve giderler bilançosu okunup, hesapların incelenmesi için, beş kişilik bir komisyon seçilir. Komisyonun raporunda: İl'in kuruluşundan bu güne dek, muhasebe usulüne aykırı hiçbir şey bulunmadığı kararlaştırılır.

d) İlk kuruluştan önceki Merkez Heyeti işlemlerini, yeni kurulacak heyet inceleyecektir.

e) Yeni Merkez Heyeti üyelerinin seçimi konuşularak, kongrede toplanan ve il ahalisini temsil eden delegeler tarafından, her ilçenin, kendi üyelerini seçmesi kararlaştırılır. Merkez Heyeti Başkanı 41. Tümen Komutanı ve Vali Mehmet Nuri'dir.

f) Mersin ve Tarsus İlçeleri, kendi göçmenlerini cephe gerisine yerleştirdiklerini bildirirler. Adana göçmenlerinden bir kısmı, Belededik, Hacıkırı ve Kelebek gibi yerlere iskân edilmiş olduklarından, gerisinin Karaisalı ve Tarsus İlçelerinde yerleştirilmeleri kararlaştırılır.

g) Cephede düşman karşısında memleketi savunmaya çalışanlara, en önemli kışlık ihtiyaçları olan, kaput, yağmurluk ve ayakkabı sağlamak ve satın almak için, 10000 liralık bağış toplanması kabul edilir. Bu paranın 2500 liradan eşit olarak, Adana, Karaisalı, Tarsus ve Mersin İlçelerince verilmesi karara bağlanır.

h) İl Merkez Heyeti'ne gelir olmak üzere, demiryolu kumpanyası için kestirilecek odun ve halk için yakılacak kömürlerin satış kârından, tütün, sigara ve tuzdan bir hisse ayrılmasına karar verilir.¹⁴⁶

¹⁴⁶Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1999, s. 445-447; Kemal Çelik, *a.g.e.*, s. 419'da Mustafa Kemal Atatürk'ün 05 Ağustos 1920 tarihinde yaptığı toplantıyı "Pozantı Kongresi" olarak değerlendirenler olmuştur. Bu isimler: Yusuf Ayhan, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, Adana, 1963; Süleyman Hatipoğlu, *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Ankara, 1989 yukarıdaki ifadelerle yer verdiğini belirtir. Diğer taraftan Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1996, s. 171'de Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya gelişinde (05.08.1920) Kongre düzenlendiğini belirtmenin, TBMM'nin gizli tutanaklarındaki Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya gelişini anlattığı "Güney'deki arkadaşların karargahı Pozantı'dır. Biz de oraya gittik. Yalnız orada bulunan Müdafaa-i Hukuk heyetleri ki onları Pozantı'ya davet ettik. Genellikle askerî ve mülkî durum hakkında fikir alışverişi ettiler." ifadelerinden Mustafa Kemal Paşa'nın hem bu sözlerinde hem de kongreden söz etmeyişinden, gerek eniştem İsmail Safa (özler) den dinlediğim yetkililerden ve Yeni Adana Gazetesi haberlerinden Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya gelişinde (Kongre) değil, özellikle mülkî durum ile dileklerin yerine getirilmesine çalışılmasını kapsayan normal bir toplantı yapılmıştır. Pozantı Kongresi olmuştur, ama Vali ve Tümen 41. Komutanı Mehmet Nuri'nin lüzum görmesi üzerine kurallara uygun şekilde 8-9 Ekim 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. Sözleriyle duruma

Genelkurmay'ın, 09 Kasım 1920 tarihinde Cephe teşkilatı hakkında verdiği emre göre cephenin çok geniş olmasından Batı Cephesi ikiye şu şekilde ayrıldı: 1) Batı Cephesi: İzmir, Ertuğrul (Bilecik), Eskişehir ve Kütahya sancaklarını kapsar. Komutanlığına, seferde Ordu Komutanlığı yetkisiyle Genelkurmay Başkanı Kurmay Albay İsmet (İnönü) atanır. 2) Güney Cephesi: Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe (Muğla) ve Antalya sancakları ile Konya vilayeti, Silifke, Niğde sancağını ve Adana merkez sancağını kapsıyordu. Komutanlığına, seferde Ordu Komutanlığı yetkisiyle İçişleri Bakanı Kurmay Albay Refet (Bele) Bey atandı. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla 09 Kasım 1920 tarih ve 337 sayılı şifre ile gönderilen Adana Cephesi Komutanlığı, 2. Kolordu Komutanlığı adını aldı. Yeni Teşkil edilen Güney Cephesi'ne Adana bölgesinden bazı sancaklar eklendi. Böylece 41. Tümen 12. Kolordu emrine verilerek Güney Cephesi Komutanlığı'na bağlandı. 41. Tümen bölgesi Tümen Komutanının isteği doğrultusunda üç bölgeye ayrıldı. Bu bölgeler: Silifke Mıntıkası, Sağ Kanat Mıntıkası (aynı zamanda Merkez Grubudur) ve Sol Kanat Mıntıkası'dır. 26/11/1920 tarihinde 41. Tümenin sorumluluk bölgesi paylaşımı yapılmış ve komutanı Yarbay Mehmet Nuri bilgisine yer verilmiştir.¹⁴⁷

Fransızlar, Kurttepe grubunun güçlendirilmeye başlandığının haberini almıştı. Kurttepe'nin stratejik önemini, 11 Ağustos 1920'de getirilen iki tane top buranın önemini daha da artırdı. Fransızlar, Milli Kuvvetleri Çakıt ırmağının gerisine atarak Adana'ya hakim Kurttepe'den uzaklaştırmayı, şehrin korunması ve taciz edilmemesi bakımından önemli görüyordu. Bundan dolayı 03 Ekim 1920 tarihinde üçüncü kez buraya taarruz emri verildi. Kurttepe, Fransız bataryalarının etkisi altında olduğundan topçu desteğiyle başarılı oldular. Milli Kuvvetler geri çekildi. Karaisalı güçlendirilerek Çakıt'ın karşısındaki sırtlarda tutundular.

Düşmanın Kurttepe Grubunu geri attığı günlerde Konya ve Karamanda ayaklanmalar oldu. İsyanı bastırmak için Adana cephesinden isyan bölgesine kuvvet

farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ancak savaş koşulları içerisindeki her iki faaliyette I. Pozantı Kongresi ve II. Pozantı Kongresi şeklinde bir nitelendirme yapılması daha uygun olacağı kanaatindeyim. Bu durumda Mustafa Kemal Atatürk'ün 05.08.1920 tarihinde Kayseri, Niğde, Bor'dan delegelerin katıldığı, Pozantı'nın vilayet merkezi olarak belirlenip burada Adana Valisi'nin atandığı ve "Adana İli Bütün İslam Ahalisine" Beyannamesi yayınlandığı I. Pozantı Kongresi; Mehmet Nuri Bey'in 8-9 Ekim 1920 tarihindeki yukarıdaki metinde kararları verilen ise II. Pozantı Kongresi'dir.

¹⁴⁷ ATASE Arşivi, *İstiklal Harbi Katalogu*, K: 766, G:166, B: 166-1.

göndermek gerekiyordu.¹⁴⁸ Buna dair Adana Valisi ve 41. Tümen Komutanı Mehmet Nuri, Mıntıka Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'e 03 Ekim 1920 tarihinde şu emri gönderdi: Konya ve Karaman Olayları, cepheden iki tabur piyade ile iki topun sevkine sebep olmuştur. Mıntıkamızdan bir dağ topu geceleyin Kelebek'e gönderilecektir. Güvenilir bir komutan maiyetinde 100 kişilik gönüllü bir müfrezenin bu amaçla, Pozantı'ya sevkini rica ederim. Tekelioğlu Sinan 06 Ekim 1920 tarihinde cephenin Mehmet Nuri tarafından gezildiğini ve cephede yerel muharebeler olduğu; 09 Ekim 1920 tarihinde Adana Cephesinden Konya'daki isyanı bastırmak için gönderilen birliklerin eksikliğini hissettirmemek için ara sıra tacizlerde bulunulması için emir verildiğini ifade eder. 09 Ekim 1920 tarihinde Mehmet Nuri, Mıntıka Komutanı Tekelioğlu Sinan'a şu emri gönderir: Konya Olayının genişlemesi ihtimaline karşı, Pozantı'da vilayet halkından 500 kişilik bir taburun teşkili lüzumludur.

10 - 11 Ekim 1920 tarihinde Mehmet Nuri, Mıntıka Komutanı Tekelioğlu Sinan'a gönderdiği emirde: Adana Müfrezesi 08 Ekimde Karaman'ı asilerden temizlemiş ve isyana teşvik edenleri idamla tehdit etmiştir. İç İşleri Bakanı Refet Bey birlikleriyle Karaman'a ulaşmıştır. Firar eden asilerin takibi için Karaman çevresine müfrezeler sevk edilmiştir, ifadeleriyle durumu anlatır.¹⁴⁹

Adana Valisi ve 41. Tümen Komutanı Mehmet Nuri, Tekelioğlu Sinan'ın istediği topları çalıştıramayacaklarından dolayı göndermemesi üzerine Tekelioğlu Sinan 08/10/1920 tarihinde şu telgrafi yollar: *"...Her gün düşman topçusunun bombardımanı ile karşılaşan kıtalarımızın, topsuzluk yüzünden hayatlarını koruyamamaktan duyduğum vicdan azabından kurtulmak için yerime başkasının atanmasıyla, görevimden affımı rica ederim."* Bu istek doğrultusunda Adana Valisi ve 41. Tümen Komutanı Mehmet Nuri, Tekelioğlu Sinan'ın yerine geçici olarak Binbaşı Nazmi'yi atadı. Mehmet Nuri, bölgeye ait bilgilerin kendisine verilmesi ve bölgenin birlikte teftiş edilerek devir işleminden sonra Pozantı'ya gelmeniz uygundur. İfadeleriyle Tekelioğlu Sinan'ı görevden aldı.

¹⁴⁸Ener, *a.g.e*, s. 186-191.

¹⁴⁹Mahmut Yüksel Canbaz ve İbrahim Kılıç (haz.), *Kuvayımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yay, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 315-322.

Tekelioğlu Sinan yeni vali Mehmet Nuri tarafından yetkilerinin kısıtlandığı gerekçesiyle bazı emirleri eleştirmesi bu süreçte önemli bir etkidir. Tekelioğlu Sinan bundan sonraki süreci şu ifadelerle anlatır: 12 Ekim 1920 tarihinde Binbaşı Nazmi'ye cepheleri gezdirdim. Hacı Kırı'ndan trenle Pozantı'ya gittim. Mehmet Nuri'den görevden alınma nedenini açıklamasını istirham ettim. Meseleyi anlattı, müsterih oldum. Çünkü ne vatan haini ve ne de askerlik şerefimi lekeleyecek surette kirlenmemiştim. Görevden alınmakla Milli Savunma Bakanlığı emrine geçmiş bulunduğumdan Ankara'ya gitmeme müsaade buyurmasını rica ettim, ifadeleriyle durum hakkındaki görüşlerini açıklar.¹⁵⁰

Adana Valisi ve 41. Tümen Komutanı Mehmet Nuri, 12/13 Ekim 1920 tarihinde Bölge Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'e şu emri gönderdi: Düşman, Osmaniye mıntikasına taarruz ederek Osmaniye'nin kuzeyi ile Ceyhan sahilini ve Araplı ile Tatarlı köylerini işgal etmiştir. Düşmanın bu hareketleri ile İstanbul Hükümetiyle imzaladığı barış antlaşması gereğince Ceyhan'ın doğusunu işgal etmek istediği anlaşılmaktadır. Osmaniye mıntikasının takviyesi için Kars ve Kozan bölüklerinin Osmaniye mıntikası emrine girmesi emredilmiştir. Sol tarafta bulunan Buruk ve Seyhan gruplarının düşmanın Osmaniye yönüne sevkياتına mani olması gerekmektedir.¹⁵¹

Fransa, Sevr Antlaşması gereğince Ceyhan'ın doğusunu işgal etmek isterken; Milli Kuvvetler bir taraftan da iç isyanlarla da baş etmek durumundadır. Bunun için Mehmet Nuri emrindeki kuvvetlerin bir miktarını Konya (Delibaş) İsyanı'nı bastırmak için o bölgeye gönderdi. Cepheden önemli bir kuvvetin ayrıldığını haber alan Fransızlar bu durumu fırsat bilerek genel taarruza karar verdiler. Fransızlar 19 Ekim 1920'de Tarsus'a girdi. 21 Ekimde, birisi Kavaklıhan olmak üzere üç koldan Eshabı Keyf tepelerine hücumla geçerek Ulaş'a kadar vardılar. Buradaki Milli kuvvetler Keşbükün'e çekildi. Fransız Taburları Kurttepesi'nden Çakıt Vadisi'ne ilerledi. Güney Cephesinde Fransızların etkisi artarken Milli Kuvvetlerin durumu kötüleşmektedir. Fransızların süratle gelişen saldırısında Doğu Milli Kuvvetler cephesi dağılır. Bu durum karşısında Adana Valisi ve 41. Tümen Komutanı Mehmet Nuri, Ulukışla'da bulunan Sinan Tekelioğlu'na 19 Ekim 1920 tarihinde cepheye dönmesini emreder. Fransız kuvvetleri 25 Ekim 1920 tarihinde Milli Kuvvetlerin

¹⁵⁰Ener, *a.g.e*, s. 203-204.

¹⁵¹Canbaz ve Kılıç, *a.g.e*, s. 325.

mukavemeti ile karşılaşılır. Sert çarpışmalar neticesinde Fransızlar geri çekilmek zorunda kalırlar. Ancak Adana'nın yedinci kilometresinde tutunmayı başarırlar.¹⁵²

Tekelioğlu Sinan 21 Ekim 1920 tarihinde Adana'ya baskın yapmak istediklerini Tümen komutanlığına bildirdi. Buna karşılık Mehmet Nuri şu emri Mıntika Komutanlığına gönderir: *“Adana'ya bu gece bir baskın icrası pek münasiptir.”*¹⁵³ 31 Ekim 1920 tarihinde Cephede sükûnet hâkim olup, keşif kolu faaliyeti yapılır. Aynı gün Mehmet Nuri, Mıntika Komutanlığına şu emri gönderir: Her mıntikanın, kendi cephesine gelen tren hattını tahrip ederek düşmana nakliyat yaptırmaması çok önemlidir. Düşman taraflarına gönderilecek müfrezelere, düşmanın fesat telkinlerini düzeltecek ve moralleri yükseltecek etkili nasihatler icra edilmelidir.¹⁵⁴

22/23 Kasım 1920 gecesi Sağ Kanat Grubunun sol tarafı geri alındı. Sağ Kanat Grubuna, Fadıl'da geceyi geçiren düşmana baskın yapması emri verildi. Baskın gün ağarırken başladı. Daha sonrasında muharebeye dönüştü. Topçular düşmana etkili ateş açtılar. Muharebe akşama kadar devam etti ve Fransızların yenilgisiyle sonuçlandı.¹⁵⁵

23/24 Kasım 1920 tarihinde Mehmet Nuri şu emri gönderdi: Düşmana hiç aman verilmeden perişan edilmeli ve gelecek kuvvetlerle düşmana taarruzlar yapılarak devamlı gayrette bulunulmalıdır.¹⁵⁶ Fadıl Muharebesi, Çukurova'nın Kurtuluş Savaşı'nda çok önemli rol oynamıştır. Çünkü bu zafer ayrılıkları ortadan kaldırmış, vatan davasını her şeyin üstünde tutan bölge halkını tekrar kaynaştırmıştır. Bozulan moralin düzelmesini sağlamıştır.¹⁵⁷

21 Aralık 1920 tarihinde teşkilatla meşgul olunur. Mıntika Komutanlığına, Mehmet Nuri'den şu emir geldi: Mıntikanın doğu sınırını oluşturan Kozan – Adana şosesi ile Gurubun bulunduğu yer arasındaki arazinin Kozan mıntıkası kuvvetlerinin Haruniye'ye alındığından kuvvetli bulundurulmalıdır. Sol Kanat Grubundan 30

¹⁵² Ener, *a.g.e*, s. 205-206.

¹⁵³ Canbaz ve Kılıç, *a.g.e*, s. 336.

¹⁵⁴ *a.g.e*, s. 355.

¹⁵⁵ *a.g.e*, s. 396.

¹⁵⁶ Ener, *a.g.e*, s. 227

¹⁵⁷ *a.g.e*, s. 231.

kişilik bir kuvvet şosenin 5 km batısında bulunan Akbaş mevkiğine gönderilmesi ve kuvvetten sekiz kişilik bir posta da şose üzerine yerleştirilmelidir.¹⁵⁸

24 Ocak 1921 tarihinde Güney Cephesi Komutanlığı'na gelen bilgide Adana bölgesinde bulunan Fransız kuvvet toplamının 4000'e yakın olduğu, Fransız birliklerinin genellikle Cezayirli ve Tunuslulardan oluştuğu öğrenildi. Şubat 1921 başına kadar önemli hareketler ve çarpışmalar olmadı.¹⁵⁹

Pozantı'da, Adana Valiliği ile 41. Tümen Komutanlığını birlikte sürdüren ve önemli hizmetler veren Kurmay Yarbey Mehmet Nuri, sıhhi durumu dolayısıyla 19 Şubat 1920 tarihinde bu görevinden ayrıldı. Pozantı'daki Adana Valiliğine, Silifke Mutasarrıfı Serficeli Hilmi Bey, Tümen Komutanlığına Piyade Albay Şerif Bey atandı.¹⁶⁰

Mehmet Nuri, Adana valiliği ve 41. Tümen Komutanlığından ayrılırken Merkez Mıntika Komutanlığına şu vedanameyi yazdırır: “...Kumanda ettiğim şanlı ordunun necip efradı askeriyesine göz bebeğiniz gibi bakılarak bunların teşkilâtı muntazama ve kavanini mevzua dahilinde edilen meşruhat milliyeye muvaffakiyetle isaline makderet olunması emrimi, tekrar ederken; sizin ve maiyetinizdeki zabitan kardaşlarımla asker evlâtlarımın hasret ve mahabbetle gözlerinden öper ve pek uzak kalmayan İstiklâli milli mücahedesinde tekrar buluşmamız temenniyatını arz ve izar eylerim...”¹⁶¹

Fransa Hükûmeti, eski bakan Franklin Bouillon'u 09 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gönderdi. 13 Haziran 1921 tarihinde Mustafa Kemal görüşmelerin hareket noktası belirlenirken Türk tarafının hareket noktasının Misak-ı Millî'de tespit edilen ilkeler olduğunu, Sevr Antlaşması'nın Türk milleti için bir idam kararnamesi olduğu ve onun bir dost ağzından çıkmamasını yeğleriz, şeklinde ifade eder.¹⁶²

Franklin Bouillon, Misak-ı Millî'yi okuyup anladıktan sonra yeniden görüşmek üzere, toplantının ertelenmesini teklif eder. En çok üzerinde durulan nokta,

¹⁵⁸ Canbaz ve Kılıç, *a.g.e.*, s. 436.

¹⁵⁹ Saral, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁶⁰ Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Kültür Bakanlığı Yay, T. T. K. Basımevi, Ankara, 2001, s. 229-230.

¹⁶¹ İsmail Ferahim Şalvuz, *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler) Hatıra*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938, s. 114.

¹⁶² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2013, s. 421-422.

kapitülasyonların kaldırılması ve İstiklâlin tam olarak sağlanmasını isteyen madde olur. Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa günlerce görüşmelerinden ve Sakarya Meydan Muharebesi'nden otuz yedi gün sonra, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile siyasî, İktisadî, askerî v.b. hiçbir konuda bağımsızlıktan hiçbir şey feda etmeden, vatan topraklarının değerli parçaları işgalden kurtulmuş oldu. Bu anlaşma ile millî dava ilk defa Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmış oldu.¹⁶³

Açıksöz Gazetesi 03 Aralık 1921 tarihli haberinde mütarekeden beri işgal altında bulunan, üç senelik bir ayrılıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin azim ve himmetiyle tekrar ana vatana katılan Adana bugün Türk bayrağına kavuştuğunu yazar.¹⁶⁴

G. Berlin Mümessilliği (1921)

Mehmet Nuri 27 Şubat 1921 tarihinde Dış İşleri Bakanlığı tarafından yarı resmi Berlin Mümessili olarak özel görevle Almanya'ya gönderildi. Daha sonra Almanya'dan satın alma, eşya sevki ve mühimmat satın alma işleriyle görevlendirildi.¹⁶⁵ Mehmet Nuri'ye bu görevin verilmesinde 1917 yılında Lahey Ataşemiliteri olarak görev yapması etkili olduğu iddia edilebilir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nı Sovyet yöneticileri, kendi düşmanlarına karşı yürütülen ve başarıya ulaşması Sovyet Rusya'nın hâlihazırdaki ve gelecekteki güvenliği bakımından önemli bularak desteklemişlerdir. Bu doğrultuda 1921 ve 1922 yıllarında çeşitli partiler halinde gelen Rus altınlarının tutarı 10 milyon altın rubleyi bulmaktadır. Sovyet Rusya'nın gönderdiği bu partiler; Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs – Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921'de 1,1 milyon ve Mayıs 1922'de 3,5 milyon olarak gelmiştir. Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in 06 Ekim 1920 günü Moskova'dan dönerken getirdiği 1 milyon altın ruble de hesaba

¹⁶³ *a.g.e.*, s. 423-424.

¹⁶⁴ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919 – 1921*, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s. 182.

¹⁶⁵ Toker ve Aslan, *a.g.e.*, s.254; Toker, *a.g.e.*, s.341; *Türk İstiklal Harbi...*, s.184'te yukarıdaki bilgiler verilip gönderildiği tarih olarak yukarıdaki bilgiler verilirken; MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 2'de 02 Mart 1337 (02 Mart 1921) tarihinde gönderildiği yazmaktadır. Ayrıca TBMM Arşivi, *Tercüme-i Hal Kağıdı*'nde "Kilikya Cephesinde Fransızlarla bir çok muharebelerden sonra Almanya'daki ailem nezdine mezunen giderken Hariciye Vekaleti tarafından nimresmi Berlin Mümessilliği ile tanzif olundum." ifadeleri yer almaktadır.

katıldığında para yardımlarının 11 milyon altın ruble ve 100.000 lira değerindeki külçe altınlar olduğu sonucuna ulaşılır.¹⁶⁶

Büyük Millet Meclisi Hükümeti 05 Mayıs 1920 tarihli toplantısında Sovyet Rusya ile temasa geçmek için bir heyet göndermeye karar verdi. Dış İşleri Bakanı Bekir Sami ile Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal'den teşkil edilen ilk heyetin temasları sonrası Moskova Büyükelçiliğine tayin edilen Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal ve Rıza Nur'dan oluşan ikinci bir heyet gönderildi. Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rusya'dan çok sayıda silah, cephane ve harp aracı ile para talep etti. Uzun görüşmeler neticesinde istenilenin hepsi sağlanamadı. Bir miktar silah, cephane ve araç yardımı alındı. Ruslar üç parti halinde bir milyon Rus altını verdi. Bu altınlar Ferit Bey'in Maliye Bakanlığı zamanında iki yüz bin, Hasan Bey'in Maliye Bakanlığı zamanında beş yüz bin, Hasan Fehmi'nin Maliye Bakanlığı zamanında üç yüz bin lira olarak geldi. Bu altınlara Ankara'daki Rus Büyükelçisinin isteği üzerine Ankara Hükümeti adına Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey bir milyon liralık makbuz vermiştir. İkinci parti olarak verilen beş yüz bin altının yüz bini, Saffet ve Mehmet Nuri'ye teslim olunarak silah satın almak üzere Almanya'ya gönderildi, geriye kalan dört yüz bin altını Yusuf Kemal, Kars'a getirdi.

T.B.M.M. tarafından Birinci Ordu müfettişi Korgeneral Kazım Karabekir, Askerî Fabrikalar Genel Müdürü Tuğgeneral Asım, Dış İşleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Mehmet Münir ve Maliye Müfettişi Muammer'e verilen görev neticesinde 18 Mayıs 1924 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı'na gönderilen, beş bölümden oluşan raporda şu tespitlerde bulunuldu:¹⁶⁷

Mehmet Nuri'yi 1921 yılında Milli Savunma Bakanlığı Almanya'ya gönderdi. Mehmet Nuri, 05 Nisan 1921'de Berlin'e vardı. 1921 Mayısında Moskova'dan gelen Saffet Bey'le birleşerek, ilk iş olarak cephane tedarikine karar

¹⁶⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2013, s. 499-517.

¹⁶⁷ Mehmet Nuri'nin Berlin Mümessili olarak Almanya'ya gönderilip satın alma faaliyetiyle ilgili yukarıda bahsedilen konunun TBMM Zabıt Tutanaklarına yansıyan ifadelerle İkinci Bölümde TBMM İkinci Dönem CHP Kütahya Milletvekilliği (1923-1927) ve Üçüncü Dönem CHP Kütahya Milletvekilliği (1927-1930) başlıkları altında yer verilmiştir. Diğer taraftan Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem Yay, İstanbul, 1976, s. 137-138'de Almanya'da enflasyonun hüküm sürdüğü yıllarda silah satın almaya giden Saffet ve Mehmet Nuri, parayı çoğaltmak gayesiyle borsaya yatırılır. Bir Almanın tavsiyesiyle borsaya yatırılan para borsada batır. Mesele mahkemelik olur. Fakat sonuç çıkmaz. Saffet ve Mehmet Nuri'den şüphe edilmemiş, hadise bir kaza olarak kabul edilmiştir. Bilgisine yer verir. Ancak Mehmet Nuri TBMM Zabıt Tutanaklarına yansıyan ifadelerinde paranın borsada batmayıp, heyetin Brül tarafından dolandırıldığını belirtir.

verdiler. Mehmet Nuri'nin bu işe müdahalesi, Almanya'da iken Milli Savunma Bakanlığı'ndan Saffet Bey'le beraber çalışması hakkında aldığı emre istinadendir. Henüz Ankara'da iken Saffet Bey gibi şifahî talimat alan Mehmet Nuri İtalya'da, meseleye fiilen başlayarak, itimat ettiği Taşlıca mebusu emekli Binbaşı Vasfi Bey'e işten bahseder. Saffet Bey'le buluşmadan evvel Alman dış işleri memurlarıyla görüşür ve bazılarından kolaylık vaadi alır.

Altın olarak Reval'de alınmak üzere Moskova'da alınan çek, Reval'de Rus Dış Ticaret Temsilciliğine vize ettirilerek, Stokholm'e götürülmüş ve Stokholm'de değiştirilerek, karşılığı Berlin'de Doyçe Oriyent Bank'a mark olarak yatırılmıştır. Paranın dolar veya sterline tahvil edilmeyerek, mark satın alınması hususundaki etken, Almanya'dan satın alınacağından Alman parasına ihtiyaç olacağından ve o zamanlar markın en düşük zamanı olup, yükselme durumu olduğunun ifade edildiği beyan edilmiş olmasındandır. Paranın herhangi bir mahalde altın olarak korunması Bolşevik propagandasına atfedilmek ihtimalinden tehlikeli olacağı düşünülmüştür.

Mehmet Nuri'nin 14 Mayıs 1921 ve 31 Ağustos 1921 tarihli raporlarında, olumsuz bir durum karşısında ticari zarara uğrayacağı endişesiyle büyük tüccarların bu işlere girmekten çekindikleri, bu sebeple ismi belirsiz küçük tüccarlarla iş görmek ihtiyacı olduğu anlatılmaktadır.

Mehmet Nuri, direktör Brül'ü tüccardan Vizental'in evinde Alman ve Rus milliyetperverlerinin bulunduğu bir zamanda tanır. Brül de milliyetperver imiş. Bu tesadüf tanışma 1921 Mayısında olur. Sonra aynı senenin temmuzuna kadar Brül'ü bir daha göremez. Vizental'i ise Mehmet Nuri'ye Vasfi Bey tanıştırmıştır. Saffet Bey ise, direktör Brül'ü Mehmet Nuri vasıtasıyla tanımıştır. Mehmet Nuri ve Saffet Beyler tarafından Brül'e karşı büyük bir itimat beslenmesindeki sebep, Vasfi Bey tarafından tanıştırılmış olmakla birlikte, büyük bir ticarethanenin yöneticisi olması, Rus milliyetperverleriyle ilişkili ve siyasi kanaati itibarıyla da milli harekete taraftar olması hususlarıdır. Brül ve adamları vasıtasıyla, bir İngiliz casus şebekesi içine düşerek, sonuna kadar oyalanmış olmaları tahmini de heyetçe mühim konulardan biri olarak addolunur. Mehmet Nuri ve Saffet Beylerin şifahen ifadelerine nazaran, kendilerine büyük bir iyiliği olan Brül gibi bir adamdan teminat istemek nezaketsizlik ve malî itibarını gıyabında dahi araştırmak uygun değildir. Brül'ün ne

dolandırıcı bir adam olduğunu iş işten geçtikten sonra Simliken dedektif bürosundan haber aldıklarını Mehmet Nuri ifade eder.

Direktör Brül'ün aldım dediği eşya alınmış farz edilmiş, nakil veya depo ettiğini haber verdiği eşya da, nakledildiği varsayılmıştır. Brül, nakliyat için sigorta ve benzeri masrafa karşılık belgelere sahiptir. Gerek bunlardan ve diğer hususlardan dolayı istekli olduğunu ifade ederek, ellerinden aldığı paraya karşılık makbuz verir.

Meselenin kanun mecrasından geçirilmeden önce herhangi bir mahkemeye verilmesini Mehmet Nuri ve Saffet Beylerin ısrarla arz eylerler. Sonuç olarak, Mehmet Nuri ile Saffet Beylere verilen para, tedbirsizlikle zarara uğratılmıştır, ifadeleriyle durum değerlendirilir.¹⁶⁸

Sakarya Zaferi'nden sonraki mevcut askeri kuvvet düşmanı takip ve kesin sonuç için yeterli değildi. Sakarya Savaşı'ndan Büyük Taarruz'a kadarki bir yıllık süre de Hava Kuvvetlerinin güçlendirilmesi için Ankara Hükümeti halktan toplanan bağışlarla savaş uçağı alınması için Saffet ve Nuri Beyleri ikinci defa Almanya'ya gönderdi.¹⁶⁹ Saffet ve Mehmet Nuri Almanya'da 23 kullanılmış Albatros C-15 buldu. Uçakları götürmek için daha emniyetli olduğundan önce Rusya'ya oradan da deniz yoluyla Samsun'a getirdiler. Yüzbaşı Saadettin'in komutasındaki dört kişilik ekip Almanya'dan getirilirken tahrip olan bu uçaklardan 2 faal uçak çıkarabilirler. Uçaklardan birinin adı en fazla bağışta bulunan il olduğundan Niğde konuldu.¹⁷⁰

Mehmet Nuri 21.02.1927 tarihinde Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyasıyla taltif edilir. 04.07.1927 tarihinde askerlikten emekli oldu.¹⁷¹

¹⁶⁸ Kazım Karabekir, *Bir Düello ve Bir Süikast*, haz. Faruk Özerengin, Emre Yay., İstanbul, 1995, s. 208-227.

¹⁶⁹ Rahmi Doğanay, "Büyük Taarruz'da Türk Havacılığı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Elazığ, 2003, s. 379.

¹⁷⁰ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 106-107.

¹⁷¹ MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET NURİ CONKER'İN SİYASÎ HAYATI

Mehmet Nuri'nin 1923 yılında Cumhuriyet Halk Partisiyle başlayan siyasi hayatı 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci çok partili hayat denemesi Serbest Cumhuriyet Partisiyle devam etti. Bunun başarıya ulaşmaması sonucu 1932 yılında tekrar Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili seçildi. Vefat ettiği 1937 yılına kadar bu göreve devam etti. Bu bölümde Mehmet Nuri'nin önce Cumhuriyet Halk Partisi faaliyetlerine sonrasında Serbest Cumhuriyet Partisi faaliyetlerine bölüm sonunda ise Mehmet Nuri'nin Zabıt ve Kumandan kitabının değerlendirilmesine yer verilecektir.

I. Cumhuriyet Halk Partisi Faaliyetleri (1923-1937)

A. TBMM İkinci Dönem CHP Kütahya Milletvekilliği (1923-1927)

23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM 16 Nisan 1923 tarihinde yeni seçimler için feshedi.¹⁷² 28 Haziran 1923 tarihinde yapılan seçim sonucunda 286 milletvekilinden oluşan yeni meclise Mehmet Nuri Cumhuriyet Halk Partisi Kütahya milletvekili seçildi.¹⁷³

1. Verdiği Önergeler

a) Mehmet Nuri ve Arkadaşlarının Hastalanan İsmet Paşa İçin Önergeleri

TBMM ikinci dönem üçüncü yasama yılında Mehmet Nuri ve arkadaşları 22.11.1924 tarihinde rahatsız bulunan İsmet Paşa'nın hatırını sormak için Meclis Başkanlığından bir heyet seçilmesine dair önerge verdiler. Bu oybirliğiyle kabul edildi.¹⁷⁴

¹⁷² Lewis, *a.g.e*, s. 350.

¹⁷³ Gürsoy, *a.g.e*, s. 19'da Mehmet Nuri'nin Kütahya'dan Balkanlara göç eden Yörük ailelerinden olmasının Kütahya'dan milletvekili olmasında etkisi olduğu bilgisine yer verir.

¹⁷⁴ *TBMMZT*, Dönem II, Birleşim 11, C. 10, s. 376. Bu çalışmada Zabıt Tutanaklarına TBMM'nin şu adreslerinden ulaşılmıştır: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html ve https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (erişim: 12.05.2015)

b) Bayındırlık Bakanı Merhum Süleyman Sırrı Bey'in Ailesine Maaş Tahsisi

TBMM ikinci dönem dördüncü yasama yılı 30.12.1925 tarihinde birinci oturumda Kütahya Milletvekili Mehmet Nuri, Bayındırlık bakanı merhum Süleyman Sırrı Bey'in ailesine maaş tahsisine dair önerge verdi. Önerge Başbakanlığa havale edildi.¹⁷⁵

c) Lakap ve Unvan Meselesi

TBMM ikinci dönem dördüncü yasama yılı 11.01.1926 tarihinde birinci oturumda Milli Savunma, İç İşleri ve Eğitim Komisyonları ortak tutanağı okundu. Sonrasında Kütahya milletvekili Mehmet Nuri'nin şu önergesi okunur: Lâkab ve Unvan meselesinin halledilmesi gerekiyor. Ortak Komisyonun tutanağı bunu sağlayamadığı gibi, meselenin hallinin hükümete havalesi de doğru olmayacaktır. Öncelikle tutanağın reddi gerekiyor. Şahsi fikrim Türkiye Cumhuriyeti bütün erkek insanların efendi ve dişi insanların hanım olarak nüfusa kaydedilmesi taraftarıyım. Askerlik mesleğine mensup olanların tümüne komutanlık edenlere kadar efendi ve bundan yukarı rütbe sahiplerine de general denilmesini; beylik, ağalık ve paşalık unvanlarının kaldırılmasını teklif ederim. Fakat mesele daha geniş inceleme gerektirdiği için Milli Savunma, İç İşleri ve Dış İşleri Komisyonlarından oluşan bir komisyona havale edilmesi gerekir. İfadesi okunan önergelerdendir. Yapılan oylama neticesinde ortak komisyon tutanağı reddedilir.¹⁷⁶

2. Meclis Konuşmaları

a) Tohum, Çift Hayvanı ve Zirai Aletler Verilmesi

TBMM ikinci dönem birinci yasama yılı 15.09.1923 tarihinde Tohum, Çift Hayvanı ve Zirai Aletler Verilmesi hakkındaki kanun görüşülürken Mehmet Nuri söz alarak:

“İkinci maddedeki tohumluk tahsisatının bir kısmının zirai aletlere tahsisi hakkında bazı arkadaşlar tarafından ısrarla teklifte bulunulduğu için, aynı tekliflerin

¹⁷⁵TBMMZT, D. II, B. 33, C. 20, s. 292.

¹⁷⁶TBMMZT, D. II, B. 39, C. 21, s. 107-115.

üçüncü madde hakkında da olacağından çekindiğini belirterek düşüncelerini şu cümlelerle ifade etti: Hükümet heyeti ve bizler de memleketin zirai aletlere çok ihtiyacı olduğu kanaatindeyiz. Ancak bu ayrı bir meseledir. Hükümet bugün bazı memleket halkının tahıla olan acil ihtiyacını görerek tohumluk ve yemlik ihtiyacına karşılık beş yüz bin lira istiyordu. Biz, bunun bir milyona çıkarılmasını rica ettik. Bunun münasip olduğu söylendi. Ancak zirai aletler teklifini şöyle görüyorum: Evi içerisinde odası bulunmayan ve damı yağmurdan akan ve karnı da aç olan bir adamın diyelim ki; yüz liraya ihtiyacı olsa, evvelâ zaruri ihtiyaçlarını temin etmek, yani karnını doyurmak ve sırtına çamaşır, gömlek giymek için yüz lira istese, buna karşılık biz de; sana yüz lira vereceğiz, ama bu paranın bir kısmı ile damını yaptıracamız, karnını doyuracağız, yarısı ile boynuna bir kordon alacağız, odana vazolu süsler yapacağız, şöyle yapacağız, böyle yapacağız demektir.”

Mehmet Nuri, “bugün ziraat ve ekonominin yükselmesi için dışarıdan buğday getirmeyip kendi buğdayımızla kendimizi idare etmek ve dışarıya satmak iyi fikirlerdir. İhracat yapmak hep arzu edilen şeydir. Hükümet tarafından tohumluğa tahsisi teklif edilen sekiz yüz bin lira da aynı fikre tesir edeceğinden emin olduğum için arz ediyorum. Efendiler ısrarla makine alalım deniyor. Hep istiyoruz. Bugün memleketin birçok yerlerinde malum sebepten dolayı aç kalan ve gelecek sene için elinde tohum bulunmayan insanlara tohumluktan evvel şimdi karnını doyurmak için yemeklik verelim deniyor. Bu ihtiyaç bugünkü ihtiyaçtır. Zirai aletler alalım. Satın alacağız, vereceğiz, onları öğreteceğiz, tamir edeceğiz diye gelecek senenin ziraatını yapamayacaktır. Bundan dolayı üçüncü maddedeki 800 bin liranın tohumluğa tahsisi ile bu madde üzerinde ayrıca makine alınması teklifinde bulunulmamasını rica ederim. İfadelerine karşılık Afyonkarahisar Milletvekili İzzet Ulvî, Makine süs değil ihtiyaçtır. Tohumu ekmek için makine lâzımdır”, beyanatında bulundu.¹⁷⁷

İkinci oturumda Mehmet Nuri yukarıdaki ifadelerine şu şekilde devam etti: “Yüz bin lira ile iki yüz bin lira ile memleketin bugünkü zirai aletler ihtiyacı temin edilemez. Çünkü vaziyet gösteriyor ki, zirai aletler ihtiyacını karşılamak için en aşağı iki, üç milyon lira para lâzımdır. Önceden hükümetin meclisten beş yüz bin lira talep etmişti. Sonra Maliye Bakanı beş yüz bin lira daha verebilirim demesi üzerine zirai aletler için talep edilmiş olan yüz bin liraya Maliye Komisyonuna yüz bin lira daha

¹⁷⁷ *TBMMZT*, D. II, B. 19, C. 2, s. 124-125.

ilâvesi kabul edilmiştir. Bence bu paranın iki yüz bin liraya çıkarılması iyi bir tedbir değildir. Çünkü iki yüz bin lira ile 2 - 3 milyon liralık bir ihtiyacın ancak yirmide, onda biri temin edilebilir. Bu doğru değildir.

İkinci olarak yine meselenin ruhuna davet etme lüzumunu hissediyorum. Bu para, tarlasına tohum atamamak ve gelecek sene mahsul alamamak mecburiyetinde bulunanlara tohumluk vermek içindir. Hatta bunların bir kısmının yiyeceği de yoktur. Herifler hatta açtır. Şimdi bu mesele aç olan halkın açlığını gidermek ve gelecek seneki gıdasını temin için muhtaç olduğu tohumluğu vermek meselesidir. Memleketin zirai aletlere ihtiyacı önemlidir. Bu malûm iken dışarıdan niçin başka meseleler karıştırılıyor. Bu mesele üzerinde hâlâ ısrar ediliyor? Anlayamıyorum. Hükümet bir taraftan diyor ki, benim elimde zirai aletler vardır ve bunlar kısmen tamire muhtaçtır. Tamir ettirip dağıtacağım.

Üçüncü olarak Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'dan birçok zirai aletler satın alınmıştır. Fakat Mütareke sonrası alınamamış hatta İsveç'ten satın alınmış olan zirai aletler Almanya'da depo edilmiş duruyordu. Ben Almanya'da iken İstanbul Hükümeti namına gönderilen bazı memurlar onları İstanbul'a getirmiştir. Bunların satılıp paraları yevmiye ihtiyacına harcandığını işittim. Böyle midir, değil midir? Bilmiyorum. Belki de Ali Cenani Beyefendinin buyurduğu Zeytinburnu fabrikalarında mevcut olan zirai aletler onlardır. Onlar ise çok iyi aletlerdi. Hükümet pahalı olarak satın almış, güzel aletlerdir. Bunlardan istifade olunur. Eğer bunlar açıkta kaldığından tamire muhtaç bir hale gelmişse tamir olunur, ahali ve çiftçiye dağıtılır.

Dördüncü olarak Almanya'da bugün mevcut olup alınmamış bulunan ve oradaki Tasfiye Komisyonunun alınması için uğraştığı daha birtakım zirai aletler vardır. Onları da hükümet yarın nasıl olsa alacaktır. Bugün bu bir milyon lira birçok fukaranın ve yiyeceği olmayan muhtaç çiftçiler tohumluğuna tahsis edilmiştir. Abdullah Azmi Efendinin ve Necati Beyin söyledikleri çiftçinin yüz, iki yüz bin liraya ihtiyacı vardır, diyerek memleketin iktisadiyatı, ihtiyacı hakkında parlak fikirlerle ileri sürülen yüz bin lirayı iki yüz bin lira kabul ettirmekteki iddiayı anlayamıyorum. Meselenin ruhuna buyursunlar. Gelecek senenin mahsulâtı için bir milyon liraya ihtiyaç olduğu düşünölsün. Zirai ihtiyaç başka zirai aletlere ihtiyaç

başka meseledir. Sırası gelince o da olacaktır. Şimdi bu meselenin görüşülmesi ile boşa vakit geçirmeyelim.” Meclisten çok doğru sesleri yükselir.

138 milletvekilinin katıldığı oylama neticesinde, 133 kabul, 2 çekimser, 3 ret oyu vardı. Ancak miktar görüşülmediğinden konu TBMM günlüğüne alınmasına karar verildi.¹⁷⁸

b) Askere Alma

TBMM ikinci dönem ikinci yasama yılı, 1924 senesi İç İşleri Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle söz alan Kütahya milletvekili Mehmet Nuri: “İç İşleri Bakanlığı bütçesinin nüfus idareleri masrafları arasına asker alma için de on bin lira konulmuştur. Bu teklifin Halit Beyefendinin de söyledikleri gibi doğrudan doğruya Maliye Komisyonu tarafından ileri sürülmesinin sebepleri vardır. Bir lüzum görülerek bu teklifte bulunulmuştur. Bunun Milli Savunma Komisyonu namına ve askerî bakımdan, memleket savunması bakımından değerlendirmemizi söylemeden önce, Maliye Komisyonu ne gibi bir lüzuma veya uzmanlığa dayanarak bunu teklif etmiştir. Öncelikle bunun açıklanmasını isterim. Sonrasında değerlendirmemizi ilâve ederiz, sözleriyle 1924 senesi bütçesi hakkındaki düşüncesini” ifade etti.¹⁷⁹

TBMM Başkanı Fethi Bey’in görüşmenin yeterli olduğuna dair önerge olduğunu belirtmesi üzerine Mehmet Nuri görüşmenin yeterli olmadığını, çünkü: “Maliye Komisyonu tarafından yapılan tekliften Milli Savunma Komisyonu, Milli Savunma Bakanı, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığının böyle bir teklifi Meclise arz etmediğini” söyler. Maliye Komisyonu tarafından bu konunun açıklanmasını ister. TBMM Başkanı Fethi Bey’in görüşmenin yeterli olduğuna dair yaptırdığı oylama sonucunda görüşmenin devam etmesine karar verildi.

Mersin milletvekili Niyazi Bey söz alarak “bu konunun Maliye Komisyonunda görüşüldüğünü ve Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa’nın¹⁸⁰ Komisyonunda bulunduğunu” söyledi. Komisyonunda, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa’ya Birinci Dünya Savaşı esnasında bu meselenin Bakanlar Kurulunda araştırılıp araştırılmadığı sorulur. Paşa, “Birinci Dünya Savaşı esnasında asker alma işlerinin nüfus dairelerine verilmesi, asker alma işlerinin, askerlik şubelerinden alınıp

¹⁷⁸ TBMMZT, D. II, B. 19, C. 2, s.132-140.

¹⁷⁹ TBMMZT, D. II, B. 8, C. 7, s. 284.

¹⁸⁰ Korgeneral Kazım Özalp.

alınmaması konusundan bahsedildiğini” ifade eder. Fakat savaş devam ettiğinden savaş içinde bunun değişmesinin uygun görülmediğini belirtir. Savaştan sonra bu meselenin ele alınmasına karar verilir. Bu durumda Bakanlar Kurulunda bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa “bu esasın uygun olduğunu yani askerlik şubelerine ait vazifenin mülkiye tarafından idare olunabileceğine kani olur. Bu durumda asker alma işlerinin bütün memlekette birden uygulanmadan önce on vilâyette tecrübe edilip, bu başarılı olursa tüm memlekette uygulanacaktır. Askerlerin isimlerini nüfus daireleri verecektir. Askerlerin icap eden yere çağırarak ve sevk edecek olan makam Jandarma Genel Komutanlığı’dır. Bu işin esasını nüfus dairelerine vermektedir. Tatbikat ve icraatı Jandarma yapmaktadır. Nüfus dairelerinin bu görevi yapana kadar bir şekle koymak zorunda olunduğunu” ifade eder.¹⁸¹

Ardahan milletvekili Halit Paşa söz alarak: “Genelkurmay Başkanlığı askerlik şubelerinden almış olduğu seferberlik plânlarını düzenler. Her hangi bir durumda düşmanların karşısına hazırlıklı olarak çıkmayı planlar. Türk Ordusunun yapacağı ani savaş harekâtı, hesaplanan savaş harekâtı planlamaları nüfus dairelerinden alınacak defterlere güvenilebilir mi? Seferberlik o kadar ince hesaptır ki, bunlardan habersiz olan bütün milletin kaderini ayaklar altına alır. Bir devlet, diğer devletlerle savaşacağı vakit ilk önce seferberlik müddetini dikkate alır. Maliye Komisyonunun asker alma görevini nüfus dairelerine verilmesi hakkındaki teklifin görüşülmesini; Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa’nın huzurunda yapılmasını teklif eder.” Bu konuyu Kâzım Paşa’ya, bir asker olarak nasıl müsaade ettiğini sorar. Paşa, “tecrübe için bir vilâyete müsaade ettiğini belirtir.” Halit Paşa, “orduyu yıpratmak ve memleketin menfaatine uygun olmayan bir kararı vermeyiniz” der.

TBMM Başkanı Fethi Bey konunun Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa’nın katılımıyla görüşülmesinin kabul edildiğini ifade eder.¹⁸²

c) Satın Alma Heyeti

1924 yılı Milli Savunma Bakanlığı Bütçe görüşmeleri esnasında 26.03.1924 tarihinde Ali Şuuri, “Birinci Dünya Savaşı ile Milli Mücadele esnasında Almanya, Avusturya ve İtalya’dan satın alınan eşya ile demiryolu aletleri ve Doğu

¹⁸¹ TBMMZT, D. II, B. 8, C. 7, s. 285

¹⁸² TBMMZT, D. II, B. 8, C. 7, s. 287-291.

Cephesindeki suiistimaller hakkında bizi aydınlatınız. Bu paranın milyonlar olduğu malûm, parayı veren milletin hali de malum.”¹⁸³ beyanatına karşılık:

Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa şu açıklamayı yapar: “İstiklâl Savaşı esnasında, İtalya'da, Fransa'da, Almanya'da satın alma heyetlerimiz bulunmuştur. İtalya'dan, Fransa'dan ve Almanya'dan satın alma esnasında memlekete gelenle, yapılan planlama kıyas edilemeyecek derecede az olduğundan önceki sene oralara bir memur gönderilmesini istedim. O zaman Meclise başvurarak Milletvekili Celâl Bey'in bu amaçla ve hesapları araştırmak üzere Avrupa'ya gönderilmesini istemiş-tim. Meclis de müsaade etti, Celâl Bey de gitti. İtalya'dan başlayarak Fransa'da ve Almanya'daki heyetlerimizin hesaplarını inceledi. İstiklâl savaşının başında elimize geçen bütçeye dahil olmayan bir para doğrudan doğruya Almanya'ya gönderilmiş orada kendilerine verilen talimata göre; harp malzemesi, cephanes, top, tüfek, tayyare vesaire her ne bulurlarsa bu para ile almaları kendilerine bildirilmiştir. Bu para altın olarak 180 - 200 bin liraya yakındır. Kâğıt paraya çevrilirse 1 milyon lira kadar yapabilir. Heyet Almanya'da birçok girişimde bulunmuştur. Lüzum görülen mühimmat vesaire almaya teşebbüs etmiştir. Çok zaman geçtiği halde, Sakarya Muharebesi'nden sonra bir miktar tayyare vesaire gelebilmiş ve ondan evvel de bazı sevkiyat vuku bulmuştur. Fakat orada uğradıkları zorluklar ve engeller nedeniyle bu paranın hepsiyle mühimmat vesaire satın alıp gönderememişlerdir.

Celâl Bey'in, raporu ile yurda dönen heyettekilerin ifadesine göre satın alınacak eşya itilâf devletlerinin kontrolü altında olması ve birçok zorluk dolayısıyla parayı değiştirmişlerdir. Bir hafta sonra Markın değeri yükselmiş, sonrasında düşmüştür. Satın alma için aracılık eden adamlar görevlerini ve emniyeti suiistimal etmişlerdir. Heyet, mühimmat satın alıcısı sıfatıyla açığa çıkamadığı için aracılarda iş yapmak mecburiyetinde kalmıştır. İtimat olunan adam, cephanes aldım, şunu aldım, bunu aldım diye aldatmış cephanes almamıştır. Sonuç olarak Celâl Bey'in raporunu aldıktan sonra, heyet Almanya'dan geldi. Bize belgelerini gösterdi. Belgeler alınarak bir komisyon oluşturuldu. Komisyon, evrak ve belgelerden hangi işlerde dolandırıcılığa maruz kalınmış, hangi işlerde girişim başarısızlıkla sonuçlanmış ve para farkından dolayı ne kadar kayıp olmuş? Bunları tespit ettikten sonra Maliye Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Dış İşleri Bakanlığından oluşan bir komisyon

¹⁸³ *TBMMZT*, D. II, B. 22, C. 8, s. 34-41.

oluşturularak bunu incelemelidir. Çünkü gelen heyet birçok sebep ileri sürüyor. Birçok engelin olduğunu söylüyor. Memleket dışında nasıl bir muameleye maruz kaldığını öğrenmek ancak yerinde incelemekle mümkün olacağı için çeşitli bakanlıklardan oluşan bir komisyon oluşturuldu.

Komisyon, kararında memleket dışındaki çalışmanın yanlışlığının, doğruluğunun buradan anlaşılmayıp, mahallinde incelenmesi gerekir dedi. Bu durum Almanya'da bulunan Tasfiye Komisyonuna yazıldı. Denildi ki, bu işin takip ve araştırılması lâzım. Bu heyete komisyonculuk, aracılık eden adamın dolandırıcılığı sabit olduğu için heyetimiz dava etti. Bu aracılık vazifesini gören ve dolandırıcılık kendisine atfedilen adam hakkında soruşturma yaptı. Alman mahkemesi adamı dolandırıcılıkla mahkûm edip mallarını haczetti. 25 gün veya bir ay önce dava bitmiştir. Biz de bu evrakı istedik. Mahkeme o adam hakkında verdiği ilâm hükümlerini bize gönderdi. Bende bu evrakı belgeler arasına koydum. Bütün bu işlem ve belgeleri Bakanlar Kuruluna takdim ettim. Bakanlar Kurulu bu belgelerin incelenmesi için bir komisyon oluşturulup, bütün bu belgeleri inceleyip sonucunda bir rapor versin dedi. Bu komisyona Dış İşleri Bakanlığı bir hukuk müşaviri, Maliye Bakanlığından yüksek bir memur, Milli Savunma Bakanlığından iki kişi tayin edildi. Fakat henüz bu komisyon işe başlayamamıştır. Bu komisyonun başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa seçilmiştir. Kendileri şuan teftiştedir. Kendisine bu hususu yazdım. Bu komisyon oluşturulduktan sonra bütün belgeler incelenip durum ortaya çıkacaktır. Bu meseleden dolayı meclis alâkadar olacaktır”, ifadeleriyle durumu açıklar.¹⁸⁴

Kâzım Paşa'nın açıklamalarından sonra Mehmet Nuri söz alarak: “Almanya'da satın alma heyetine bendeniz ile Saffet Bey görevliydik. Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa pek güzel açıkladılar. Mesele şimdilik anlaşılmıştır. Yalnız ben zabıtlarda düzeltilmek üzere arz edeceğim. Bu mesele 15 - 16 aydan beri ruhî istirahatımıza engel olduğu için bunun gündeme getirilmesi öncelikle bizim haysiyetimizdir. Bu para değişimi meselesidir. Zeki Bey, spekülasyon yetkisini bu heyete kim vermiştir? Diye sordular. Spekülasyon olmamıştır. Para bozdurulmuştur. Paranın bozdurulmasından dolayı devlet menfaati zayi olmamıştır. Yani olan zayıyat bizim iyi niyetimizi suiistimal edenlerdendir. Bunlara 15 sene önce memlekette

¹⁸⁴ *TBMMZT*, D. II, B. 22, C. 8, s. 41-42.

milletvekilliği yapan emekli bir asker de dâhildir. Gelirken bu dolandırıcılığından dolayı, bütün konsoloslara, bu hal ve hareketi ilân edilmiştir. Komisyon incelemesini bitirsin, para kaybolmamıştır. Yalnız iyi niyetimiz ve durumun bizi kabule mecbur bıraktığı risk meselesidir. Bu nedenle, dolandırıcılıktan dolayı para kaybolmuştur. Dolandırıcı aleyhine dava açılmıştır. Dava lehimize halledilmiş ve o adam dolandırıcılıkla mahkûm edilmiştir. Zabıtlarda bu şekilde düzeltilmesi için söylüyorum ki, para değiştirmekten dolayı kaybedilmemiştir.”,¹⁸⁵ açıklamasını yapar.¹⁸⁶

d) Makam Maaşı

1924 senesi Genel Bütçe Kanunu 27. Madde: Kara, deniz, hava ve jandarma subay, üstsubay ve general mensuplarına verilen makam maaşları hakkındaki hükümler kaldırılmıştır. İfadesi görüşülürken, 19.04.1924 tarihinde Mehmet Nuri söz alarak:

“Orduda mevcut kumanda makamı ve memuriyet makamları belli rütbelerle idare edilir. Milli Savunma Bakanlığı’nın kabul edilen bütçesinde bu kadroları idare edecek olan subay, üstsubay ve general kadrolarında gösterilen rütbelere göre maaşları ve masrafları tayin edilerek bu yüzden kabul edilmiştir. Burada kaldırıldığı yazılan 27. maddedeki makam maaşı kaldırılmamış olsa da kabul edilen bütçenin ötesinde bir para verilmeyecektir. Örneğin iki yarbay var. Biri, alayı idare etmesi lâzım gelen albay adedi az olduğu için yarbayer içinde en muktediri alay kumandanlığına tayin edilir. Yarbayer rütbesinde alay komutanlığını idare etmekte olan birçok yarbayer vardır. Diğerleri ise alay komutan yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Biri alay komutan yardımcısı, diğeri doğrudan doğruya alay komutanı, alayı talim ve terbiye etmekte ve alayı yetiştirmekten mesul olan bir kişinin rütbesi ayrı olduğundan dolayı bu makam maaşı bu madde gereğince kaldırılacak olursa ikisi de eşit maaş almış olacaklardır. Mesela alay komutanlığı yapan bir albay var, aynı rütbedeki kişi bir tümeni idare etmesi lâzım gelen bir komutan bulunamadığından diğeri bir albay tümen komutanlığına tayin edilmiştir. Diğeri bir albay Divanı Harp’te

¹⁸⁵ TBMMZT, D. II, B. 22, C. 8, s. 43.

¹⁸⁶ Mehmet Nuri’nin Berlin Mümessili olarak Almanya’ya gönderilip satın alma faaliyetiyle ilgili yukarıda bahsedilen komisyon raporuna birinci bölümde Berlin Mümessilliği başlığı altında yer verilmiştir.

azadır. Şimdi bu vazifeler dikkate alınırsa Divanı Harp azalığı, tümen komutanlığı, bunlar bir birinden vazifenin önemi, şartları ve niteliği çok farklıdır.

Her hangi bir albayı Milli Savunma Bakanlığı, Divanı Harbe aza tayin edebilir. Fakat her albayı tümen komutanı yapamaz. O albay da nitelik ve saire arar, bulursa tayin eder ve bunların adetleri azdır. Şimdi bu maddeyi kabul ettiğimiz takdirde niteliği diğerinden farklı olan kişiye aynı maaş verilmiş olacak. Diyebiliriz ki: Mademki, yaptıkları hizmetin derece ve çeşidi başka başkadır. Onlara yaptıkları vazifelere göre yüksek rütbelere verilsin. Fakat buna ordumuzun bugünkü durumu müsait değildir. Meselâ yirmi tane tümen varsa yirmi tane tümgeneral yoktur ki hepsini tümen komutanı yapalım. Bazı tümenleri albay rütbesindeki üstsubayın komutasına vermek mecburiyetindeyiz. Eğer bu maddeyi kaldırırsak asgâri müddeti tamamlayan albayı derhal terfi ettirmek mecburiyetinde kalırız. Çünkü bu kadar haksızlığa karşı şikâyet olacaktır. Bu şikâyetleri Milli Savunma Bakanı dikkate almaya mecbur olacaktır.

Kadrosu tümgeneral rütbesinde olan ordu kurmay başkanı albay rütbesindeki bir kişi görev yaparken, diğer tarafta divanı harpte azalık eden bir albay, ben tümene gideceğim, çünkü ben zaten tümen komutanıyım, oradan beni buraya getirdiler, orada iken otomobilim vardı, bir takım imtiyazlarım vardı, beni oraya gönderin diyecektir. Milli Savunma Bakanlığı ordu kurmay başkanlığını yaptıracak albay bulamayacaktır. O kişiyi ordu kurmay başkanlığına özel makam maaşı ile tatmin edersek, buna önem vererek bu vazifeyi güzelce yapar. Bu maddenin, bir sene için ordumuzda uygulanması zarurîdir. Yüksek vazife yapmak kudretinde bulunan subay ve üstsubay giderek asgarî müddetlerini doldurdukça kadrolara göre görevlendirmek mecburidir. Bu maddenin geçilmesini teklif eder, bunun kabulünü rica ederiz”, beyanatında bulundu.¹⁸⁷

TBMM Başkanı Fethi Bey, maddenin geçilmesini oylamaya sundu. Maddenin geçilmesi kabul olunmadı. Sonrasında 27. maddenin oylaması yapıldı. Madde kabul olundu.¹⁸⁸

¹⁸⁷ TBMMZT, D. II, B. 41, C. 8, s. 878.

¹⁸⁸ TBMMZT, D. II, B. 41, C. 8, s. 879.

e) Tekke, Zaviye ile Türbelerin Kapatılması ve Bazı Unvanların Kaldırılması

TBMM İkinci Dönem Dördüncü Yasama Yılı 30.11.1925 tarihinde Tekke, zaviye ile türbelerin kapatılması ve bazı unvanların kaldırılmasına dair kanunun 1. maddesi okunduktan sonra Mehmet Nuri söz alarak şu açıklamayı yaptı:

“Tekke ve zaviyelerin kapatılması hakkındaki kanunun birinci maddesinde bir konunun unutulmuş olduğunu zannediyorum. Büyücüler, falcılar, üfürükçüler, elinde bir tabla içinde otuz kırk şişe hacı yağı, kalemis yağı diğer yağlar ve karınca duası, uğru abbas duası gibi şeyler satarlar, bunlar seyyar türbe halindedirler. Seyyar dervişler sokak sokak dolaşırlar, hem halka zarar verir hem de yanlış yola sevk ederler, bu yüzden birçok cinayet olmuştur. Bundan dolayı bunlar hakkında da bu kanuna bir fıkranın ilavesini teklif edeceğim. Sonra kayıptan haber verenler vardır. Herhangi bir köye meselâ nuranî bir kıyafette gelirler. Yol uğrağı olmayan yerlerde dolaşırlar, filan yerde bir hazine var gibi güya kayıptan haber verirler, kendisini malûmattar gibi göstererek köylüden sekiz tane horuz, on tane delikli beyaz mecidiye alır ve sızdırır. Sonra onlarla bir kaç gece uğraşır, bir şeyler yapar üç gece sonra firara kadem basar gider, bunları hükümet takip etmek mecburiyetindedir. Ve takip etmelidir takibi içinde en münasip şey - yazdığım tahrir gereğince - bu kanuna ilâve edilmesi lâzımdır. Bunlara ait ceza komisyonca belirlenir ve ilâve edilir.”, beyanatında bulundu.

Birinci madde hakkında söz isteyenlerin konuşmasından sonra Mehmet Nuri meclis başkanlığına yazdığı şu düzeltme önergesi okunur. “*Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine dair olan kanuna ilâvesini arz ve teklif ederim. Falcılık, büyüculük ve üfürükçülük ile kayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak üzere nushacılık ve buna mümasil dalaletkâr işlerle iştigal memnudur.*” Sonrasında komisyona havale edildi. İkinci oturuma tekke ve zaviyelerin kapatılması hakkındaki kanunun birinci maddesinde Mehmet Nuri’nin önergesi dikkate alınarak düzeltme yapıldığı belirtilir.¹⁸⁹

¹⁸⁹ TBMMZT, D. II, B. 17, C. 19, s. 284-287.

3. Görev Yaptığı Komisyonlar

a) Türkiye - Arjantin Antlaşması

TBMM ikinci dönem beşinci yasama yılı 03.01.1927 tarihinde birinci oturumda Türkiye Cumhuriyeti ile Arjantin Cumhuriyeti arasında imzalanan antlaşmanın tasdiki hakkında Dış İşleri Komisyonu tutanağını hazırlayan azalardan biri de Mehmet Nuri'dir.¹⁹⁰

4. Mehmet Nuri'ye İstiklâl Madalyası Verilmesi

Kütahya milletvekili Mehmet Nuri'ye 30.06.1926 tarihli ve 869 numaralı kanun gereğince 1014 numaralı Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyasıyla taltifi 21.02.1927 tarihinde tasdike iletilmiş ve vesika bağlı olduğu komutanlık vasıtasıyla kendisine gönderilmiştir, ifadeleriyle Mehmet Nuri'ye İstiklâl Madalyası verildi.¹⁹¹

B. TBMM Üçüncü Dönem CHP Kütahya Milletvekilliği (1927 -1930)

TBMM seçimlerde askerlerin milletvekili olabilmesi için askerlikten istifa etmesini veya emekli olmasını şart koştu. Bundan dolayı Mehmet Nuri askerlikten emekliliğini istedi. Sonrasında Mehmet Nuri, 1927 genel seçimlerinde TBMM üçüncü dönem Kütahya'ya milletvekili seçildi.

1. Mehmet Nuri'nin Askerlikten Emekliliği

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet ve Milli Savunma Bakanı Recep Beylerin üçlü kararnamesiyle 04.07.1927 tarihinde Kütahya milletvekili kurmay albay Mehmet Nuri'nin dilekçesi doğrultusunda ve belli süreyi doldurmuş olmasından askerlikten emekli olması uygun görüldü.¹⁹²

¹⁹⁰ TBMMZT, D. II, B. 21, C. 28, s. 241-252.

¹⁹¹ MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 3.

¹⁹² MSB Arşivi, *a.g.b*, s. 4. Ayrıca Toker ve Aslan, *a.g.e*, s. 254; Toker, *a.g.e*, s. 341; *Türk İstiklal Harbi...*, s. 184; Hülya Yazar ve Mustafa Delialioğlu, *a.g.e*, s.149; Süslü ve Balcıoğlu, *a.g.e*, s.104 ve MSB Arşivi, *Askeri Safahat Belgesi*, s. 4'te Mehmet Nuri Conker'in askerlikten emeklilik tarihi 04.07.1927 tarihi verilirken; diğer taraftan Gürsoy, *a.g.e*, s. 103'te "Nuri Conker arkadaşı Başkomutan olarak cephedeki yerini alırken askerlik görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldı." ifadesinden Mehmet Nuri Conker'in 1921 yılında askerlikten emekli olduğu anlamı çıkmaktadır. Ancak yukarıdaki belgede ve biyografi kitaplarında Mehmet Nuri Conker'in askerlikten emeklilik tarihi olarak 04.07.1927 tarihi olduğu bilgisine yer verilmektedir.

2. Kanun Teklifleri

a) Tapu Harçları Kanunu

TBMM üçüncü dönem üçüncü yasama yılı 22.05.1930 tarihinde Mehmet Nuri, incelenmek üzere Maliye Komisyonunda bulunan tapu harçları kanun teklifinin gündeme alınarak görüşülmesini teklif etti. Yapılan görüşme sonrasında gelecek seneye kalmasına karar verildi.¹⁹³

3. Görev Yaptığı Komisyonlar

a) Dış İşleri Komisyonuna Seçilmesi

TBMM üçüncü dönem birinci yasama yılı 05.11.1927 tarihinde milletvekili Mehmet Nuri, 249 milletvekilinin oyuyla Dış İşleri Komisyonuna seçildi.¹⁹⁴ TBMM üçüncü dönem ikinci yasama yılı 05.11.1928 tarihinde 251 milletvekilinin oyuyla Dış İşleri Komisyonuna Mehmet Nuri tekrar seçildi.¹⁹⁵

b) Türkiye – İsveç Ticaret Antlaşması

TBMM üçüncü dönem ikinci yasama yılı 07.01.1929 tarihinde Türkiye – İsveç Ticaret Antlaşması hakkındaki kanun okundu. Sonrasında Mehmet Nuri'nin üyesi olduğu Dış İşleri Komisyonun şu tutanağı okundu: Türkiye ve İsveç hükümetlerinin arasında Ankara'da 04.02.1928 tarihinde yapılp imzalanan antlaşmanın isabetli olduğu görülmüş ve ekonomi bakımından incelenmek üzere Ekonomi Komisyonuna gönderilmiştir.¹⁹⁶

c) Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sınır Antlaşması

TBMM üçüncü dönem ikinci yasama yılı 16.02.1929 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında 06.08.1928 tarihinde Ankara'da imzalanan Sınır Antlaşması hakkında Mehmet Nuri'nin üyesi olduğu Dış İşleri Komisyonu şu değerlendirmeyi yaptı: Bu antlaşma sınırda doğacak bazı ihtilafları inceleyip, antlaşmaya taraf olan hükümetlerin komşuluk ve dostluk ilişkilerini geliştirecektir. Önceden sınırdaki hayvan hırsızlığı, silah atma gibi

¹⁹³ TBMMZT, D. III, B. 62, C. 19, s. 163-165.

¹⁹⁴ TBMMZT, D. III, B. 4, C. 1, s. 22.

¹⁹⁵ TBMMZT, D. III, B. 2, C. 5, s. 18.

¹⁹⁶ TBMMZT, D. III, B. 22, C. 7, s. 11-24.

vukuatlar hızlıca halledilemezken bu antlaşmayla tayin edilen sınır subayları tarafından ilgili tutanak tutularak durum uzatılmadan çözülecektir.¹⁹⁷

d) Dış İşleri Komisyonuna Üçüncü Defa Seçilmesi

TBMM üçüncü dönem üçüncü yasama yılı 04.11.1929 tarihinde 223 milletvekilinin oyuyla Dış İşleri Komisyonu'na Mehmet Nuri üçüncü defa seçildi.¹⁹⁸

e) İtalya Hâkimiyetindeki Adalar Lozan Antlaşması'na Türkiye'ye mi Yoksa İtalya'ya mı Ait?

TBMM üçüncü dönem üçüncü yasama yılı 09.12.1929 tarihinde Mehmet Nuri'nin üyesi olduğu Dış İşleri Komisyonunca İtalya hâkimiyetindeki adalarla Anadolu sahili arasında bulunan bazı adacıkların Lozan Antlaşması'na Türkiye'ye mi yoksa İtalya'ya mı ait olduğu hakem kararı için Lahey Adalet Divanı'na gönderilmesi Dış İşleri müsteşarı Numan Rıfat'ın katılımıyla komisyonca incelendi. Dış İşleri müsteşarının yaptığı açıklamayla İtalya ile Türkiye arasında devam eden dostluğun devamı için meselenin hakeme havale edilmesinin uygun olduğuna komisyonca da kanaat getirilmiştir, değerlendirmesi yapılır.¹⁹⁹

f) Ticaret Antlaşmalarının Uygun Görülmesi

TBMM Üçüncü Dönem Üçüncü Yasama Yılında 31.05.1930 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere, Fransa, İsveç ve Romanya Hükümetleri arasında muhtelif tarihlerde imzalana ticaret antlaşmalarının tasdiki hakkında Dış İşleri Bakanlığınca hazırlanan kanun Dış İşleri Komisyonunca incelendi. Kanun komisyonca da uygun görülerek aynen kabul edilmiştir.²⁰⁰

4. Satın Alma Heyetinden Brül'ün Zimmetine Geçirdiği Miktarın Tahsili

TBMM üçüncü dönem üçüncü yasama yılı 03.06.1930 tarihinde terki gerekenlerin değerlendirmesi yapılırken: Satın alma heyetinde görevli Erzincan milletvekili Saffet ile Kütahya milletvekili Mehmet Nuri'nin Moskova elçiliği veznesinden aldıkları 293 441 lira 49 kuruş dolandırıcı Brül'ün zimmetinde

¹⁹⁷ TBMMZT, D. III, B. 35, C. 8, s. 02.

¹⁹⁸ TBMMZT, D. III, B. 2, C. 13, s. 11.

¹⁹⁹ TBMMZT, D. III, B. 12, C. 14, s.02.

²⁰⁰ TBMMZT, D. III, B. 62, C. 19, s. 03.

kaldığından mahkemeye müracaat edilir. Sonrasında Almanya Hükümetince kaçak harp malzemesi davalarının 1920 tarihinde yayınlanan kanunla yasaklandığı ve Brül'ün de firar ettiği öğrenilir. Milli Savunma Bakanlığı 21.01.1930 tarihinde davanın takip imkânı kalmadığından davanın terkine karar verir. Dolandırıcı Brül aleyhindeki davanın devlet nam ve hesabına tahsil imkânı kalmadığı anlaşılan 293 441 lira 149 kuruşun terki zorunludur, ifadelerine yer verilir.²⁰¹

C. TBMM Dördüncü Dönem CHP Gaziantep Milletvekilliği (1932-1935)

Mehmet Nuri Serbest Cumhuriyet Partisi²⁰² deneyimi sonrası 1931 genel seçimlerinden sonra, ara seçimde TBMM dördüncü dönem ikinci yasama yılında 17.04.1932 tarihinde Gaziantep'ten milletvekili seçildi. 21.04.1932 tarihinde TBMM'de Gaziantep milletvekilliğine seçilen Mehmet Nuri yemin etti.²⁰³

1. Meclis Konuşmaları

a) Askerî Ders Verecek Subayların Ücretleri

TBMM dördüncü dönem üçüncü yasama yılı 20.05.1933 tarihinde ikinci oturumda askerlik dersleri öğretmenlerinin ücretleri hakkındaki kanun maddeleri görüşülürken Mehmet Nuri şu açıklamayı yaptı: “Askerî ders verecek subayların ders saatlerinin bir lira olması azdır. Evinde özel ders veren bir öğretmen kendi evine ders almak için gelen öğrenciden en az iki lira alır. Fakat öğrenci öğretmenin yanına giderken, subay öğrencinin yanına gider. Okullar kışlalardan epeyce uzaktır. Okula gidecek bir öğretmen yarım saat yürüyecek ve dersini verdikten sonra aynı yolu tekrar kat edecektir. İki saatlik zamanını bu işe harcar. Ayrıca çalışacak, yorulacak, bilgisini öğrenciye aktaracaktır. İki saat için bir subaya bir lira azdır, dört lira da çoktur. Bunun ortasını bulmak gerekir. Bu ücretin iki lira olması doğru olur.”²⁰⁴

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip “subay öğretmenlerin daha fazla ücret almaları için itirazının olamadığını, Mehmet Nuri ve Naci Paşa'nın teklif ettikleri gibi ücret artırılırsa, iki lira olduğu zaman 30 bin, 4 lira olduğu zaman da 60 bin lira fazla masraf çıkacaktır. Bunun eğitim bütçesi içinden temin edilebileceğini taahhüt

²⁰¹ TBMMZT, D. III, B. 68, C. 20, s. 02-13.

²⁰² Mehmet Nuri'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası Faaliyetlerine sonraki sayfalarda değinilmektedir.

²⁰³ TBMMZT, D. IV, B. 39, C. 8, s. 02.

²⁰⁴ TBMMZT, D. IV, B. 54, C. 15, s. 205-206.

edemeyeceğini, bu yüzen meclisin buna karşılık olacak parayı eğitim bütçesine göndermesi gerektiğini” belirtir. Meclis başkanı Esat Bey madde hakkında iki tavrini okutturur. Sonrasında Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik, Maliye Bakanlığının bütçeyi meclise takdim ettiğini, başka parası olmadığını söyler. Bütçe Komisyonu Başkanı Hasan Fehmi de uygun görürse bunun geri alınmasını iki mi, iki buçuk mu, daha az mı, daha çok mu? Karşılığı belirlenip gündeme getirilmesini ister. Meclis Başkanı Esat Bey, teklifi Bütçe Komisyonunun birinci maddesinde inceleme yapmak için geri istediğini ve oraya verildiğini ifade eder.²⁰⁵

2. Görev Yaptığı Komisyonlar

a) Ekonomi Komisyonuna Seçilmesi

TBMM dördüncü dönem üçüncü yasama yılı 12.11.1932 tarihinde Mehmet Nuri 167 oy ile Ekonomi Komisyonuna seçildi.²⁰⁶

b) Askerî Fabrikaların Sermaye İle Ticarî İş Yapması

TBMM dördüncü dönem üçüncü yasama yılı 28.05.1933 tarihinde askerî fabrikaların sermaye ile ticarî iş yapması hakkındaki kanuna ekler hazırlanıp Başbakanlıktan gönderilen kanuna Milli Savunma Komisyonunun incelemesinden sonra Mehmet Nuri’nin üyesi olduğu Ekonomi Komisyonu tutanağında şu ifadelerle konuyu ele aldı: Askerî fabrikalar memleketin savunması düşünülerek asıl faaliyetleri savaş malzemesi üretmek için kurulmuş ise de fabrikaları yalnız bu malzeme üzerinden vereceği bir randımanla yaşatabilmek için her sene bütçe hesabından bu günkü fedakârlığın beş altı katı yüksek bir iş ile çalıştırmak mecburiyeti vardır. Çünkü bu fabrikalar memleketimizin önceden geçirdiği birçok acı tecrübeleri dikkate alınarak her ihtimale karşı gerektiğinde vatan savunmasını gerektiği gibi yapabilmek için geniş bir tesisatla meydana getirilmiştir. Ancak bu makinelerin daima işler vaziyette tutmak ve savaş zamanında elde bulunması gerekenleri sağlaması için fabrikaların ticarî sahada iş yapma mecburiyeti komisyonca da uygun görülür.²⁰⁷

²⁰⁵ TBMMZT, D. IV, B. 54, C. 15, s. 206.

²⁰⁶ TBMMZT, D. IV, B. 04, C. 15, s. 03.

²⁰⁷ TBMMZT, D. IV, B. 61, C. 15, s. 04- 05.

**c) İskele ile Liman Posta Hizmetinin Devlet İdaresine Alınması
ve Uyuşturucu Kontrolü**

TBMM dördüncü dönem üçüncü yasama yılı 29.05.1933 tarihinde Türkiye iskele ve limanları arasında posta seferleri hizmetinin devlet idaresine alınmasına dair kanun, Ekonomi Komisyonu üyesi Gaziantep Milletvekili Mehmet Nuri ile komisyonun diğer üyelerinin tutanağı doğrultusunda düzenlendi.²⁰⁸ 12.06.1933 tarihinde ise uyuşturucu maddelerin kontrolüne dair kanun hakkında Ekonomi Komisyonu üyeleri ve Mehmet Nuri kanuna bazı fıkraların ilavesinin faydalı olacağını beyan ederler.²⁰⁹

d) İstanbul Üniversitesi İçin Ayrılan Ödeneğin Yetersizliği

TBMM dördüncü dönem dördüncü yasama yılı 23.11.1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi için ayrılan ödeneğin yetersizliğinden dolayı bunun bankadan kredi çekilerek sağlanması hakkında Ekonomi Komisyonu üyesi Gaziantep Milletvekili Mehmet Nuri ile komisyonun diğer üyelerinin verdiği tutanak bu durumun uygun olduğu ancak buna bazı fıkraların eklenmesi gerektiğini ifade eder.²¹⁰

**e) Sınır ve Sahil Sağlık Genel Müdürlüğü Bütçesi'nin
Artırılması**

TBMM dördüncü dönem dördüncü yasama yılı 23.11.1933 tarihinde Ekonomi Komisyonu üyeleri ve Mehmet Nuri, Sınır ve Sahil Sağlık Genel Müdürlüğü 1933 senesi bütçe kanununun 5. maddesinde yazılı 600 000 liranın 1000 000 liraya çıkarılmasının uygun olduğunu belirttiler.²¹¹

f) Bazı Daire Bütçelerinde Aktarma Yapılması

TBMM dördüncü dönem dördüncü yasama yılı 07.12.1933 tarihinde Ekonomi Komisyonu üyeleri ve Mehmet Nuri, genel bütçeye dâhil bazı daire bütçelerinde aktarma yapılmasına dair muhtelif tarihlerde komisyona gelen kanun

²⁰⁸ TBMMZT, D. IV, B. 62, C. 15, s. 03- 05.

²⁰⁹ TBMMZT, D. IV, B. 70, C. 16, s. 09-10.

²¹⁰ TBMMZT, D. IV, B. 05, C. 18, s. 03, 04.

²¹¹ TBMMZT, D. IV, B. 07, C. 18, s. 02.

tasarılarını, tekliflerle birleştirilerek yeniden hazırlanan kanunu, meclisin sunulmak üzere meclis başkanlığına gönderdiler.²¹²

g) Tekel İdareleri Hesaplarının Muhasebe Divanınca Kontrol Edilmesi

TBMM dördüncü dönem dördüncü yasama yılı 04.06.1934 tarihinde Ekonomi Komisyonu üyeleri ve Mehmet Nuri, Tekel idareleri hesaplarının Muhasebe Divanınca inceleme ve kontrolü yapıp yapılamayacağının halli hakkında, tekel idarelerinin 1660 numaralı kanun doğrultusunda hesapların Muhasebe Divanınca inceleme ve kontrolü yapılmasından bahsedilmeyip bu durumun Muhasebe Divanı kararnamesinin 20. maddesi hükmü ile de bir zıtlık oluşturmadığına karar verildi.²¹³

D. TBMM Beşinci Dönem CHP Gaziantep Milletvekilliği (1935-1937)

Mehmet Nuri Conker 1935 genel seçimlerinde Gaziantep'ten 688 oy ile TBMM beşinci dönem milletvekili seçildi.²¹⁴

1. Mehmet Nuri Conker'in TBMM Reis Vekilliği'ne seçilmesi

TBMM beşinci dönem birinci yasama yılı 01.03.1935 tarihinde TBMM Başkan Vekilliği seçimine 368 milletvekili katıldı. 368 oy ile Hasan Saka (Trabzon), Mehmet Nuri Conker (Gaziantep), Tevfik Fikret Sılay (Konya) Başkan Vekilliklerine seçildiler.²¹⁵

a) Birinci Yasama Yılı'nda Mehmet Nuri Conker'in Başkanlığında Toplanılan Birleşimler

TBMM beşinci dönem birinci yasama yılı dokuzuncu birleşim 01.04.1935 tarihinde Mehmet Nuri Conker'in başkanlığında, Jandarma Umum Komutanlığı 1934 yılı bütçesinin 426. fâslında yapılacak değişiklik hakkında kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu tutanağı görüşüldü.²¹⁶

²¹² TBMMZT, D. IV, B. 10, C. 19, s. 09-10.

²¹³ TBMMZT, D. IV, B. 64, C. 23, s. 04.

²¹⁴ TBMM Arşivi, Mehmet Nuri Conker Özlük Dosyası.

²¹⁵ TBMMZT, D. V, B. 01, C. 01, s. 03.

²¹⁶ TBMMZT, D. V, B. 09, C. 02, s. 03.

TBMM beşinci dönem birinci yasama yılı on ikinci birleşim 08.04.1935 tarihinde Mehmet Nuri Conker'in başkanlığında, Yüksek Mühendis Mektebi 1935 malî yılı bütçesi hakkında kanun tasarısı, Bütçe Komisyonu tutanağı, Suriye'de Türklere, Türkiye'de Suriyelilere ait emlak hakkındaki itilâfname müddetinin altı ay daha uzatılmasına dair kanun tasarısı ve Dış İşleri Komisyonu tutanağı görüşüldü.²¹⁷

TBMM beşinci dönem birinci yasama yılı on beşinci birleşim 15.04.1935 tarihinde Mehmet Nuri Conker'in başkanlığında, reşit kadın ticaretinin yasaklanması hakkındaki uluslararası antlaşmanın tasdikine dair kanun tasarısı ve Dış İşleri Komisyonu tutanağı görüşüldü.²¹⁸

TBMM beşinci dönem birinci yasama yılı on sekizinci birleşim 15.04.1935 tarihinde Mehmet Nuri Conker'in başkanlığında, gündemde görüşülecek bir şey olmadığından Perşembe günü saat 15.00'te toplanmak üzere tatil edilir.²¹⁹

TBMM beşinci dönem birinci yasama yılı yirmi birinci, yirmi dördüncü, yirmi altıncı, otuz üçüncü birleşimler Mehmet Nuri Conker'in başkanlığında toplandı.²²⁰

TBMM beşinci dönem birinci yasama yılı otuz altıncı birleşim 10.06.1935 tarihinde Mehmet Nuri Conker'in başkanlığındaki oturumda Ordunun iç hizmetleri hakkında kanun tasarısı ve Millî Savunma Komisyonu tutanağı görüşüldü. Ordu iç hizmetleri hakkındaki kanunun acilen görüşülmesi komisyon tarafından teklif edilmiş, kanun tasarısının hemen görüşülmesine karar verilerek maddelere geçilir. 1. madde de askerlik tanımı yapılır. 2. madde de er ihtiyaçları devlet tarafından karşılanan rütbesiz askerdir. Onbaşı, çavuş, üstçavuş, başçavuş, başgedikli bu rütbeleri taşıyan askerlere erbaş denir. Erat: Erden başgedikliye kadar olan askerlerdir. Subay: Özel kanunlarca orduya seçilen yarsubaydan mareşala kadar askerî rütbeli askerlerdir. Orduda rütbe sırası şu şekildedir:

Erbaşlar: Onbaşı, Çavuş, Üstçavuş, Başçavuş, Başgedikli.

Subaylar: Asubaylar: Yarsubay (Zabit Vekili), Asteğmen, Teğmen, Yüzbaşı.

Üstsubaylar: Binbaşı, Yarbay, Albay,

Amirallar: Tuğamiral, Tümamiral, Koramiral, Oramiral, Büyükamiral.

²¹⁷TBMMZT, D. V, B. 12, C. 02, s. 47-49.

²¹⁸TBMMZT, D. V, B. 15, C. 02, s. 89.

²¹⁹TBMMZT, D. V, B. 18, C. 02, s. 02.

²²⁰TBMMZT, D. V, B. 21, C. 02, s. 141; B. 24, C. 03, s. 83; B. 26, C. 03, s. 149; B. 33, C. 04, s. 03.

Generaller: Tuğgeneral, Tümgeneral, Korgeneral, Orgeneral ve Mareşal.²²¹

Ordu iç hizmetleri hakkındaki kanun 96. madde de A) Esaslar: Terfi, Disiplin, Astın vazifeleri, Amir ve vazifeleri, Emir; B) Şahıs işlemleri; C) Genel vazifeler; D) Garnizon komutanlığı; E) Kışlalarda, konak ve ordugahlarda komutanlık; F) Yoklamalar; J) Hastalık zamanında yapılacak işlemler; İ) Askerlikte hizmet nöbetleri; K) Karakol nöbet ve vazifeleri; L) Kıtai muntazıra; M) Asayiş temini için askerin nasıl kullanılacağı ve idarei örfiye; N) Askerin silah kullanma salahiyeti; P) Harp Esirleri; R) Merasim başlıkları altında konular ele alınır. Kanunun kabul edilir.²²² 10 Haziran 1935 tarihinde “2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu” ile Ordu rütbeleri düzenlenerek Türkçe karşılıkları kullanılmaya başlanır.²²³ Mehmet Nuri Conker’in meclis başkanlığını yaptığı TBMM 36. Birleşiminde Türk Silahlı Kuvvetlerinin bugünde kullandığı rütbelerin Türkçe karşılıkları ilk kez Ordu Dâhili Hizmet Kanununda belirlendiği görülmektedir.

TBMM Beşinci dönem birinci yasama yılı otuz sekizinci birleşim 10.06.1935 tarihinde Mehmet Nuri Conker’in başkanlığındaki oturumda Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin kurulmasına dair kanun tasarısı ve Eğitim ve Bütçe Komisyonları tutanakları görüşüldü.²²⁴

TBMM beşinci dönem birinci yasama yılı kırk birinci, kırk üçüncü, kırk beşinci birleşimler Mehmet Nuri Conker başkanlığında toplandı.²²⁵

2. Mehmet Nuri Conker’in TBMM Geçici Başkanlığı

TBMM beşinci dönem ikinci yasama yılı birinci birleşim 01.11.1935 tarihinde başkan vekili Nuri Conker’in geçici başkanlığında toplandı. Nuri Conker’in “*Reisicumhur celseyi açacaklar ve senelik nutuklarını söyleyeceklerdir.*” beyanati sonrasında Mustafa Kemal Atatürk, şu ifadelerle açış konuşmasını yapar: Olaylar, Türk Milletine, iki önemli kuralı yeniden hatırlatıyor: Yurdumuzu ve haklarımızı

²²¹ **TBMMZT**, D. V, B. 36, C. 04, s. 94; Ayrıca **TBMMZT**, D. V, B. 61, C. 25, s. 68’de 16.06.1938 tarihinde Ordu dahili hizmetleri hakkındaki kanunun 2. maddesinde değişiklik yapıldıktan sonra rütbe sırası şu şekilde verilmektedir: Onbaşı; Erbaşlar: Çavuş, Üstçavuş, Başçavuş, Başgedikli; Subaylar: Assubaylar: Asteğmen, Teğmen, Üsteğmen, Yüzbaşı; Üstsubaylar: Binbaşı, Yarbay, Albay; Amiraller: Tuğamiral, Tümamiral, Koramiral, Oramiral, Büyükamiral; Generaller: Tuğgeneral, Tümgeneral, Korgeneral, Orgeneral ve Mareşal.

²²² **TBMMZT**, D. V, B. 36, C. 04, s. 102.

²²³ Kadir Türker Geçer, “Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı 411, Ankara, Ocak 2012, s. 81.

²²⁴ **TBMMZT**, D. V, B. 38, C. 04, s. 189.

²²⁵ **TBMMZT**, D. V, B. 41, C. 05, s. 30; B. 43, C. 05, s. 68; B. 45, C. 05, s. 88.

savunacak kuvvette olmak. Bugünkü, anlaşmazlıkların ortadan kalkması, medeni insanlığın başlıca isteği olmalıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşması hava kuvvetlerinin önemine değinerek sonlanır.²²⁶

3. Mehmet Nuri Conker'in Üçüncü Yasama Yılında TBMM Başkan Vekilliği'ne Seçilmesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün nutku sonrasında TBMM geçici başkanı Mehmet Nuri Conker meclis başkanı seçimini yaptırdı. 329 oy ile oybirliğiyle TBMM başkanlığına Çankırı milletvekili Abdülhalik Renda seçildi. Sonrasında başkan vekilleri, idare amirleri ve kâtiplerin seçimi yapıldı. Başkan vekilleri için 313 milletvekili oylamaya katıldı. 313 oy ile Bursa milletvekili Refet Canitez, Gaziantep milletvekili Mehmet Nuri Conker, Konya milletvekili Tevfik Fikret Silay başkan vekili seçildiler. Sonrasında Mehmet Nuri Conker teşekkür konuşması yaptı.²²⁷

a) İkinci Yasama Yılı'nda Mehmet Nuri Conker'in Başkanlığında Toplanılan Birleşimler

TBMM beşinci dönem ikinci yasama yılı dördüncü, on dördüncü, on yedinci, yirmi sekizinci, otuz dokuzuncu, kırk beşinci, kırk sekizinci, elli birinci, elli dördüncü, elli yedinci, altmış birinci, altmış sekizinci, yetmiş ikinci ve yetmiş sekizinci birleşimler başkan vekili Nuri Conker'in başkanlığında toplandı.²²⁸

4. Mehmet Nuri Conker'in Üçüncü Yasama Yılında TBMM Başkan Vekilliği'ne Seçilmesi

TBMM beşinci dönem üçüncü yasama yılı birinci birleşim 01.11.1936 tarihinde başkan vekilliklerine; Bursa milletvekili Refet Canitez, Gaziantep milletvekili Mehmet Nuri Conker, Konya milletvekili Tevfik Fikret Silay 319 oy ile oybirliğiyle seçildi.²²⁹

²²⁶ *TBMMZT*, D. V, B. 01, C. 06, s. 02-03.

²²⁷ *TBMMZT*, D. V, B. 01, C. 06, s. 04.

²²⁸ *TBMMZT*, D. V, B. 04, C. 06, s. 39; B. 14, C. 07, s. 42; B. 17, C. 07, s. 96; B. 28, C. 08, s. 60; B. 39, C. 09, s. 08; B. 45, C. 09, s. 78; B. 48, C. 10, s. 24; B. 51, C. 10, s. 48; B. 54, C. 10, s. 86; B. 57, C. 10, s. 147; B. 61, C. 11, s. 38; B. 68, C. 11, s. 218; B. 72, C. 12, s. 02; B. 78, C. 12, s. 189.

²²⁹ *TBMMZT*, D. V, B. 01, C. 13, s. 07.

a) Üçüncü Yasama Yılı'nda Mehmet Nuri Conker'in Başkanlığında Toplanan Birleşimler

TBMM beşinci dönem üçüncü yasama yılı on beşinci birleşim 21.12.1936 tarihinde Mehmet Nuri Conker'in başkanlığında, subay ve askerî memurların emekliliği için rütbe ve sınıflarına göre belirlenen yaşları içeren kanunun değiştirilmesine dair kanun tasarısı ve Milli Savunma tutanağı ile Tahranda yapılacak elçilik binası konuları görüşüldü.²³⁰

TBMM beşinci dönem üçüncü yasama yılı on sekizinci birleşim 30.12.1936 tarihinde Mehmet Nuri Conker'in başkanlığında toplandı. Bu Mehmet Nuri Conker'in TBMM'deki son görevi oldu.²³¹

5. Mehmet Nuri Conker'in Vefatı Nedeniyle İsmet İnönü'nün Tezkeresi ve TBMM Reis Vekili Refet Canitez'in Konuşması

TBMM beşinci dönem üçüncü yasama yılı yirmi üçüncü birleşim 13.01.1937 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün: "Gaziantep milletvekili Mehmet Nuri Conker 11.01. 1937 gecesi saat 20:05'te Ankara'daki evinde vefat etmiştir." ifadelerindeki tezkeresi okunur. Sonrasında TBMM başkan vekili Refet Canitez'in Mehmet Nuri Conker hakkındaki şu ifadeleriyle birleşim devam eder: "*Gerek Türk ordusunda ve gerek Büyük Millet Meclisi'nde memlekete yüksek hizmetler ifa eden muhterem arkadaşımızın hatırasını tazizen bir dakika sukut buyurulmasını rica ederim.*"²³²

II. Serbest Cumhuriyet Partisi Faaliyetleri (1930)

Hükümet icraatlarının kontrolsüz, muhalefetsiz oluşunun getirdiği ağırlıktan kamuoyu rahatsızdı. Avrupa kamuoyu ve basını tek partili rejimi cumhuriyet idaresinin ruhuna uygun bulmuyor, otoriter bir rejim olarak görüyordu. Çok partili hayata geçişte Terakkiperver Cumhuriyet Partisi denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış ancak çoğulcu parlamenter bir demokrasi için Mustafa Kemal'in çok partili siyasi hayata geçilmesini belirten görüşleri doğrultusunda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna ilişkin görüşmeler 24-30 Temmuz 1930 tarihinde Mustafa Kemal, Ali Fethi, İsmet Paşa, Kazım Paşa arasında yapıldı. 1930 yılı Ağustosuna girilirken genç

²³⁰ TBMMZT, D. V, B. 15, C. 14, s. 65-67.

²³¹ TBMMZT, D. V, B. 23, C. 14, s. 97.

²³² TBMMZT, D. V, B. 23, C. 15, s. 42.

Türkiye Cumhuriyeti yeni bir muhalefet partisinin doğuşuna doğru yol almaktadır.²³³ Çok partili sistemin siyasal gerilimi yatıştıracağı ve acil ihtiyaç duyulan mali ve ekonomik reformları kolaylaştıracak konsensüsü sağlaması bekleniyordu.²³⁴

Mustafa Kemal'in yeni fırka kurulması teklifiyle ilgili Fethi Bey 06 Ağustos 1930 tarihinde Mehmet Nuri ile İstanbul'dan Yalova'ya hareket etti. Fethi Bey yolda görevi Mehmet Nuri'ye anlattı. Mehmet Nuri bunun uygun olduğu kanaatindeydi. Fethi Bey, Mehmet Nuri ile Mustafa Kemal'in huzurunda teklifi kabul ettiğini ifade etti. Mustafa Kemal, parti kurma arzusunda olduğunuzu bir mektupla bildirip bunun nasıl değerlendirileceğini sorarsınız. Ben de cevaben iyi olacağını bildirdikten sonra işe başlarsınız. Mektupta, Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi Genel Başkanı sıfatlarıyla hitap edersiniz der. 07 Ağustos 1930 tarihinde Mustafa Kemal'e yazacağı mektupla meşgul olan Fethi Bey, Mehmet Nuri'ye oteldeki odasına gelmesini rica etti. Mektup metnini Fethi Bey söyledi Mehmet Nuri yazdı. Metindeki bazı tekrarlar ve gereksiz ifadeler Mehmet Nuri'nin uyarısı sonrası çıkarılmasıyla mektup son şeklini aldı.²³⁵

09 Ağustos 1930 akşamı Fethi Bey, Mustafa Kemal ile çalışmaları hakkında bir müddet görüştüktan sonra beraber yemek salonuna indiler. Mustafa Kemal sofradaki yerlerini alan Kütahya milletvekili Mehmet Nuri ile Erzurum milletvekili Tahsin'e Fethi Bey'in fırkasına geçmeleri emrini verir. Onlar da: “*Emredersiniz Paşam*” cevabı ile bu girişi kabul ettiler.²³⁶

09 Ağustos 1930 tarihinde saat 16:00'ya doğru herkes dağılırken Mustafa Kemal, Kütahya milletvekili Mehmet Nuri ve Yozgat milletvekili Salih'i yanında alıkoydu. Mustafa Kemal, Mehmet Nuri'ye siz İsmet Paşa'ya muhalefet mi yapmak istiyorsunuz? İsmet Paşa'ya muhalefet etmek sizin haddiniz mi? Yakında Sivas'ta söyleyeceği nutukta sizi paçavraya çevirir. Lozan'da Lord Curzon'u ve Avrupa temsilcilerini susturan İsmet Paşa'ya karşı çıkanların aklına şaşarım mealinde sözler

²³³ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, Ankara, 2010, s. 65-66.

²³⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 88.

²³⁵ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 113.

²³⁶ Cemal Kutay (haz.), *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, Tercüman Yay, İstanbul, 1980, s. 446. Ayrıca Kutay, *a.g.e.*, s. 400'te “yeni kurulan fırkanın isim konusu açıldığı zaman orada olanlardan Nuri Bey Birlik Fırkası adını bir anda ve hemen hatırlamış gibi söyleyince, Gazi gülerek kendisine bakmış: Ne o Nuri İttihad kelimesinden mi ilham aldın? demiş, vaktiyle, hemen hepsinin eski İttihatçı olduklarını hatırlatmak mı veya İttihad kelimesinin Türkçe karşılığının bulunduğunu mu söylemek istemişti. Bilinmez, fakat derhal ciddileşerek: Yeni fırkanın ismi bile eskiden ilham almış olmamalı demmiştir.” ifadelerine yer verir.

söyler. Mehmet Nuri, paşam, ciddi mi söylüyorsunuz? Biz düşüncelerimiz doğrultusunda muhalefet yapacağız. Ne bizi, ne de başkasını paçavraya çevirmek mümkün değildir. Fakat bu sözleri işiten gazeteciler sizin bundan önce tarafsızlık hakkında verdiğiniz teminatı nasıl düşünürler? Bu sözler yayılırsa, kurulmasını istediğiniz muhalif parti nasıl kurulabilir? Şeklinde cevap verir. Mustafa Kemal ifadelerinde ısrar edince Mehmet Nuri o halde sizin düşünceniz bu ise, neden bu partiyi kurdurdunuz ve beni bu partiye geçirdiniz? Diye sorar. Mustafa Kemal ben geçirmedim, sen İsmet Paşa'ya muhalif olduğun için kendin geçtin der. Mehmet Nuri siz emir verdiniz, ben geçtim. Fakat diyelim ki, ben muhalif olduğum için bu partiye geçtim. Fethi Bey'in kabahati ne idi? Onu Paris Elçiliğinden getirtip parti kurması için istifa ettiren siz değil misiniz? Ona ne diyelim? Cevabını verir. Mustafa Kemal, hayır, Fethi Bey'e partiyi kurduran ben değilim; kendisi zaten böyle bir şey istiyormuş. Kendi isteğiyle partiyi kurdu, beyanatında bulundu.²³⁷

Sonraki gün, 10 Ağustos 1930 tarihinde Mehmet Nuri, şevk ve hevesi kırılmış bir halde geceleyin gazeteciler yanında Mustafa Kemal ile aralarında geçen konuşmayı Fethi Bey'e anlattı. Fethi Bey, Mustafa Kemal'in yanına gitmeye karar verdi. Öncesinde Mehmet Nuri, Mustafa Kemal'in yanına gitti. Mustafa Kemal dün akşamki konuşmamızı Fethi Bey'e söyledin mi? Diye sorar. Mehmet Nuri söyledim der. Mustafa Kemal Niçin söyledin? Diye sorar. Mehmet Nuri Nasıl ki siz bunu gazetecilere söylemekte bir sakınca görmüyorsunuz, ben de bu işte en çok alakadar olan arkadaşımın sözlerinizi nasıl saklayabilirim? Kendisiyle beraber çalışacağım. Konuşmayı nakletmek mecburiyetinde idim. Cevabını verir. Mustafa Kemal çok kötü yaptın der ve bu esnada Fethi Bey içeri girer. Mustafa Kemal, Fethi Bey'e, Mehmet Nuri'nin size söylediklerini kendisine yakıştıramadım. Sizin cesaretinizi kırmaya gerek var mıydı? Ben onunla latife ettim. Ciddiye almış ve size söylemiş. Beyanatı karşısında Fethi Bey, parti kurmak için teşvik eden siz değil misiniz? Nasıl oluyor da benim kendiliğimden partiyi kurduğumu gazeteciler yanında söylüyorsunuz. İfadeleriyle durumu anlatır. Mustafa Kemal, ben Mehmet Nuri ile latife ettim. Kendisiyle latifeden hoşlandığımı bilirsiniz. Şimdi parti kuruluyor diye ben Mehmet Nuri ile latife etmekten mahrum mu kalacağım? der. Mehmet Nuri, ben size ciddi mi, latife mi konuştuğunuzu sordum. Latife olsa bile gazetecilerin yanında söylememenizi rica ettiğini söyler. Fethi Bey, İsmet Paşa bizi paçavraya

²³⁷ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 135-136.

çevirecekmiş. Nasıl yapacağını bilmem. Ancak böyle bir durum olmadan ve iki tarafı dinlemeden şimdiden bu düşüncede olmanız tarafsızlığa aykırıdır. Beyanatında bulunur. Mustafa Kemal, İsmet Paşa sizi paçavraya çevirecektir demedim. Yalnız Nuri için söyledim. O da latifeden ibarettir. Nasıl teminat vereyim? Mehmet Nuri'nin sözlerine kapılıp cesaretsizliğe düşmek uygun mu? İfadeleri ve samimi teminatlarla tereddütleri gidermeye çalışır.²³⁸

11 Ağustos 1930 akşamı Mehmet Nuri, Reşit Galip'in yanında sofrada oturmaktayken Mustafa Kemal, parti lideri ne der bilmem. Fakat ben Mehmet Nuri'yi genel sekreterliğe uygun görüyorum. Belki Reşit Galip de uygun olur. Ancak Saffet Bey'le karşı karşıya mücadele için Mehmet Nuri'nin genel sekreter olması iyi olacaktır der.²³⁹ Fethi Bey'de Mustafa Kemal Paşa'nın fikrine katılır ve partinin genel sekreterliğine Mehmet Nuri tayin olunur.²⁴⁰

13 Ağustos 1930 tarihli Akşam Gazetesi, Serbest Cumhuriyet Partisi resmen kurulmak için bugün müracaat edecektir. Yeni partinin lideri Fethi Bey'dir. Genel sekreteri Kütahya milletvekili Mehmet Nuri'dir. İfadelerine yer verilirken “*Nuri bey ne diyor?*” başlığı altında: Yeni partimiz, memleket işlerine ait uygulamalarda temiz ve faydalı şekilde mücadele edecek ve bu durum, hiçbir zaman şahsileşmeyecektir. Denetleyen durumunda olacak bir partinin kurulmasını memnuniyetle karşıladım. Bu yüzden Serbest Cumhuriyet Partisine katılmakta tereddüt etmedim, ifadeleri yer alır.²⁴¹

Serbest Cumhuriyet Partisi programı liberalizmin temel prensipleri doğrultusunda oluşturulan on bir maddeden oluşmaktaydı. Genel Başkan Ali Fethi, Genel Sekreter Mehmet Nuri, Ahmet Ağaoğlu, Reşit Galip ve Tahsin Beyler programın hazırlanışında bulundular. Parti programının ilk maddesi partinin cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlı kalacağını duyuruyordu.²⁴² Fethi Okyar hatıratında: partinin prensiplerini oluşturan ve vatandaşlara amacını anlatan, bildirinin altında benim ve genel sekreter Mehmet Nuri'nin imzaları vardı. Prensiplerimiz memlekette tahminimizin üstünde heyecan oluşturdu. Halk

²³⁸ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 137- 138.

²³⁹ Kutay, *a.g.e.*, s. 413'te Saffet Arıkan'ın Serbest Fırka'ya karşı Halk Fırkası'nın takip ettiği siyaseti tasvip etmediği için, Serbest Fırka'nın feshinden sonra Halk Fırkası Umumi Kâtiplikten ayrıldığını belirtir.

²⁴⁰ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 150.

²⁴¹ *Akşam Gazetesi*, 13 Ağustos 1930, s. 1-2.

²⁴² Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 72.

Partisi'ndeki huzursuzluk ve telaşa bu sevgi ve ümit seli sebep oldu, ifadelerine yer verir.²⁴³

Yalova kaplıcalarında kalan Mehmet Nuri, Fethi Bey İstanbul'a gittiğinden, alınan telgraflara önceden kararlaştırılan şu genel cevabı verir: Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kurulduğu haberiyle halkımızın muhtelif sınıflarına mensup yüzlerce vatandaşın siyasi prensiplerimizin takdir ettiğine dair tebrik telgraf ve mektupları almaktayım. Partinin kuruluş amacı vatanın ihtiyacı ve menfaati uğruna makul mücadelede bulunacağı düşüncesiyle bizimle fikir birliği gösterenlere teşekkür ederiz. Bu arkadaşların bize, asıl desteklerini oylarıyla göstermeleri bilhassa temenni olur.²⁴⁴

26 Ağustos 1930 tarihli Akşam Gazetesi'nde "*Nuri Bey Ne Diyor?*" başlığı altında parti genel sekteri Mehmet Nuri, parti programında suiistimallerle mücadele ile ne denilmek istendiği sorusuna cevaben şu beyanatta bulundu: Tespit edilmiş bir suiistimal yoktur. Bununla meşgul olmadık. Ancak birçok rüşvet usulü genel bir hal almıştır. Örneğin gümrüklerde her memur beş kuruşa tenezzül ettiği muhakkaktır. Küçük derecelere kadar inen bu rüşvet geleneğinin büyük boyutları da vardır. Bunlarla mücadele, başlıca vazifelerimizden biridir.²⁴⁵

27 Ağustos 1930 tarihli Akşam Gazetesi'nde "*Günün Dedikodusu: Sivrisinek ve Poyraz*" başlığı altında yeni partinin durumu ne olacak? Nazik mesele. Büyük kurtarıcı, diğer partinin başında. İki parti yan yana gelince, halk Gazi Mustafa Kemal'i o tarafta görünce büyük milli dahi ve kahramanı kim bırakır? Bunu Serbest Cumhuriyet Partisi'nin genel sekreteri Mehmet Nuri'ye sormuşlar. Cevaben demiş ki: Evvel zaman içinde, sivri sinek, hazreti Süleyman'a, poyrazdan şikayet etmiş: Efendim, bu poyraz rüzgarı ile halimiz ne olacak? Biz sivrisinek kullarını hiç rahat bırakmıyor. Poyraz esti mi, darma dağın oluyoruz. Lütfen şu poyraza bir durumu anlatınız demiş. Çok adil bir hakim olan hazreti Süleyman emir vermiş: Çağırın şu poyrazı. Sivrisinek bu emri duyunca titremeye başlamış ve efendim, merhamet buyurunuz, poyraz gelirse ben burada duramam ki demiş. Davadan vazgeçmiş.

²⁴³ Kutay, *a.g.e.*, s. 472.

²⁴⁴ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 150-151.

²⁴⁵ *Akşam Gazetesi*, 26 Ağustos 1930, s. 2.

Mehmet Nuri gülerek ilave etmiş: Nasıl dursun, adliyenin tabiri ile duruşma mümkün değil ki ifadelerine yer verilir.²⁴⁶

Serbest Cumhuriyet Partisi'nin halkta bulduğu kitlesel desteği gösteren en önemli kanıtlardan biri Serbest Cumhuriyet Partisi'nin organize ettiği Batı Anadolu turudur. Gezide, ülkenin en büyük ihraç limanı ve ticari antrepolarından olan İzmir, incir üretimiyle dünya çapında öne çıkan Aydın, bağıcılığın merkezi Manisa ve zenginliğin kalbi Balıkesir ziyaret edilir.²⁴⁷

02 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi'nde Sivas nutkundan sonra Fethi Bey'in İsmet Paşa'ya cevap hazırladığını duyurur. "*Fırkada İçtima*" başlığı altında ise Gazi Mustafa Kemal'i Yalova'da ziyaret eden Fethi Bey'in önceki gece Mehmet Nuri ile uzun müddet görüştüğü, partide toplantı yapılacağı, Fethi Bey'in Cuma günü İzmir'e hareket edeceği, Fethi Bey'e Mehmet Nuri, Ağaoğlu Ahmet ve Tahsin Beylerin refakat edeceği ifade edilir.²⁴⁸

Gazi Mustafa Kemal'e Fethi Bey, İzmir'e gitmek istediğini söylediğinde Mustafa Kemal: "Çok iyi edersin. Geç bile kaldın. Kimleri beraberinde almayı düşünüyorsun?" diye sorar. Fethi Bey sadece Ağaoğlu Ahmet Bey'in geleceğini söyler. Bunun üzerine Mustafa Kemal: "İzmir'de Kazım Paşa validir. Ne yapacağı belli olmaz." der. Fethi Bey hatıratında: Bu tahminin ne kadar isabetli olduğunu seyahat da yaşanan olaylar gösterdi. Mustafa Kemal, ilk günlerdeki hadiselerin sertliğini ve büyük olaylara sebep olacak havayı değiştirmek için, Mehmet Nuri'yi arkadan en seri vasıta ile İzmir'e gönderdi, ifadeleriyle durumu değerlendirir.²⁴⁹

08 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi'nde "*Nuri Bey İzmir'de*" başlığı altında Serbest Cumhuriyet Partisi genel sekreteri Mehmet Nuri'nin İzmir'e geldiği, Fethi Bey ile uzun müddet görüştüğü ve Fethi Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya 15 sayfalık bir mektup yazarak hadiseyi tahlil ettiği bilgisi verilir.²⁵⁰

Salih Bey, parti genel sekreteri Mehmet Nuri, İzmir'e gitmemiş, İstanbul'da kalmıştı. İzmir'deki arkadaşlarının taşkınlıklarına mani olmak amacıyla İzmir'e gitti.

²⁴⁶ *Akşam Gazetesi*, 27 Ağustos 1930, s. 1.

²⁴⁷ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay, İstanbul, 2014, s. 93.

²⁴⁸ *Akşam Gazetesi*, 02 Eylül 1930, s. 1-2.

²⁴⁹ Kutay, *a.g.e.*, s. 496, 497.

²⁵⁰ *Akşam Gazetesi*, 08 Eylül 1930, s. 2.

Mehmet Nuri'nin İzmir'e hareketinden bir gün sonra Dolmabahçe Sarayı'na gittiğinde Atatürk ile İsmet Paşa başkatip odasında olduklarını öğrenir. İsmet Paşa telefon başında Ankara ile görüşür. Atatürk birkaç gündür Mehmet Nuri'yi göremiyorum acaba hasta mıdır? Diye sorar. Mehmet Nuri'nin İzmir'e gitmiş olduğunu Atatürk'e arz eder. Atatürk ne gibi bir amaçla İzmir'e gittiğini İsmet Paşa'ya arz etmesini emreder. Duyduklarını arz eder. Akşam İsmet Paşa, Salih Bey'e "Mehmet Nuri arkadaşlarının taşkınlıklarına engel olmak için İzmir'e gittiğini söylüyordun. Bugün İzmir'de elli bin kişinin karşısında Fethi Bey nutkunu okumuş fakat sesini işittiremediği için Mehmet Nuri, Fethi Bey'in söylediklerini tekrar ederek herkese işittirmeye çalışmış", ifadeleriyle durumu anlatır.²⁵¹

Ahmet Ağaoğlu, Fethi Bey İzmir'de büyük tezahüratla karşılandı. Durum fena bir şekil alabilirdi. Bunun üzerine arkalarından Serbest Parti'nin genel sekreteri Mehmet Nuri taşkınlığı ve coşkun hareketleri frenlemesi için Mustafa Kemal tarafından İzmir'e Fethi Bey'e gönderildi. Fakat Fethi Bey ve arkadaşları halkın galeyana gelmesi üzerine heyecanlı bir hale gelmişlerdi. Durumu frenlemek için giden Mehmet Nuri de bu tezahürata kapıldığını ve kitleler karşısında Fethi Bey'in nutkunu tekrar yüzünden sesinin kısıldığını haber aldık, ifadelerine yer verir.²⁵²

Serbest Cumhuriyet Fırkası heyetinin Batı Anadolu turunu taçlandıran gezinin en büyük mitingi 07 Eylül 1930 tarihinde İzmir Alsancak Stadyumu'nda yapıldı. Etrafı bayraklarla donanmış saha ortasındaki kürsüye çıkan S.C.P lideri, parti genel sekreteri Mehmet Nuri'nin megafonla tekrarladığı sözlerine, partisinin toplumda bulduğu karşılığı vurgulayarak başladı.²⁵³

²⁵¹ Bozok ve Bozok, **a.g.e**, s. 234-236.

²⁵² Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Firka Hatıraları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, t. y., s. 51.

²⁵³ Emrence, **a.g.e**, s. 100-101; Hizmet, 07 Eylül 1930; Hizmet, 08 Eylül 1930. Ayrıca Gürsoy, **a.g.e**, s. 159-160'da "İzmir Alsancak Stadı neredeyse tamamen dolmuştu. Fethi Okyar kürsüye çıktı. Nuri Conker Sağındaydı. Konuşmaya başladı, ama konuşması o kadar kalabalığa ulaşmıyordu. Nuri Conker, Fethi Okyar'ın söylediklerini gür sesiyle tekrarlıyordu. Konuşma sık sık alkışlarla kesiliyordu. Bir ara Yaşasın Fethi Bey, Kahrolsun İsmet Paşa diye bağırışlar duyuldu. Fethi Okyar stadın binlerce kişiyle dolduğunu görünce şaşırmıştı. Nutkunu mikrofonsuz yapmak zorundaydı, bu yüzden gür sesli Nuri Conker yanında duracak, söylediklerini yüksek sesle tekrarlayacaktı... Fethi Okyar: Bazı kimseler, Nuri Conker: Bazı kimseler, Fethi Okyar: Bizim, Nuri Conker: Bizim, Fethi Okyar: Şapkayı atıp, Nuri Conker: Şapkayı atıp, Fethi Okyar: Tekrar fesi getireceğimizi, Nuri Conker: Tekrar fesi getireceğimizi! Nuri Conker o son kısmı haykırır haykırmaz Alsancak coşkuyla bağırır, şapkalar ve kasketler havalara, yerlere atılmaya başlandı. O sevinç gösterisi karşısında Fethi Okyar ve Nuri Conker mosmor kesildi. Nuri Conker tekrar gür sesiyle haykardı: arkadaşlar yanlış anlaşıldı, cümleyi tekrar ediyoruz, dinleyin. Halk kulak kabarttı, fakat şapkalar yerden alınmadı. Fethi Okyar konuşmasını sürdürdü: Bazı kimseler bizim şapkayı atıp fesi getireceğimizi zannediyorlar, yanıtlıyorlar. Gazi'nin inkılapları devam edecektir. Alsancak Stadı'ndakiler hayal

09 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi “*Fethi Bey Nutkunu Söyledi S.C.F. lideri bugün Manisa’ya Gidiyor*” başlığı altında yeni partinin genel sekreteri Mehmet Nuri ve Tahsin Beyler salı günü İzmir’den İstanbul’a hareket edeceklerini duyurdu.²⁵⁴

11 Eylül 1930 tarihli Milliyet Gazetesi “*Nuri ve Tahsin Beyler dün İzmir’den İstanbul’a avdet ettiler, Nuri Bey saraya giderek İzmir hadiseleri hakkında Gazi Hazretlerine izahat verdi.*” başlığı altında, olayların mesuliyetini Anadolu Gazetesine atfetmek yanlış olmaz. İzmir’de toplanan halk bazı gazetelerde yazıldığı gibi ne 50 bin kişidir, ne de 5 bin kişidir. Tahminimce 15 bin kişi kadardır,²⁵⁵ beyanatına yer verir.²⁵⁶

13 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi “*Bir Mektup ve Cevabımız Serbest Cumhuriyet Fırkası Kâtibi Umumîsi Ne diyor, Biz Ne Diyoruz?*” başlığı altında Serbest Cumhuriyet Partisi genel sekreteri Mehmet Nuri’den şu mektubu aldıkları ifade edilir: “09.09.1930 tarihli Akşam Gazetesi’nde İzmir’de Halk Partisi binası ve gazete matbaasının partimiz tarafından tahrip edildiği yazıyor. İzmir’de taşlanan parti binası partimiz tarafından taşlanmamıştır. Halk Partisi matbaasında ve önündeki olay ile partimizin alakası yoktur. Bu olay Halk Partisi gazetesi yayını ile ilgili olabilir. Düzeltilmesini rica ederim.”²⁵⁷

kırıklığı içinde şapkalarını topladı, tozlarını silkti. Kültür devrimi kurtarılmış, lakin Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın ömrü kısalmıştı.” ifadelerine yer verilirken; Ağaoğlu, a.g.e., s. 58’de “Ses yetiştirmek Fethi Bey’in işi değildi. Onun için Fethi Beyin söylediği cümleleri Nuri Bey sesinin en yüksek perdesi ile tekrarlıyordu. Bu suretle birkaç saat süren bu konferans ara sıra heyecanlı alkışlara, tezahürlere meydan veriyordu ise de en ufak bir nizamsızlık bile olmadı. Bilâhare işittiğimize göre Gaziye verilen raporda güya izdihamda Kahrolsun Gazi! Diye bağırtilar olmuştur deniliyormuş. Tamamen yalandır. Aksine bağırtilar oldu. Yalnız bir kere İsmet Paşa’nın ismi hürmetsizlikle zikrolundu. Fakat Fethi Bey derhal kükredi ve meçhul kalan bağırtila sahibini şiddetle takbih etti ve İsmet Paşa’nın hizmetlerini hatırlattı. Yalnız nutukta tabiatıyla idaredaki eksikliklerden bahsediliyordu. Nutkun sonunda izdiham kemali nizam ve asayişle dağıldı. En ufak bir karışıklık bile olmadı. Halbuki mülkî ve askerî idareler tarafından fevkalade tedbirler alınmıştı.” şeklinde ifade edilir.

²⁵⁴ **Akşam Gazetesi**, 09 Eylül 1930, s. 1.

²⁵⁵ **Milliyet Gazetesi**, 11 Eylül 1930, s. 1.

²⁵⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkasının 07 Eylül 1930 İzmir Alsancak Mitingine katılım sayısı yukarıda yer verilen Nuri Conker’in 11 Eylül 1930 tarihli Milliyet Gazetesi ve 12 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesindeki beyanatlarında 15 bin kişi olduğu ifade edilirken; diğer taraftan Bozok ve Bozok, **a.g.e.**, s. 236’da (İ. İnönü’nün ifadelerine atfen) “İzmir’de elli bin kişinin karşında Fethi Bey nutkunu okumuş”; Okyar ve Seyitdanlioğlu, **a.g.e.**, s. 79’da “Bütün engellemelere ve olaylara rağmen 7 Eylül günü Fethi Bey elli bin kişiye yakın büyük bir kalabalık önünde İzmir konuşmasını yapmıştır.” bilgisine yer verilmektedir.

²⁵⁷ **Akşam Gazetesi**, 13 Eylül 1930, s. 1.

Akşam Gazetesi, Mehmet Nuri'ye cevaben şu metni yayınlar: Yeni parti şunu taşlattı, bunu tahrip ettirdi demedik, yeni partinin taraftarları bu işleri yaptı dedik. Halk partisi binasını zorlayan, Anadolu Gazetesi matbaasını tahrip edenlerin, yeni parti taraftarları olmadığını Mehmet Nuri iddia edebilir mi? Bu olayları yeni partinin genel sekreteri hemen sonraki gün neden kınamadı? Eğer yeni parti, söyledikleri gibi Cumhuriyetin esası ve ruhu olan fikirlerden ayrılmamaya samimiyetle bağlı ise kendi partilerinin lehine ve parti genel başkanının İzmir'e gelmesiyle yapılan gösteriler esnasında, gazete matbaasının tahribini hemen kınamaları lazımdı. Bu yapılmamakla yeni parti bu hareketleri benimsemek niyetinde midir? ²⁵⁸

14 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi "*Fethi Bey Bu Sabah Geldi*" manşetiyle çıkar ve altındaki satırlarda Fethi Bey Marmara Vapuru ile Bandırma'dan gece hareket etmiş ve sabah beş buçukta Tophane İskelesine yanaşmıştır. Fethi Bey, Kütahya Milletvekili genel sekreter Mehmet Nuri ve partililer tarafından karşılanmıştır, bilgisine yer verilir. ²⁵⁹

15 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi Fethi Bey'in Mehmet Nuri ile akşam saraya gelerek Mustafa Kemal tarafından kabul edildiği ve Fethi Bey'in sarayda geç vakte kadar kalarak İzmir olayları hakkında Mustafa Kemal'e açıklama yaptığı ifade edilir. ²⁶⁰

Serbest Cumhuriyet Partisi Genel Sekreteri Mehmet Nuri, Batı Anadolu turunda gördüklerini: Hükümet memurları Halk Partili gibi, Halk Partililer de hükümet memurları gibi hareket ediyorlar. Elleriindeki bütün hükümet ve parti teşkilatını, Serbest Parti'nin büyümesine engel olacak şekilde kullanıyorlar, ifadeleriyle anlatır. ²⁶¹

24 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi "*Fırka Grubu Bugün Toplandı. Mecliste Mühim Bir Nutuk, Şark Hadisatı Nasıl başladı, Nasıl Bitti?*" manşetiyle çıkar. "*Takrirler ve Nuri Bey*" başlığı altında şu ifadelere yer verilir: Ordu komutanları ile subayları ve askerlerin takdiri hakkındaki önergeler okunarak alkışlandı. Afyon milletvekili Ali Bey'in önergesi meclis başkanlığına verilirken Serbest Cumhuriyet Partisi Genel Sekreteri Kütahya Milletvekili Mehmet Nuri, bu

²⁵⁸ *Akşam Gazetesi*, 13 Eylül 1930, s. 2.

²⁵⁹ *Akşam Gazetesi*, 14 Eylül 1930, s. 1.

²⁶⁰ *Akşam Gazetesi*, 15 Eylül 1930, s. 1.

²⁶¹ Emrence, *a.g.e.*, s. 162.

önergeyi Ali Bey'in elinden alarak altına kendi imzasını da attıktan sonra başkanlık makamına gönderdi. Meclisten çıktıktan sonra, milletvekillerinin ve Mehmet Nuri'nin de misafir bulunduğu ortamda bu konu hakkında latife ile karışık tartışmalar yapılır. Mehmet Nuri'ye, Ali Bey'in önergesinin hükümetin takdir ve tebrikini içermesinden Cumhuriyet Halk Partisi adına verilen bu önergeyi niçin imzaladığı sorulur. Mehmet Nuri, önergenin hükümeti takdir eden kısmına karışmayacağını kendisinin, yalnız orduyu takdir ve tebcil eden kısmına katıldığını söyler. Büyük bir kişi, Mehmet Nuri'ye iyi muhalefet yapmadığını ifade ederek altına imza atılan önergenin bir kısmına katılıp bir kısmına katılmamak mümkün olmayacağını, Mehmet Nuri'nin yerinde olsa aynı amaçla ayrı bir önerge vererek, bu vesileyle birkaç söz söylemenin mümkün olacağını belirtir. Mehmet Nuri Bey, meselenin vatanî olduğunu ve böyle işlerde İsmet Paşa hükümetini takdir etmekte sakınca görmediğini ifade eder. Mehmet Nuri, biraz düşündükten sonra, ayrı bir önerge verseydim, daha iyi olacaktı diye ilave eder.²⁶²

İzmir olayları sonrası Yunus Nadi'nin 09 Eylül 1930 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e açık mektubu yayınlandı. 10 Eylül 1930 tarihinde de Mustafa Kemal'in şu cevabı mektubu yayınlanır: Ben Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanım. Bu kuruluşa tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur. Resmi görevim sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin başında fiilen çalışacağım. Bu temel durumum, bir sene sonra son bulacak olan bugünkü resmi durumun bana yüklediği tarafsızlığı ihlal etmez.²⁶³

Serbest Cumhuriyet Partisi 16 Eylül 1930 tarihinde mevcut durum ve hükümetin aldığı açık aleyhtarlık görüşüldü. Fethi Bey'in Mustafa Kemal'e giderek, kendisinin ve hükümetin tarafsızlığını temine çalışması kararlaştırılır. Fethi Bey Mustafa Kemal'e Mehmet Nuri ile beraber gitti. Fethi Bey 17 Eylül 1930 tarihinde Mustafa Kemal'in, teklifi kabul ettiğini ve bir beyanname yazılarak Mustafa Kemal'in tarafsızlığını ilan edilip hükümetin tarafsızlığı temin edileceğini belirtir. Aynı gün Mustafa Kemal'i görüp beyanname müsveddesini gösterip, önemsiz düzeltmeleri kabul edip, esasla ilgili Mustafa Kemal kararsız kalırsa, parti girişiminden vazgeçilmesi kararlaştırılır. 17 Eylül 1930 tarihinde Fethi ve Mehmet Nuri, Mustafa Kemal'i görür. Mustafa Kemal beyannameyi ne kabul ne de reddeder.

²⁶² *Akşam Gazetesi*, 24 Eylül 1930, s. 1-2.

²⁶³ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 153-154.

Ankara’da İsmet Paşa ile görüşüp ona göre bir şey yapalım der. Fethi Bey bu şartlar altında çalışamayacağını ifade eder. Yerel seçimler sona erer. 20 Ekim 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Partisinde, yalan ile çarpışmak mümkün olmadığı ve bu yolda yürümekten vazgeçmek gerektiğine dair konuşulur. Ancak 01 Kasım 1930 tarihinde Mustafa Kemal’in meclisi açış nutkuna göre vaziyet alınması kararlaştırılır.²⁶⁴

24 Ekim 1930 tarihli Son Posta Gazetesi “*Serbest Fırka Reisi, Umumî Kâtibi ve İdare Heyeti Azası Cumartesi Günü Ankara’ya Gideceklerdir...*” manşetiyle çıkar. Meclis açılmadan evvel Serbest Parti genel toplantı yapacağı bilgisine yer verir.²⁶⁵

Fethi Bey, 01 Kasım 1930 tarihinde Mustafa Kemal’in meclisi açış nutkunda siyasette karşılıklı gelişmeler vatandaşlar arasında düşmanlık doğurmasına yer verilmemesi ile mümkündür. Diyor ve yaklaşan seçimler için vatandaş oyunun korunması için tedbirler alınmasını istiyordu. Aynı zamanda partilerin alacakları kişiler için dikkatli olmalarını tavsiye ediyordu. Mehmet Nuri ile Mustafa Kemal’e gittik. Belediye seçimlerinde meydana gelen olayların yaklaşan genel seçimlerde tekrarlanması halinde tatminkâr sonuçlar alınamayacağını, iktidar gazetelerinin ağır ve asılsız hücumlarını, hükümet mekanizmasının asla tarafsız hareket etmediğini örnekleriyle anlattık. Mustafa Kemal, güvendiği Mehmet Nuri’nin yanında: Ben bir milli blok düşünüyorum. Fakat bu konuda şuan kimseye bir şey söylemeyiniz dedi, ifadelerine yer verir.²⁶⁶

Mustafa Kemal Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın yaşayabilmesi, kendi tarafsız kimliğini vurgulayabileceği formül olarak cumhuriyete ve getirdiği prensiplere bağlı kişileri seçtirmeyi öngören milli blok fikriyle her iki partinin milletvekili adaylarını kendisi belirleyecektir. Böylece mecliste bir blok oluşturmayı planlamaktadır.²⁶⁷

Ancak Fethi Bey’in, Mehmet Nuri ile vardığı kesin sonuç şudur: Mustafa Kemal, iktidarı kaybetmesi muhakkak olan Halk Partisini kurtarma kararındadır. Halk Partisi genel başkanlığını, genel başkan vekili İsmet Paşa’ya bırakmıştı. Meclis’e almak istediklerinin dışındakilerin tercih hakkını, yerel teşkilatın isteğini

²⁶⁴ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 154-156.

²⁶⁵ *Son Posta Gazetesi*, 24 Ekim 1930, s. 1.

²⁶⁶ Kutay, *a.g.e.*, s. 517.

²⁶⁷ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 83.

yerine getirmek amacıyla, serbest bırakmıştı. Mehmet Nuri, Mustafa Kemal'in bu amaçla teşkilatın tercihi bırakmalarını, İsmet Paşa, kendisine çok yakın ve sadık olanlardan seçti. Bundan dolayı mecliste geleceklerini İsmet Paşa'ya bağlamış olanlar çoktur. İddia ederim ki Mustafa Kemal'in konunun bu tarafı üzerinde bilgisi eksiktir. Serbest Parti'ye karşı duruşun asıl sebebi budur. Fakat Mustafa Kemal, bu noktadan geri dönüşün mümkün olmayacağını bilecek kadar tecrübelidir. Şimdi durum anlaşılıyor mu? Diye sorar. Fethi Bey cevaben: Evet anlaşılıyordu. Her gün biraz daha giriftleşen olaylara son noktaya varmadan dur demek şart olmuştu. Serbest Parti'yi kendi kararımızla feshedecektik. Değerlendirmesini yapar.

Mehmet Nuri, Fethi Bey'e Mustafa Kemal ile baş başa konuşma imkanı sağlamaya çalışır. Sabahleyin telefonla Mehmet Nuri, Mustafa Kemal ile beraber Fethi Bey'e uğrayacaklarını bildirir. Geldiklerinde Mustafa Kemal: "millî blok fikri İsmet'in aklı yatar gibi oldu. Ancak diğerleri, başta Kazım, mümkün görmüyor. Değişen bir şey olmayacak. Sen partinin, ben de partimin başında olacağız" der. Fethi Bey: "anlaşılan başka çıkar yol bırakmadan, Mustafa Kemal'i Halk Partisi'nin başında fiilen genel başkan olarak bırakıp biz onunla karşı karşıya geleceğiz. Sizinle karşı karşıya gelmeyiz ve gelmeyeceğiz. İşe başlarken ilk şart, tarafsız kalmanız idi. Siz iki partiyi de öz evladınıza benzettiniz. Siz de şefkatli bir baba olacaktınız. Şimdi bu ilk şartın değiştirilmesinin sebebi ne? Bu sebep ne olursa olsun, ben bunu kabul edemem. Partiyi feshederiz", ifadeleriyle durumu izah eder.²⁶⁸

17 Kasım 1930 tarihli Milliyet Gazetesi "*S. C. F. Artık Mevcut Değildir. Mukadder Akıbet! S. C. Fırkası Kendi Kendini Feshediyor.*" manşeti altında: Dün mecliste devam eden durum netlik kazandı, Serbest Cumhuriyet Partisi feshedilmeye karar verildi. Öğleden sonra meclisteki odalarında toplanan muhalefet partisi üyeleri kararları tespit edip, imzaladıktan sonra parti lideri ile genel sekreter Mehmet Nuri Çankaya'ya giderek Mustafa Kemal tarafından kabul edildi. Fethi Bey ile Mehmet Nuri Cumhurbaşkanı'nı bu karardan haberdar ederek, partilerinin feshedildiğine dair beyannamelerini hükümete takdim ettiler, ifadelerine yer verilir.²⁶⁹

²⁶⁸Kutay, *a.g.e.*, s. 521- 523.

²⁶⁹*Milliyet Gazetesi*, 17 Kasım 1930, s. 1.

18 Kasım 1930 tarihli Son Posta Gazetesi “*Haber Doğrudur: S. Fırka Kendi Kendisini Feshetmeye Luzüm Gördü.*” manşetiyle çıkar ve Fethi Bey’in beyannamesine yer verir.²⁷⁰

Fethi Bey’in Mehmet Nuri’ye milletin düşüncesi ve tercihi hiçbir şeyi değiştiremiyor. Tek dereceli bir seçim kanunu ile milletin huzuruna çıkıldığında kazanacağımızdan şüphe eder misin? Sorusuna cevaben, Mehmet Nuri: “*Bir gün olacak bu memleket, o mesut günü de görecek... Bugün bu hale nerelerden geçerek geldik cevabını verdi.*” Hazırlanan fesih beyannamesi, Mehmet Nuri tarafından kaleme alındı.²⁷¹

Fethi Bey’in, Mehmet Nuri ile Serbest Cumhuriyet Partisindeki fikir birliği sonrasında da devam etti. S.C.P’ne genel sekreter gibi önemli göreve geçmesini Atatürk’ün kararı ile yerine getirmiş olmasına rağmen, partinin kısa ömürlü hüznü sonunun acısını ömrünün sonuna kadar unutmadığını, bu acıyı ruhunda taşıyıp Fethi Bey’e: “Anlayamadığım, Serbest Cumhuriyet Parti’nin feshine sebep olarak gösterilen ithamları herkes biliyordu. Sonuçta memleketi böylesine görünümünden kurtarmak için siyaset meydanına atılmamış mıydık?” diye sorar. Bu sorunun cevabını verebilme gayesi Fethi Bey’in hatıratının hazırlanmasında büyük tesiri olur.²⁷²

III. Mehmet Nuri’nin Zabıt ve Kumandan Kitabı

1913 yılının Kış döneminde 1. Tabur subaylarına verilen konferansların derlenmesi ve genişletilmesi sonucu 1. Tabur Kurmay Binbaşısı Mehmet Nuri tarafından, çeşitli sınıflardaki subaylar, askeri okul öğrencileri ve konuyla ilgili kişilerin okuması için 1914 yılının Nisan ayında İstanbul’da Zabıt ve Kumandan²⁷³ isimli kitap yayınlandı.

Mehmet Nuri, subayın, acemi erlerin talim ve terbiyesinden, atış kurallarından, talim ve eğitim programı hazırlanmasından, bölüğün yetiştirilmesinden, taburun açılmasından, alay ve tabur manevrasından, harita başı

²⁷⁰ *Son Posta Gazetesi*, 18 Kasım 1930, s. 1.

²⁷¹ Kutay, *a.g.e.*, s. 525-526. Ayrıca Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 05’te Fethi Okyar’ın Serbest Cumhuriyet Fırkası’na ait hatıratının büyük kısmı kendisi tarafından kaleme alınırken, hatıratın kalan kısmını Fethi Okyar, eşi Galibe Okyar ile yakın arkadaşı Nuri Conker’e dikte ettirdiği bilgisine yer verilir.

²⁷² Kutay, *a.g.e.*, s. 412.

²⁷³ Subay ve Komutan.

çalışmalarından, saldırı ve savunma yöntemlerinden söz etmeyip; bir subayın yukarıda sayılan görevleri savaşta uygulama ve yerine getirmekle yükümlü olan çeşitli rütbelerdeki komutan ve sorumluluk sahibi askerlerin, zaferi ve galibiyeti elde edecek biçimde görevlerini yapabilmeleri için sahip olmaları gerek ve şart olan nitelik, ayırıcı özelliklerden, askeri yetenek ve karakterden söz edilecektir. Açıklanacak düşünceler ve yapılacak tartışmalar sonucu varılacak kararlar, savaş kuralları olan talimname ve nizamnamelerin hükümlerine ve geçmişteki savaşlara dayanacaktır. Düşünce ve kültür insanları tarafından eleştiriye layık bulunursa, büyük takdire kavuşmuş olur, şeklinde kitabın amacını ifade eder.²⁷⁴

Mustafa Kemal, *“Bu güzel ve pek değerli eserini okumakta birkaç gün geç kalmış olmakla gerçekten suçlanmayı hak ettim. Ancak eser elime geçtikten sonra da onu birkaç defa okumaktan ve hele bazı bölümlerinin içten gelen derin, etkileyici anlamlarını zihnime yerleştirmekten aldığım zevkin ve edindiğim yararın değerini, aklıma getirdikleri dolayısıyla da sana teşekkür ederek, takdir etmeyi borç bildim.”*²⁷⁵ ifadeleriyle Mehmet Nuri’nin kitabı hakkındaki görüşlerini ifade eder.²⁷⁶ Mustafa Kemal 1914 yılında Sofya Ataşemiliteri iken Mehmet Nuri’nin kitabına karşılık Zabıt ve Kumandan İle Hasbihal²⁷⁷ isimli kitabını kaleme aldı.

Mehmet Nuri, önümüzde, acılarını gördüğümüz ve kalbimizde hissettiğimiz, felaketle sonuçlanmış bir savaş²⁷⁸ vardır. Öyle bir savaş ki, zarara uğrattığı memleket evladının ve askerin payına düşen ibret derslerini alması gerekir. Tarihi eskidikçe meslek adına çıkarılacak yararlar çeşitlenecek ve kuvvetlenecektir. Doğrudan savaşmak, her askere nasip olmaz. Askerlik hizmeti esnasında iki savaşta birden bulunma fırsatı pek az askere nasip olur. Savaşta hiç bulunmayan askerlerin elde edecekleri yararlar çeşitli savaşların tarihlerini okumakla sınırlı kalır. En iyi sahnelenen oyunlar, en çok provasını yapanlardır. Bu aynı zamanda ders yılı içindeki çalışma ile dönem sonu sınavına benzer. Savaşta barış zamanındaki çalışmanın sınavıdır. Eğitim görülürken ne kadar çok tartışılır, ne kadar çok fikir üretilirse sınavda başarılı olma ihtimali o kadar arttığı gibi, barışta da savaş sanatının aralıksız

²⁷⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2006; Mehmet Nuri Conker, *Zabıt ve Kumandan*, s. 27-28.

²⁷⁵ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 03.

²⁷⁶ Mehmet Nuri Conker’in Zabıt ve Kumandan isimli kitabı ve Mustafa Kemal Atatürk’ün Zabıt ve Kumandan İle Hasbihal isimli kitabı Harp Okullarında öğrencilere okunması tavsiye edilen kitaplardandır.

²⁷⁷ Subay ve Komutan İle Söyleşi.

²⁷⁸ Balkan Savaşı.

ve tam bir merak ve özen ile öğrenilmesine devam etmek, savaş sınavında zafere ulaşmak için gayet gerekli ve vazgeçilmezdir. Kuran'daki “*hiç bilenle bilmeyen bir olur mu*” hükmünün meseleyi çözdüğü; esaslı bir çalışmanın sonucuna ve araştırmaya, ciddi bir bilimsel kavrayışa dayanmayan cesaret ve fedakârlığın yalnız başına iş görme zamanı geçmiştir. Ancak mertliğe yaraşır seçkin huylar ve fedakârlığa dayalı bir ahlak anlayışıyla taçlanmayacak olan bilimsel birikimin de başlı başına amaca ulaşmayı sağlayamayacaktır. Buna örnek olarak İtalya Savaşı'nı gösterebiliriz. İfadelerine yer vermektedir.²⁷⁹

Mustafa Kemal, “*Ne garip ruh halidir. Dertli insanlar muhatabının derdini dinlemekten çok, kendi yaralarını açmaktan zevk alıyor. Ben de Nuri; adeta seni dinlemekte olduğumu unutarak ne derin yaraları karıştırmaya başladım...*” şeklindeki sözleriyle duygularını ifade eder.

Mustafa Kemal, Mehmet Nuri'nin yaralandığı bir muharebede, sağ kanat alaylarından birinin cesur komutanı, düşman topçu ateşinin altına girdiği sınırdan, düşman piyadesinin yoğunlaşan ateşi altında, alayının geri dönüp kendisini yalnız bıraktığı yere kadar daima palası elinde ve kendisi, avcı hattının önünde bulunmuştu. Bu cesaretin hayranıyım. Fakat bu cesaret ve kahramanlık, alayın zafere ulaşmasını sağlayamadığı gibi perişan olmasını da önleyemedi. Bu hareket yerine; alay topçu ateşi altında, amaca ve araziye uyumlu olarak açılmalı ve daha sonra yayılmalıydı. Ardından saldırıp hücum edebilse; komşu kıtalarla bağlantı sevk ve idare edilerek korunsaydı. Bunun için elde pala yerine dürbün bulundursaydı. Osmanlı tarihinin kahramanlık sayfalarında yer edinirdi. Mertliğe yakışır fedakârlık anlayışıyla taçlanmayan bilimsel birikimin tek başına amaca ulaştırmayı sağlayamayacağını belirtiyorsun. Bunda ne kadar haklısın. Hatta bu önermeyi tersine çevirerek iddia edilebilir ki “*Asıl olan mertçe huylar ve fedakârca duygulardır*” Bunlar, yani karakter, bilimsel ve teknik birikim olmadan da büyüklük kaynağıdır. Ancak her zaman ideal sonucu vermeyebilir, ifadeleriyle Mehmet Nuri'nin ifadelerini değerlendirmektedir.²⁸⁰

Mehmet Nuri'nin yukarıda bahsedilen maksada başlamadan evvel ve mukaddime başlıklardan sonra askeri kanunnameler, çeşitli talimnamelerin

²⁷⁹ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 29-33.

²⁸⁰ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 09-10.

maddeleri ekseninde bunlardan alıntılar da yapılarak tarihten ve bizzat savaş meydanında bulunduğu Trablusgarp ile Balkan Savaşları'ndan örneklerle şu dört bölüm:1. Kendini Hiçe Sayma ve Fedakârlık Duygusu, 2. Subayların, Erlerin Kalp ve Güvenlerini Kazanmaları ve Morallerini Yükseltmeleri, 3. Saldırı Kavramı, 4. Kendiliğinden İş Görme ve Sorumluluk Üstlenmek başlıkları altında konular ele alınır. Bahsedilen bu konulara ilgili başlıkları altında değinilecektir.

A. Kendini Hiçe Sayma ve Fedakârlık Duygusu

Piyade Talimnamesi, Süvari Talimnamesi ve Topçu Talimnamesi maddelerinden alıntılar yaparak başlayan ifadeler manevi gücün sarsıldığını gösteren durumda ortaya çıkacak olanlar, subaylardır. Subay, o sırada başı yukarıda ve göğsü ileride duruşuyla baştan ayağa sinir kesilerek, erkeklik damarları gevşemeye başlayan askerlerini uyarır ve onları kendine getirir. Subay kıtasına kışla talimhanelerinde verilenden daha şiddetli ve gözlerinden ateş çıkar, boğazı yırtılırcasına komut vererek Silah omuza! ve Selam dur! hareketi yaptırmakla, yanaşık düzen talimi, iç disiplin ve sıkı bağların kurulması için asıl araç hükmündedir.²⁸¹

Osmanlı ulusu askerlikle doğmuş, askerlikte büyümüş, askerlikle yaşamıştır. Hayatının kalanının devamı ve refahı da askerlikle mümkündür. Sermaye ve kuvvet sahibi ulusların hırsını kabartan ülkemiz bu konumuyla savunmaya, askeri gücünün dayanıklılık ve ağırlığına diğer ülkelerden daha çok muhtaçtır.²⁸²

Atalarımızın savaş meydanlarında kazandıkları şanı, namı gösterdikleri başarıları, fethettikleri yerler düşünüldüğünde; İstanbul'dan Balkanlar'ı, Tuna'yı defalarca aşan, Hristiyan aleminin Haçlı ordularını perişan eden, Viyana'ları kuşatan, Macaristan ovalarını at eğitimi talimhanesine çeviren kahramanlar ne fedakar, cesur, çalışkan ve dayanıklı insanlar oldukları ve her millete nasip olmayan başarının bu yüksek niteliklerle mümkün olduğu anlaşılır.²⁸³

Vatan fedakârlığı, vatan aşkı ve sevgisi bu uğurda her şeyin unutulması gibi yüce duygular milli ve düşünsel eğitimimizde istenilen hedef düzeyine ulaşamamıştır. Okumayan ve bilmeyenler okumadıkları ve bilmedikleri için vatan

²⁸¹ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 39.

²⁸² Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 42.

²⁸³ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 44.

sevgisinden yoksun. Eğitimli olanlar da vatanın gereksinimlerine yaraşır şekilde çalışmaktan kaçınıp eğilimleri huzur ve rahattan tarafa olursa, bu vatani kimlerin yaşatacağı, bu vatanda yaşamak ve bu vatana sahip olmak hakkını ne yüzle iddia edeceklerdir.²⁸⁴

Mustafa Kemal, talimnamelerin derin anlamlı maddeleri üzerine yaralı bacağını çıkıyor, oradan sözünün bütün gücüyle diyorsun ki, subaylık canını feda etmeyi göze almış demektir, ifadeleri ile bölümü hakkındaki görüşlerine yer verir.²⁸⁵

B. Subayların, Erlerin Kalp ve Güvenlerini Kazanmaları ve Morallerini Yükseltmeleri

Askerlik hizmeti esnasında erler subayların öz çocukları gibidir. Bir insan kendi çocuğunun yetişmesi için eğitimi, öğretimi, sağlığı ve davranışlarına dikkat ettiği gibi; subaylarda erlerin sağlığı, esenliği, görevi, sanatı, ahlakını kısaca her şeyi için aynı bağlılık ve titizlikle çalışmalıdır.²⁸⁶ Askerlik işlerin çekip çevrilmesi değil, insanların yönlendirilmesi ve yönetilmesi sanattır.²⁸⁷

İlk kez görülenin ve öğrenilenin etkisi büyüktür. Acemi erlerin geldiği gün alay için bir bayram olmalıdır. Alayın tüm subayları büyük üniformalarını giyerek hazır olmalıdır. Özel bir tören ile alayın sancağı çıkarılarak tüm acemiler sancağın etrafına dizilir. Sancağın altındaki yeşil çuhalı bir masa üzerine Kuran-ı Kerim de konularak acemiler birer birer kitaba el basmak ve alay sancağını hürmetle öperek din, millet ve ülke uğrunda gerekirse canlarını feda edeceklerine dair yemin ettirilir. Törenin başlangıcında sancağın ne olduğu, üzerindeki ay yıldız, ayetler; ulusal, askeri renkler ayrıntısıyla açıklanır ve gösterilir.²⁸⁸

Kalp kazanmak ve kalbe girmek kolay değildir. İki üç satırla talimnamelerde emredilen ve anlatılan bu ruhsal konuların uygulama ve öğretilmesi yöntemine çok emek harcamak ve önem vermek gerekir. Bir insan kütlesi başka şekilde yönlendirilemez ve yönetilemez. Sıkıntılı ve tehlikeli görevlere sokulamaz. Elden

²⁸⁴ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 55.

²⁸⁵ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 11.

²⁸⁶ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 57.

²⁸⁷ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 58.

²⁸⁸ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 60- 61.

abucak ıkar. Yapacağınızı ne kadar iyi bilseniz de yaptırarak kimse bulamazsınız.²⁸⁹

Mustafa Kemal, bölümde başından sonuna kadar birçok güzel söz okuduktan sonra askerlik, işlerin çekip çevrilmesi değil, insanların yönlendirilmesi sanatıdır tanımına döner ve İnsanlar nasıl yönlendirilir? Diye kendi kendine sorar. Bu soruya Mehmet Nuri'nin verdiği cevapları düşünürken, bir filozofun şu sözlerini hatırlar: İnsanlar, amaçları ve düşünceleri bilinerek yönlendirilebilir ve yönetilebilir. İfadeleri ile bu bölüm hakkındaki görüşlerini ifade eder.²⁹⁰

C. Saldırı Kavramı

Savaş, saldırı demektir. Savaşın bir bilim ve sanat olarak tanınması saldırıyla olmuştur. Savunmanın en büyük yararı kaybetmemektir. Ancak bu da geçicidir. Savaştan amaç düşmanı yok etmek ve dağıtmaktır. Bu yalnız saldırıyla olur.²⁹¹

Ordunun alışması, hazırlığı, uygulamalarının amaç ve hedefi saldırıya yönelik olmalıdır. Bu durumdaki ordular nadiren saldırıya zorunlu kalacakları gibi, saldırıdan da uzak kalarak silahlı barışı sağırlar. “*Hazır ol cenge eğer ister isen sulh u salâh*” sözünün uygulaması böyle olur.²⁹²

Mustafa Kemal, ordunun görevi, vatani çiğnemek isteyen düşmana karşı ayağa kalkmaktır. Bu kalkış, yerinde durmak için değil, düşmana atılmak için olursa kalkmaya değer. Saldırı ruhu, Nanşan Muharebesi'nde, General Nogi'ler oğlunun vurulduğu haberini alması üzerine, ailesine oğlumun külleri Tokyo'ya getirildiğinde hemen gmlmesin. Yakında beni, kk oğlumu beraber gmersiniz. Emrini vermesi gibi bunları izleyenlerde de bütün aydınlığı ve bereketi var olduğundan narin Japonlar iri yapılı Ruslara meydan okumuşlardır, değerlendirmesiyle bu bölüm hakkındaki fikirlerini yukarıdaki örnekle ifade eder.²⁹³

²⁸⁹ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 65-66.

²⁹⁰ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 13.

²⁹¹ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 67.

²⁹² Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 68.

²⁹³ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 15-16.

D. Kendiliğinden İş Görme ve Sorumluluk Üstlenmek

Kendiliğinden iş görme, eyleme geçme; inisiyatif de denilen bu nitelik subay ve komutanı başkalarından farklılaşmak ve kendini göstermek için en ayırıcı özellik ve en büyük övünç kaynağıdır.²⁹⁴

Bir ordunun savaştaki hareket kabiliyeti, barış zamanındaki görevlerin uygulanma biçimi ve çalışmaların sonucuna göre anlaşılabilir. Barış zamanı, savaş zamanının aynasıdır. Barış zamanı savaşın ateşsiz olarak devamı şeklinde tanımlanır.²⁹⁵

Mustafa Kemal, saldırı ruhu'ndan sonra kitap son bulacak sanıyordum. Ancak inisiyatif başlığı önüme çıktı ve dedi ki: *“Muharebede zafere ulaşmak ve galibiyet, en küçüğe kadar bütün rütbe sahiplerinin, bizzat düşünce üreterek durumun gereğine göre kendi kendine önlemler almaya alışmış olmalarına bağlıdır.”* Olağanüstü ve ansızın ortaya çıkan durumlara ilk temas eden bir kıtanın en üst komutanı değildir. Her birlik içinde, her subay, her astsubay hatta her er üstünden hiçbir emir ve hiçbir fikir almadığı durumla karşılaşabilir. Bu nedenle komutanların ve erlerin bizzat düşünce üreterek kendiliklerinden iş görebilme becerisiyle yetiştirilmiş olduklarına ikna olmadan, bir kıtanın, bir ordunun güvenilir ve destek verebilir güç olarak tanınması gaflettir, felakettir, ifadeleri ile bölüm doğrultusundaki değerlendirmelerini ifade eder.²⁹⁶

²⁹⁴ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 74.

²⁹⁵ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 78.

²⁹⁶ Atatürk, *a.g.e*; Conker, *a.g.e*, s. 17-18.

SONUÇ

1905'te 3. Ordu emrinde ilk görevine başlayan Mehmet Nuri, 1909'da 31 Mart İsyânına karşı sevk olunan Harekât Ordusu'nda görev aldı. 1910 senesinde Arnavutluk harekâtına katıldı. Aynı yıl 5. Ordu Astsubay Okulu Müdürlüğüne atandı. Trablusgarp Savaşı'nın ilanı üzerine Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal'in Genelkurmay'dan isteği doğrultusunda Mısır'a gitti. Mustafa Kemal ile beraber Bingazi bölgesine gittiler. Bingazi Genel Komutanı Kurmay Binbaşı Enver Bey'in Kurmay Başkanlığı görevinde bulundu. 1912 yılında Balkan Savaşı'nın ilanı üzerine Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal ile Kurmay Binbaşı Mehmet Nuri'nin Balkan Savaşına katılmalarına izin verildi.

Mehmet Nuri, 1912'de Balkan Savaşında Birinci Çatalca Muharebesi esnasında Karadeniz'de Turgut Reis zırhlısında görev aldı. Aynı sene Akdeniz/Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmayı görevinde bulundu. Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında yapılan mütarekenin ilanı üzerine Bulgarlarla hat-ı hazır tayinine memur komisyon azalığında bulundu. 1913'te Bolayır Muharebesinde yaralandı. Tedavi için Almanya'ya gönderildi. 1913'te Genelkurmay 2. Şube Bulgar masası müdüriyetine atandı. 1914'te 3. Kolordu 24. Alay Komutanlığı'na atandı. 1915 yılı Ağustosuna kadar bu vazifede kaldı.

1915'te Kanal harekâtına katılmak üzere Suriye'ye hareket etti. Ancak İtilaf Devletlerinin Anafartalar'da asker çıkarmaya başlaması üzerine 08 Ağustos 1915'ten 10 Ağustos 1915'e kadar Conkbayırı'nda icra olunan taarruzlarda bulundu. 11 Ağustos 1915'te Conkbayırı'nda yaralanarak Pangaltı Hastanesinde tedavi gördü. 05 Eylül 1915'te 8. Tümen komutanlığına atandı. Düşmanın Çanakkale'den çekildiği güne kadar tümeniyle Conkbayırı'nda kaldı. Sonrasında Tümeniyle Kırklareli'ne geldi.

1916 yılının ilk aylarında 8. Tümen komutanı olarak Doğu Cephesi 3. Ordu 1. mıntikasına gelerek Mustafa Kemal'in emrindeki 16. Kolordunun emrine girdi. Doğu Cephesinde Muş'un geri alınmasında görev aldı. 12 Ocak 1917 tarihinde Mehmet Nuri, görevi Mustafa Kemal'in emrettiği şekilde yapmayı reddettiğinden görevinden el çektirildi. Mehmet Nuri, sağlık durumunun da iyi olmamasından İstanbul'a tayin oldu. 23 Nisan 1917 de Lahey Ataşemiliteri olarak atandı.

13 Haziran 1920 tarihinde İstiklal Savaşına katılmak için Ankara'ya geldi. TBMM tarafından Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü; Ankara komutanlığı ve Ankara vali vekâleti görevine atandı. 16 Eylül 1920 tarihinde 41. Tümen Komutanlığına atandı. 01 Şubat 1921'e kadar aynı zamanda Adana Valiliği görevini de üstlendi. Fransız işgali karşısında milli direnişi örgütleyip, Adana cephesinin düşman işgalinden kurtulması için çalıştı. Adana valisi Mehmet Nuri, 08 Ekim 1920 Cuma günü, Pozantı'da İl'i temsil eden delegelere memleketin iç ve dış durumunu açıkladı. Pozantı'da, Adana valiliği ile 41. Tümen Komutanlığını birlikte sürdüren Kurmay Yarbay Mehmet Nuri, sıhhi durumu nedeniyle 19 Şubat 1920 tarihinde bu görevinden Ankara'ya döndü. Mehmet Nuri, 27 Şubat 1921 tarihinde Dış İşleri Bakanlığı tarafından özel görevle Almanya'ya gönderildi. Almanya'da mühimmat satın alma ve sevkiyle görevlendirildi. Ancak bu görevdeki heyet bir Alman borsacısı tarafından dolandırıldı.

Mehmet Nuri, TBMM 2. dönem 1923 genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi Kütahya milletvekili seçildi. 04 Temmuz 1927 tarihinde askerlikten emekliye ayrıldı. 1927 – 1931 tarihleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi 3. Dönem C.H.P. Kütahya milletvekili olarak Dış İşleri Komisyonunda görev yaptı.

Mehmet Nuri'nin İsmet Paşa'ya olan muhalefeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci çok parti hayata geçiş denemesi olan, 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Partisi'nde Genel Sekreter olmasını sağladı. 12 Ağustos 1930 tarihinden ikinci çok partili hayata geçişin başarılı olmaması üzerine S.C.P.'nin kendini fesh ettiği 16 Kasım 1930 tarihine kadar bu görevde bulundu. 1931 genel seçimlerinde aday gösterilmeyen Mehmet Nuri 1932 ara seçimde C.H.P. Gaziantep milletvekili seçildi. 1932 – 1935 tarihlerinde TBMM 4. Dönem C.H.P. Gaziantep milletvekili olarak Ekonomi Komisyonunda görev yaptı. 1935 genel seçimlerinde Gaziantep milletvekili seçilerek 1935'ten 1937 yılına kadar TBMM 5. dönem TBMM Başkan Vekili olarak görev yaptı.

Mehmet Nuri'nin askerî geçmişi siyasi hayatındaki faaliyetlerini etkilediği görülmektedir. TBMM zabıt tutanaklarına yansıyan, bilhassa askerî konular ele alınırken daha aktif olması bu ifadeyi güçlendirmektedir. Mehmet Nuri'nin, TBMM 2. Dönem Kütahya Milletvekilliğiyle 1923 yılında başlayan siyasi hayatı Mustafa

Kemal Paşa'nın yakın çevresindekilerden olarak, 1937 yılındaki vefatına kadar sadakatle devam etti.

1933 yılında İstiklâl Harbi'ni kim başlattı tartışmasında Kazım Karabekir Paşa'nın sınıf arkadaşı ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Şef'liğini hem askeri kariyeriyle hem de Milli Mücadeledeki başarılarıyla kanıtladığını Milliyet Gazetesine gönderdiği mektubunda ifade etti.

Mehmet Nuri'nin Zabıt ve Kumandan kitabı 1914 tarihinde yayınlandı. Mustafa Kemal, bu kitaba karşılık 1914 yılında Sofya Ataşemiliteri iken kaleme aldığı Zabıt ve Kumandan İle Hasbihal kitabı 1918'de İstanbul'da yayınlandı. Alman, Avusturya-Macaristan, Hollanda, Osmanlı Devletleri nişanı ve TBMM tarafından Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi.

Almanca, Fransızca ve Arapça bilen Mehmet Nuri Conker 11.01.1937 tarihinde vefat etti. Cenaze Cebeci Şehitliğinde toprağa verilmiş, 31.08.1988 tarihinde naaşı Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir.

Mehmet Nuri Conker'in torunu Prof. Dr. Nur Vergin'in ifadesiyle o Türkiye'yi evlatlarından çok sevmiş, onları eşine emanet ederek vatan savunması için cepheden cepheye koşmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukluk, okul, silah ve siyaset arkadaşı Mehmet Nuri Conker askerî öğrencilik yıllarında, savaş meydanlarında ve siyasi hayatta bir ömür beraber yaşamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, **Birinci Dünya Harbi Kataloğu**, Klasör: 4455, Dosya:108, Belge: 1-12.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, **Birinci Dünya Harbi Kataloğu**, Klasör: 4464, Dosya:144, Belge: 029.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, **İstiklal Harbi Kataloğu**, Klasör: 766, Gömlek:166, Belge: 166-1.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, **Osmanlı İtalya Harbi Kataloğu**, Klasör: 27, Dosya: 122, **Trablusgarp, Bingazi Harekâtına Katılanların İsim Defteri**.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, **Osmanlı İtalya Harbi Kataloğu**, Klasör: 27, Dosya: 122, Fihrist 1-11a ve 1-12.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30 10 0 0 – Kutu No: 75 – Dosya No: 495 – Sıra No: 10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 490 1 0 0 – Kutu No: 234 – Dosya No: 925 – Sıra No: 3.

Kara Harp Okulu Arşivi, **Numara Defteri**, No: 20.

Kara Harp Okulu Arşivi, **Numara Defteri**, No: 23.

Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, **Piyade Kurmay Albay Mehmet Nuri Conker, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyası, Askeri Safahat Belgesi**.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, **Mehmet Nuri Conker Şahsi Dosyası**, Sicil No: 581, **TBMM Azasının Tercümeihal Kağıdı Örneği**.

Kitap

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, t. y.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, (Yay. Haz., Zeynep Korkmaz), Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2013.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Zabit ve Kumandan ile Hasbihal**; Conker, Mehmet Nuri, **Zabit ve Kumandan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2006.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İkinci Cilt (1908-1914), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.

BAY, Austin, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu Dahi Generalden Liderlik Üzerine Dersler*, Çev. Fethi Aytuna, Pegasus Yay, İstanbul, 2013.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsuna Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 1997.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt II Kısım II Balkan Savaşları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt: III 1914-1918 Genel Savaşı*, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

BOZOK, Salih ve Bozok, Cemil S., *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yay, İstanbul, 1985.

Bursalı Mehmed Nihad, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, haz. Kasım Bolat, Çatalca Kaymakamlığı Balkan Savaşlarının 100. Yılı, İstanbul, 2013.

CANBAZ, Mahmut Yüksel ve Kılıç, İbrahim (Yay. Haz.), *Kuvayimilliyeye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yay, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012

CEBESÖY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yay, İstanbul, 2013.

CONK, Cemil, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, Erkanıharbiye-i Umumiye Basımevi, Ankara, 1959.

ÇALIŞLAR, Orgeneral İzzettin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (Haz.) İsmet Görgülü ve İzzeddin Çalışlar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay, İstanbul, 1997.

ÇELİK, Kemal, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

EMRENCE, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay, İstanbul, 2014.

ENER, Kasım, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1996.

ERSÜ, Hüsnü, *Balkan Savaşı'nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri*, haz. Ahmet Tetik ve Çiğdem Aksu, ATASE Yay, Ankara, 2006.

GÜLER, Ali, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları* (Arşiv Belgelerinin Işığında), Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2001.

GÜRSÖY, Yaşar, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, Alfa Yay, İstanbul, 2011.

HOCHWACHTER, Gustav von, *Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephe*, Çev. Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2012.

İLHAN, Suat, *Atatürk ve Askerlik Düşünce ve Uygulamalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 1999.

İNAN, Afet, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1989.

KARABEKİR, Kazım, *Bir Düello ve Bir Süikast*, (Yay. Haz., Prof. Dr. Faruk Özerengin), Emre Yay, İstanbul, 1995.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1999.

KARPAT, Kemal H., *İslamın Siyasallaşması*, çev., Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2010.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yay, İstanbul, 2010.

KINROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yay, İstanbul, 1994.

KUTAY, Cemal (haz.), *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, Tercüman Yay, İstanbul, 1980.

Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, Kervan Kitapçılık, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.

MANGO, Andrew, *Atatürk (Modern Türkiye'nin Kurucusu)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2013.

OKYAR, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, Ankara, 2010.

ORTAYLI, İlber, *Avrupa ve Biz*, Turhan Kitabevi Yay, Ankara, 2007.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay, İstanbul, 2009.

ÖZÇELİK, İsmail, *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919 – 1921*, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2005.

SARAL, Ahmet Hulki, *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi*, ATASE Yay, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cem Yay, İstanbul, 1976.

SHAW, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, C. II., E Yay, İstanbul, 2010.

SOYDAN, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, (haz.) Nejdett Bilgi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2007.

SÖNMEZ, Cemil, *Atatürk'ün Yetiştirilmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2014.

SÜSLÜ, Azmi ve Balcıoğlu, Mustafa, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Ankara, 1999.

ŞALVUZ, İsmail Ferahim, *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler) Hatıra*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938.

ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, 2006.

TOKER, Hülya ve Aslan, Nurcan, *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt III, ATASE Yay, Ankara, 2009.

TOKER, Hülya, *Çanakkale Savaşına Katılan Komutanların Biyografileri*, ATASE Yay, Ankara, 2014.

TOROS, Taha, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Kültür Bakanlığı Yay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

ÜNAL, Uğur (haz.), *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları Cilt: I*, Devlet Arşivleri Yay., İstanbul, 2013.

ÜNALP, Rezzan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askerî Faaliyetleri*, ATASE Yay, Ankara, 2014.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1981.

YARAR, Hülya ve Delialioğlu, Mustafa (haz.), *Cepheden Meclise*, Milli Savunma Bakanlığı Yay, Ankara, 1999.

YILDIZ, Gültekin, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askerî Tarihi 1792-1918*, (ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yay, İstanbul, 2013, s. 35-77.

Dergi

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, (Trablusgarp ve Mustafa Kemal 1911-1912), Sayı 125, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Haziran 2010.

DOĞANAY, Rahmi, "Büyük Taarruz'da Türk Havacılığı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Elazığ, 2003. s. 375-388.

GEÇER, Kadir Türker, "Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 411, Ankara, Ocak 2012, s. 68-85.

KURTCEPHE, İsrail, “Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direniş Katılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, S. 6, C. 2, 1990, s. 361-375.

Ansiklopedi

KURŞUN, Zekeriya, “Çanakkale Muharebeleri”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 1993 s. 205-208.

Yazarı Olmayan Kaynaklar

1911 – 1912 Osmanlı – İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1985.

Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Genişletilmiş Yeni Baskı), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt 1 nci Kısım Balkan Harbi (1912-1913) Garp Ordusu Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.

Gazeteler

“Bir Mektup ve Cevabımız Serbest Cumhuriyet Fırkası Kâtibi Umumîsi Ne Diyor, Biz Ne Diyoruz?”, *Akşam Gazetesi*, 13 Eylül 1930.

“Büyük Bir Deha ve Onun Alemşümül Zaferleri Elbette ki Küçücük Beyin Kaplarına Sığmaz”, *Milliyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1933.

“Fethi Bey Bu Sabah Geldi”, *Akşam Gazetesi*, 14 Eylül 1930.

“Fethi Bey Nutkunu Söyledi S.C.F. lideri bugün Manisa 'ya Gidiyor”, *Akşam Gazetesi*, 09 Eylül 1930.

“Fethi Bey'in Son Seyahatinden Bir Kaç İntiba”, *Akşam Gazetesi*, 15 Eylül 1930,

“Fırkada İçtima”, *Akşam Gazetesi*, 02 Eylül 1930.

“Günün Dedikodusu: Sivrisinek ve Poyraz”, *Akşam Gazetesi*, 27 Ağustos 1930.

“Haber Doğrudur: S. Fırka Kendi Kendisini Feshetmeye Luzüm Gördü.”, *Son Posta Gazetesi*, 18 Kasım 1930.

“Nuri Bey İzmir'de”, *Akşam Gazetesi*, 08 Eylül 1930.

“Nuri Bey Ne Diyor?”, *Akşam Gazetesi*, 26 Ağustos 1930.

“Nuri Bey Ne Diyor?”, **Akşam Gazetesi**, 13 Ağustos 1930.

“Nuri ve Tahsin Beyler Dün İzmir’den İstanbul’a Avdet Ettiler, Nuri Bey Saraya Giderek İzmir Hadiseleri Hakkında Gazi Hazretlerine İzahat Verdi.”, **Milliyet Gazetesi**, 11 Eylül 1930.

“S. C. F. Artık Mevcut Değildir. Mukadder Akıbet! S. C. Fırkası Kendi Kendini Feshediyor.”, **Milliyet Gazetesi**, 17 Kasım 1930.

“Serbest Fırka Reisi, Umumî Kâtibi ve İdare Heyeti Azası Cumartesi Günü Ankara’ya Gideceklerdir...” , **Son Posta Gazetesi**, 24 Ekim 1930.

“Takrirler ve Nuri Bey”, **Akşam Gazetesi**, 24 Eylül 1930.

Meclis Görüşmeleri

TBMM Zabıt Tutanağı, II. Dönem, 2. Cilt, 7. Cilt, 8. Cilt, 10. Cilt, 19. Cilt, 20. Cilt, 21. Cilt, 28.

TBMM Zabıt Tutanağı, III. Dönem, 1. Cilt, 5. Cilt, 7. Cilt, 8. Cilt, 10. Cilt, 13. Cilt, 14. Cilt, 19. Cilt, 20. Cilt.

TBMM Zabıt Tutanağı, IV. Dönem, 08. Cilt, 15. Cilt, 16. Cilt, 18. Cilt, 19. Cilt, 23. Cilt.

TBMM Zabıt Tutanağı, V. Dönem, 01. Cilt, 02. Cilt, 03. Cilt, 04. Cilt, 05. Cilt, 06. Cilt, 07. Cilt, 08. Cilt, 09. Cilt, 10. Cilt, 11. Cilt, 12. Cilt, 14. Cilt, 15. Cilt.

E-Kaynak

http://www.adana.gov.tr/?act=adana_valileri (erişim: 03.09.2014)

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (erişim: 12.05.2015)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (erişim: 12.05.2015)

EKLER

پیاده برنجی سته شاگردانی											
اسک	کتاب	کتاب	کتاب	کتاب	کتاب	کتاب	کتاب	کتاب	کتاب	کتاب	کتاب
۵۳۰	۴۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۳۴	۰۰	۱۳۵	۱۳۵	۱۳۵	۱۳۵	۱۳۵	۱۳۵	۱۳۵	۱۳۵	۱۳۵	۱۳۵
۵۱۸	۴۵	۲۰	۱۹	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۵۱۹	۴۵	۱۹	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۵۱۱	۴۴	۲۰	۱۸	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۵۰۷	۴۳	۱۹	۱۸	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۵۰۳	۴۱	۱۹	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۵۰۱	۴۰	۱۹	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۵۰۱	۴۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۹۷	۴۴	۲۰	۲۰	۱۸	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۹۶	۴۴	۱۹	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۹۴	۴۴	۱۷	۲۰	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۹۳	۴۳	۱۸	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۷۹	۴۳	۱۸	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۷۴	۴۳	۱۷	۲۰	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۷۱	۴۳	۱۶	۱۸	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۷۰	۴۳	۱۹	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۷۰	۳۸	۱۹	۱۵	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۷۰	۴۱	۱۸	۱۸	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶۷	۴۱	۱۹	۱۸	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶۴	۴۱	۱۹	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶۴	۳۸	۱۴	۱۸	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶۴	۴۱	۱۸	۱۴	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶۳	۴۳	۱۶	۱۵	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶۲	۴۲	۱۸	۱۵	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶۰	۴۰	۲۰	۱۵	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۵۷	۴۱	۱۹	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۵۴	۴۰	۱۷	۱۷	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۵۴	۳۱	۱۸	۱۴	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۵۳	۳۱	۱۹	۱۵	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۵۳	۴۲	۱۹	۱۵	۲۰	۲۰	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵

EK 1: KHO Arşivi, *Numara Defteri*, No: 20. Belgede 13. sırada Mehmet Nuri'nin 1900 senesi Harp Okulu birinci sınıfı not durumu.

اسماء											
کون	کون	کون	کون	کون	کون	کون	کون	کون	کون	کون	کون
۰۵۷	۰۴۳	۰۴۰	۰۱۸	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۳	۰۱۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۶	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۴	۰۱۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۹	۰۱۹	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۹	۰۲۰	۰۱۶	۰۱۶	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۳	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۷	۰۲۰	۰۱۹	۰۱۶	۰۱۶	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۱	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۲۰	۰۲۰	۰۲۰	۰۲۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۹	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۷	۰۱۹	۰۱۹	۰۱۸	۰۱۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۷	۰۴۰	۰۴۰	۰۲۰	۰۱۹	۰۱۸	۰۱۴	۰۱۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۷	۰۱۷	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۸	۰۱۶	۰۱۷	۰۱۷	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۳	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۴	۰۱۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۲	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۲	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۸	۰۱۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۲	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۸	۰۱۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۲	۰۴۰	۰۴۰	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۹	۰۱۶	۰۱۷	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۵۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۷	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۹	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۹	۰۱۵	۰۱۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۹	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۸	۰۱۷	۰۱۷	۰۱۷	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۶	۰۲۰	۰۱۶	۰۱۶	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۱۷	۰۱۶	۰۱۳	۰۱۳	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۶	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۶	۰۱۴	۰۲۰	۰۱۶	۰۱۶	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۷	۰۱۶	۰۱۰	۰۱۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۵	۰۱۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۳	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۷	۰۱۷	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۷	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۵	۰۱۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۳۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۷	۰۱۸	۰۱۷	۰۱۵	۰۱۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۹	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۶	۰۱۹	۰۲۰	۰۱۵	۰۱۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۸	۰۲۰	۰۱۶	۰۱۶	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۲۰	۰۱۵	۰۲۰	۰۱۵	۰۱۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۷	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۶	۰۲۰	۰۲۰	۰۱۷	۰۱۷	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۱۴	۰۲۰	۰۱۳	۰۱۳	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۶	۰۱۹	۰۱۹	۰۱۵	۰۱۵	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۹	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۸	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۳	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۱۹	۰۱۸	۰۱۱	۰۱۱	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۲	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۱۹	۰۲۰	۰۱۴	۰۱۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۱	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۹	۰۱۷	۰۱۹	۰۱۳	۰۱۳	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۱	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۷	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۴	۰۱۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۱	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۴	۰۱۴	۰۱۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰
۰۲۱	۰۴۰	۰۴۰	۰۱۸	۰۱۸	۰۱۴	۰۱۴	۰۱۴	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰	۰۴۰

EK 2: KHO Arşivi, *Numara Defteri*, No: 23. Belgede 18. sırada Mehmet Nuri'nin 1901 senesi Harp Okulu ikinci sınıfı not durumu.

ردیف	نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	سابقه خدمت	ملاحظات
۷۸	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۷۹	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۰	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۱	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۲	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۳	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۴	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۵	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	

ردیف	نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	تاریخ وفات	محل تولد	محل وفات	سابقه خدمت	ملاحظات
۸۶	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۷	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۸	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۸۹	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۹۰	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۹۱	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۹۲	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۹۳	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۹۴	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	
۹۵	عبدالمجید	۱۳۰۰	۱۳۰۰	سمنان	سمنان	سپهسالار	

EK 3: ATASE Arşivi, **OİHK**, K. 27, Dos. 122, F. 1-11a ve 1-12. Trablusgarp Savaşına gönüllü katılan Mehmet Nuri'nin bu savaşa katılanların yazılı olduğu defterdeki bilgileri.

[illegible]

Erkân-ı Harbler							
Kolordu	Âlâ-yı	Tabur	Bölük	Rütbesi	Esâmî	Mülâhazât	Dâr-ül-harbe târîh-i muvâsalat ve herhangî bir sebeble avdeti
Berlin Sefâret-i Seniyyesi Ataşe Militeri				Kaim-makam	Enver Bey		16 Teşrîn-i evvel 327 muvâsalat.
Yemen Kuvâ-yi Askeriyyesi Erkân-ı Harbiyyesine Me'mûr				Binbaşî	Azîz Ali Bey	Ahvâl-i umûmiyyesi şâyân-ı takdirdir. Azıcık anüddur. Bingazi Kumandanlığını fevk-al-âde idâre etmişdir. Müddet-i asgariyyeyi ikmâl etmiş ise terfî etmelidir.	4 Kânûn-ı evvel 327 muvâsalat. (2 İkinci derece)
Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Birinci Şu'besine Me'mûr				Binbaşî	Mustafa Kemâl Bey	Ahvâl-i umûmiyyesi şâyân-ı takdirdir. İyî bir erkân-ı harb zâbitidir. Bir aralık sol gözünün şiddetli ıztırâbına rağmen dahi Deme Kumandanlığını fevk-al-âde idâre etmişdir. Müddet-i asgariyyeyi ikmâl etmiş ise terfî etmelidir.	5 Kânûn-ı evvel 327 muvâsalat. (2 İkinci derece)
Üsküb Redif Fırkası Erkân-ı Harbi				Binbaşî	Mehmed Nûri Bey	Umûm Bingazi Kuvvetleri Erkân-ı Harbiyye Riyâseti vezâifini ifâ etmişdir. Kendisini beğenmişdir. İyî bir erkân zâbitliğinden ziyâde bir kıt'a kumandanlığında iş görebilir. Nişânla taltif edilmelidir.	5 Kânûn-ı evvel 327 muvâsalat. Harbiyye Nezâretinin 3 Teşrîn-i evvel 328 târihli emr-i telgrafisi üzerine 3 Teşrîn-i evvel 328'de İstanbul'a avdet eylemiştir.

EK 4: ATASE Arşivi, ***ÖİHK***, K. 27, Dos. 156, F. 3-51; ***Askeri Tarih Belgeleri Dergisi***, Sayı 125, Haziran 2010, s. 261. Trablusgarp Savaşına katılan kurmay subayların değerlendirildiği belge.

باسمہ تعالیٰ
ازکار میری بی بی
نعمت

مرمره و کوزلی ایله سارو سو کو خری است و کی عثمانی دیغا ایدر و درینک
نطعا قیتیه تعبه اولسا نه خط نکالایم منطقه یلدری بیجه روتورولده:

[illegible][illegible][illegible]

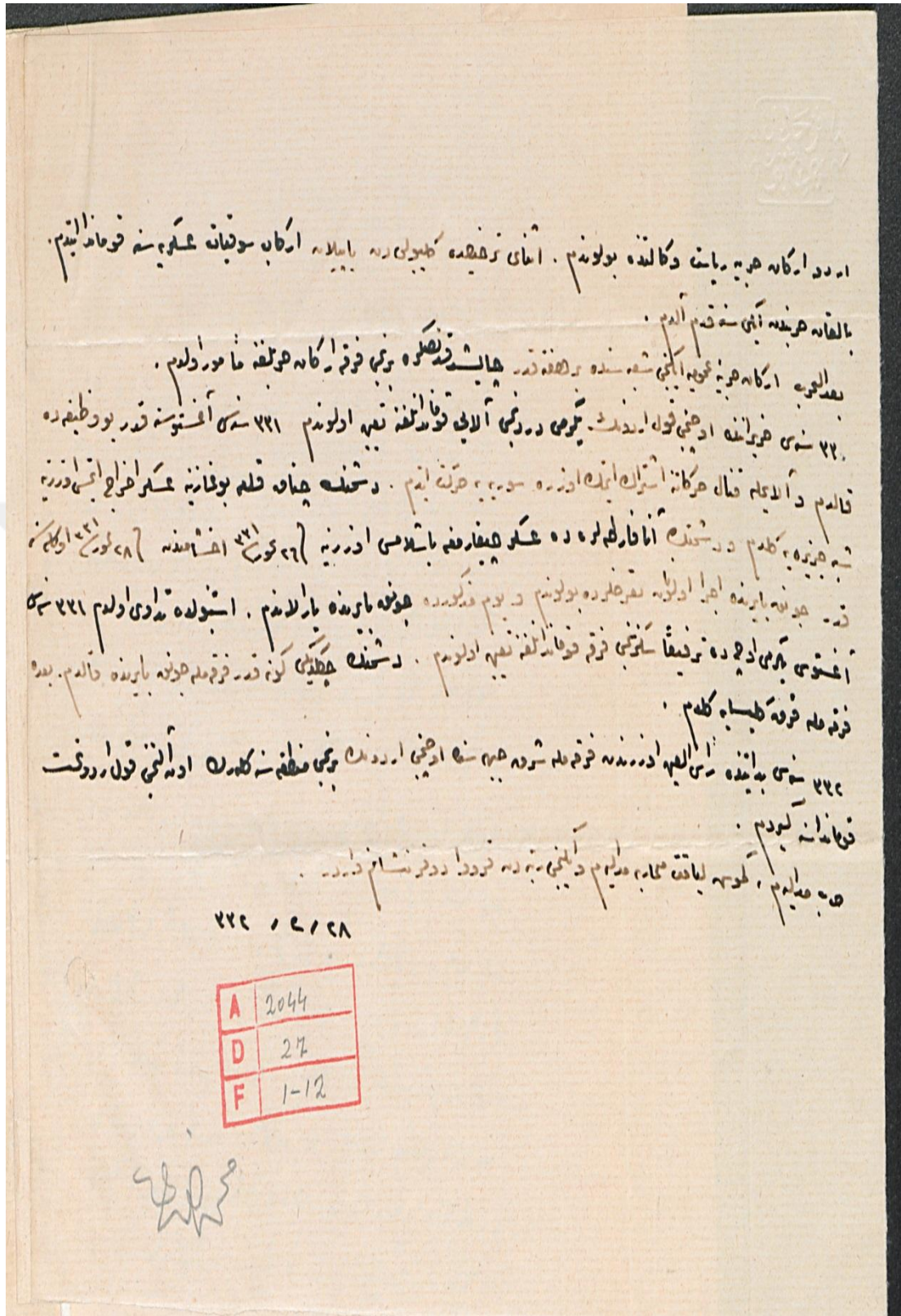
کوسته بقد -
۴- که ای فرزند شکر در نظم جباری کی کوستد این جو قطره را در آنچه بگذرد
۵- ابو و توقوله نظای یکده وضع اوله هجری تر و قول بوسته ری بر و تو قول نام پنج خطمی او ده
ساعت آید به قروین سه مسکه بر قد - قورنه عجب -
۱۰- لا یومر اول ۲ تا نیمه ناخنی کویا که نشانه اوله نه نفایم
خط می از اید به ... بقا - بر نظم غریط ابو بر و تو قول مر بولد

قمری در فقه
 ابراهیم بن محمد
 محمد بن محمد
 محمد بن محمد
 محمد بن محمد
 محمد بن محمد

۱
 ان کا دوسرا سر
 سر ہدف
 سر ہدف
 سر ہدف
 سر ہدف

دار و نیفوفه

99

EK 6: ATASE Arşivi, **BDHK**, K. 4455, Dos. 108, Bel. 1-12. Yarbay Mehmet Nuri'nin 11/05/1916 (28/02/1338) tarihinde 8. Tümen Komutanı olarak tercüme-i halini yazdırmış ve imzalamıştır. (16. Kolordu Personel: Üstsubay biyografileri içerisinde mevcuttur.)

لهربیت :

اڻڙا آخايه سو	ڪوٽ ناهيه	آخايدن اول سوڳ مأموري	بريده سنسلي
اسي	محمد نوري	ماڻهو ڪلهه آخايدن اول سوڳ وسيني	
پڊرڪ اسي	عقاد نوري	مصطفٰ آخايه تاريخي	
تاريخ تولدي	۱۰ اپريل ۱۹۹۷	فاڄ رأي ايليمينٽ اڪاڊمائي	۶.۱ ٽي.بر
عل تولدي	سوينڪ	مصطفٰ مسڪ مجلس هيت عوميه سنجيه تاريخ تصديقي (*)	۱۰/۸/۱۹ ۹/۱
مسلي	عبد	علمه تاريخ التفاق	” عوميه تاريخ

(**) مختصر زعمه مال

[illegible]

(۴) موحانہ عباسیہ میں تحریر شدہ نسخہ املا اولیٰ بقدر

ولایک (**) چہاں اسلامک ریولوشن اسلامی لامردی ، اچھے اعصاب تحصیل یتکاری تکبیری و کال تحصیل یتکاری و مکشدن لٹارہہ کی سیکاری ، عہد ماسلہ اولد فوری ماہوریتلر ساسی و قلعہ اولکی عشارلر عہدا اولوق اولور و اولد قلعہ وائر مکن قلعہ وواسع معلوماتلر دوی وئیشیاضا حاداثاتلر بلرلر اکی رجا اولور .

۱۔ فاضل معین
محکم دہلی

५५९

قوانین قلمی
۲۹/۱۲/۸۸

کونا احمد مصوفی
ج. ۱. قاضی نظام
محمد نوری
سلامت

۲۱۸۹ - ۱۵

میرزا الیم ۲۰ / مایس / ۱۳۴۶ ، تاریخ و ۱۶۹ نورولو
فائز محمد مجید « ۱۰۱۹ » ، نورولو فری شریک استقلال
مد الیم تالیفی ۱۳۴۷ ده نصیب علی به افتخار
انجمن و تیفه منوب اولی قومانده انجمن واسطه سلم
کننده کوندر شده . بدایده کی موارد و اوراده سازه
استقلال مد الیم دو کوندر شده در .

و کات
۷
۱۳۴۶

آفره
۱۲۷-۶-۳۰

وزارت جنگ
وزارت جنگ
معاونت زنده زردی
ارکان حربیه
شعبه
۱۱۰۵۱

و قرارنامه

کوتاهی معوضی ارکان حرب میرالایی محمد نوری بک (۱۵-۳۱۸) و قبولان استعنا سینه و عین اولان -
مدت قانونیه بی اكمال ایتمسینه بناء اجرای تقاعدی تنسیب قلنشددر .
اشمو قرارنامهك اجرای احکامه مدافعه ملیه و کیلی مأموردر .

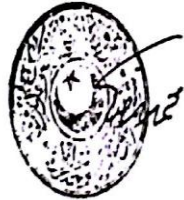
تورکیه رئیس جمهوری
فانی مدینه کیلی

۹۴۷ / ۷ / ۴

باش وکیل
عفت

مدافعه ملیه و کیلی
حب

دوسه پارتی اولانه بی علی

۹۴۷
اصنه مطابقه - ۷۱

Alsancak stadyomunda Fethi beyin nutkunu dinlemek için toplananlar

EK 10: 12 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi s. 1. (Mehmet Nuri, Platformda Fethi Bey ile beraberdir.)

Nuri ve Tahsin beyler dün İzmirden İstanbul'a avdet ettiler

**Nuri Bey saraya giderek İzmir hâdiseleri hakkında
Gazi Hazretlerine izahat verdi**

İzmirde bulunmakta olan S. C. Fırkası kâtibi umumîsi Nuri ve Tahsin Beyler dün saat 4,10 da Adnan vapur ile şehrimize gelmişlerdir.

İstikbalde fırka erkânından Refik İsmail, Mitat, Asım Beyler ve sair zevat hazır bulunmuşlardır. Rıhtımda yüz kişiyi geçmiyen bir kalabalık vardı.

Nuri B. vapurdan inmiş ve kısa bir müddet fırkaya uğradıktan sonra, saraya gitmiştir. Nuri B. sarayda uzun müddet kalmış ve Gazi Hz. tarafından kabul edilmiştir. Nuri B. Reisi-cümhur Hz. ne İzmir hâdiseleri etrafında tafsilât ve izahat vermiştir.

Dün İzmirden dönen karşı fırka umumî kâtibi
Nuri Bey rıhtımda

Nuri B. dün kendisini karşılayan gazetecilere kısaca demiştir ki:

— İzmirde büyük bir hüsnü kabul gördük. Vuku bulan hâdiselerin mes'uliyetini Anadolu gazetesine atfetmek bilmem yanlış mıdır? H. Fırkasının mukabil nümayişe kalkması hâdiseyi alevlendirmiştir denebilir. Netice bunun bir aksülamelin-den başka bir şey değildir.

Yalnız, İzmirde toplanan halkın bazı gazetelerde yazıldığı gibi ne 50 bin kişidir, ne de 5 bin kişidir. Bizim zannımıza göre 15 bin kişi vardı."

Haber aldığınıza göre Fethi B. Balıkesir tarafına yarmış şehrimize avdet edecektir.

Ağaoğlu Ahmet B. hususî işlerini tesviye için daha birkaç gün Ankarada kalacak, sonra şehrimize avdet ederek gazete işleriyle meşgul olacaktır.

Fırka merkezî cumartesi günü Kalmis apartmanına kat'î surette taşınacaktır. Pazar günü Kalmis apartmanında bütün İstanbul teşkilâtına memur zevatın iştirakile umumî bir içtima yapılacaktır.

Yeni bina Nazlı hana nazarın çok vasidir. Gazetecilere mahsus bir hususî oda tefriş edilmiştir.

İzmirdeki tevkifat hakkında müddei umuminin beyanatı

İzmir müddicumminîsi, nümayiş esnasında yapılan tevkifat hakkında mahallî gazetelere âtiideki beyanatta bulunmuştur.

"Mabuatın neşriyatını alâka ile takip ediyoruz. Adalet kapısı açıktır. Müddicumminîlik, yalnız ve yalnız kanun ve adaletin hadisidir.

Geçen Perşembe günü, rıhtımda toplanan chaliden komünistlikle mahkûm Kerim ve garson Sabri, polis E- (Devamı 5 inci sahifede)

İzmir Valisi Hâsim Paşa

Tahsin B. de vapurdan çıktıktan sonra doğrudan fırka merkezine gelmiş ve akşam geç vakit İstanbul vilâyeti ocağı Tahsin Beyin iştirakile bir içtima yapmıştır.

EK 11: 11 Eylül 1930 tarihli Milliyet Gazetesi s. 1.

EK 14: Mehmet Nuri Conker'in 1933'te Milliyet Gazetesine Gönderdiği Mektup

Cumhuriyetin ilk yıllarının önemli isimlerinden Siirt Milletvekili Mahmut Soydan Milli Mücadele dönemine ait notlarını “*Millici*” müstearıyla Cumhuriyetin Onuncu yılı 1933 de “*Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar: Ankaralı'nın Defteri*” başlığıyla Milliyet Gazetesinde hatıralarını yayınladı. Mahmut Soydan'ın Erzurum Kongresi'nin toplanma sürecine dair yazdıklarıyla başlayıp; Kazım Karabekir'in mektuplarla cevap verdiği, Kurtuluş Savaşını kim başlattı tartışmasına Falih Rıfkı Atay, Nuri Conker ve Ruşen Eşref Ünaydın gibi isimler katılır.²⁹⁷

Nuri Conker'in Kazım Karabekir Paşa'ya hitap eden “*Büyük bir deha ve onun alemşümül zaferleri elbette ki küçücük beyin kaplarına sığmaz*” başlıklı mektubu 18 Mayıs 1933 tarihine Milliyet Gazetesinde şu ifadelerle yayınlanır²⁹⁸:

“Karabekir Paşa, yerinde rahat otururken kuru havadan nem kaparak, akıl ve muhakemenin pek kolay sırrını bulamayacağı bir iddia ortaya çıkardı:

Milli hareketin nüvesini o kurmuş! Erzurum Kongresi'ni o toplamış! O, Gazi'yi Anadolu'ya davet etmiş!.. Filan ve filan zatlara böyle demiş! Padişahla görüşmüş!..vs. Bu iddialarını güya ıspat için de vesika diye o zamana ait bir takım muhabereleleri bunların lehine mi yoksa aleyhine mi olduğuna dikkat etmeyerek neşretti. Hala da yazıyor.

Karabekir Paşa'yı tanımayanlar, bu iddiasının hedef ve maksadını anlayabilmekte kendisini bilenlerden daha ziyade güçlük çekeceklerdir. Ben Paşa'yı tanıyanlardanım. Harbiye ve Erkânıharbiye tahsillerini bir sınıfta yaptık. Mektepte ve bilhassa Meşrutiyet'e takaddüm (öncelik) eden senelerde sabık Üçüncü Ordu'nun Makedonya'sında sevişerek arkadaşlıklarımız vardı. Bu zatın Cumhuriyet'in ilanı sırasında ve müteakiben giriştikleri siyasi teşebbüsleri esnalarında cereyan muhaverelerde (karşılıklı konuşma) hiç değilse namuslu vatanperver bir askerdir diyerek hemen daima müdafaa ederdim. Hayatta insanın muvaffakiyetlerine kuvvetli engel olan kibir ve gururdan paşanın hissesinin normalin fevkine oluşunu daha mektepte iken bilirdik. Fakat kibir ve gururun, muhakemesini kaybettirecek derecede kendisini bu rütbe dalaletle sevk edeceğini tahmin etmiyorduk. Bu itibarla eski arkadaşlık gayreti kendisine acımdan insanı men edemez.²⁹⁹

Karabekir Paşa bu yazılarıyla, milli kahramanın filhakika kendisi olduğunu memleketin münevver tabakasına mı yoksa umum Türk halkına mı anlatmak istediği yakında hepimizce şüphesiz anlaşılacak. Ben bu nokta hakkında bir şey

²⁹⁷ Mahmut Soydan, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, haz. Nejdett Bilgi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2007, s. xi; Ayrıca *a.g.e.* de Kazım Karabekir'e dair tartışmalarda şahsi hakarete varan birkaç ifade çıkarılarak yerine köşeli parantez içinde üç nokta koyulur. Bu doğrultuda Mehmet Nuri'nin mektubundan s. 232, 236, 242'de bazı ifadeler yer verilmez.

²⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1933, s. 1 ve 8.

²⁹⁹ Soydan, *a.g.e.*, s. 232'de Mehmet Nuri'nin mektubunda yer verilmeyen ifadeler bu paragrafın beşinci ve yedinci cümlelerindeki ifadelerdir.

söylemeyeceğim. Mızrak çuvala sığmaz, tarih aldanmaz ve aldatmaz ve aldatılmaz. Hatta temenni etmek isterim ki Erzurum Kongresi'ni teşkil edenin ve Milli hareketin nüvesini kuranın kendisi olduğunu ispata Karabekir Paşa muvaffak olsun.

Beni şu satırları yazmaya sevk eden nokta Karabekir Paşa'nın üçüncü mektubundaki şu fıkra olmuştur:

“11 Nisan 335 (1919) Liman Paşa'nın hatası yüzünden mahvolan ve 75 bin esir ve 360 top zayi ederek 14 günde 600 kilometrelik bir ricat (çekilme) neticesi kadro haline inkılap eden (dönüşen) Yıldırım Orduları Grubu lağvedilmiş ve bu suretle açıkta kalmış olan Mirliya Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni ziyaret ettim. Ziyaret sebeplerinden birisi de müşarünileyhin İstanbul'da kalıp kabineye dahil olmak hakkındaki arzularından sarfınazar ettirmek gayesine matuf idi.”

Kazım Karabekir Paşa'dan bu kadar insafsızca mağrurane gaflet veya tegafül (anlamazlık) beklemezdim. Bu satırları okuyunca dedim ki: Bizim Karabekir gururunun tam esiri olmuş!.. Tamamen şaşırılmış!.. Liman Paşa'nın hatası yüzünden mahvolan ordunun içinden binnetice Mustafa Kemal'in açıkta kaldığını yazmış olması Kazım Karabekir Paşa'nın ismi gibi gözlerinin dahi kararmış olduğunu göstermekten başka bir manaya alınamaz. Takdir ve hürmet mevzubahs değil! Fakat kadirşinaslığın bu derecesi olamaz.

Karabekir Paşa'nın en büyük hatası Mustafa Kemal'i hala anlayamamış olmasıdır. Bu zatın bu hali kendisinin tarih sahifesinde hiç olmazsa Milli cidalde (savaş) Şark'ta bir şeyler yaptı kaydının yalnız silinmesini intaç etmiş (sonuçlanma) olmakla kalsa gene hayırlı olur.

Umumi Harp'te Suriye'de mahvolan ordunun kimin hatası yüzünden olduğu ve o Ordu içinde Mustafa Kemal'in nasıl çıktığı hakkındaki resmi vesikalar neşrolundu ve olunuyor. Ben bunlardan yalnız Gazi'nin bu mağlup ordular içinde kendi ordusunu terkip eden iki Kolordu Ali Fuat ve İsmet Paşa'yı ta Nablis civarından ta Halep'e kadar başlarında kendisi olduğu halde muntazam ricat hareketiyle getirdiğini ve burada son İngiliz taarruzunu bu kuvvetlerle durdurarak Milli Misak hududunu çizdiğini işaretle iktifa edeceğim. Yalnız Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal hakkında yazdığı yukarıdaki cümlesi üzerinde durarak tabiye (orduyu konuşlandırma) ve sevkülceyş (orduyu sevk etme) ne demek olduğunu bilmesi lazım gelen Paşa'dan şunu soracağım;

1922 Ağustos'unda Türk Orduları'nın kumandasını sana verselerdi sen ne yapabilirdin? Tarih-i Harp de okumuş olan Karabekir Paşa'dan yine sorarım: İlk tarih devirlerinden bugüne kadar cereyan etmiş olan ve sevkülceyşin değişmez kaidelerinin vaz'-ı tarifine (tarif belirleme) esas teşkil eden meşhur büyük muharebeleri yapmış sevk ve kumanda üstatlarından hangisi hangi muharebede Dumlupınar'daki sanat büyüklüğünü ve kumanda maharetini göstermiştir?

Anlaşılan en büyük düşmanları bile hürmete ve teslimiyete icbar eden (zorlayan) bu fevkalade büyük zaferi neticelendiren ordu emrinin istinat ettiği vaziyet muhakemesi ve kararı doğuran kafanın pek müstesna kudret ve kabiliyetini Karabekir Paşa anlayamamıştır.

Kendini bilen, vaziyetten az çok anlayan bir asker bu kafayı taşıyan adamın karşısında hiç olmazsa meslek namına eğilir ve ona hürmet eder. Çünkü bu karar ve

hareket Erkânıharplerimize (kurmay) ve dünya Erkânıharbiyesine en parlak bir ders numunesi teşkil edecek bir sevkülceyş ve tabiye zaferidir. Düşmanın memleketimizin içine doğru tuttuğu bir zaviye-i harice Re's-i Afyonkarahisar'dan bilistifade hatt-ı ricate amud (direk) Verdun'umuz diye övündükleri Dumlupınar müstahkem mevzilerinin bir karışından bile istifade imkanını düşmandan selp (zorla alma) ile ve Erkânını Murat dağının sarplıklarına verdirerek Dumlupınar – Afyonkarahisar hatt-ı ricatine muvazi (paralel) bir cephe de sıkı muharebeleri kabule icbardan üç gün sonra, onu ateşten çemberin harim-i ismetinde (namus ocağı) boğmak!..

Bu neticeyi veren hareketin dayandığı manevrayı askerler bilirler, Karabekir Paşa da bilir, fakat mümasil (benzer) ahval ve şeriat içinde askerlik ve harp aleminde şimdiye kadar böyle bir manevrayı icra ve tatbik kuvvetini kafasında yaratan kumandan görülmüştür?

Her hareketin ehemmiyeti onun tevlit ettiği (doğurma) neticelerle ölçülür, bu hareketin âlemşümül parlaklığı neticesidir ki Dumlupınar tepesinden, “Ordular: Hedefiniz Akdeniz!” dir direktifi kolaylıkla verilmiştir.

Ordularımızın adeta kollarını sallayarak Akdeniz yalılarına inmesi, hiç ayak basılmadan ve tüfek atılmadan Edirne'ye kadar Türk milli misakinin bütün hudutlarının düşmandan temizlenmesi, Mudanya ve Lozan'la bütün kuyut (kayıtlar) ve şuruttan (şartlar) azade tam hür ve yepyeni bir Türk devletinin doğması, Müstakil Türk Cumhuriyeti'nin teessüsü... Karabekir'in bugün Erenköy'de medeni hayat yaşaması... İşte bu hareketin neticelerindendir. Yoksa Karabekir Paşa'nın genç kumandanların Anadolu'ya gönderilmesini Padişah'a söylemesinden ve Erzurum Kongresi'ni kendisinin kurduğunu iddia etmesinden ve filan ve falan zata veya şöyle veya böyle demiş olmasından değil!!! Karabekir Paşa'nın bu vadede pek piyade kalacağını kendisi de bilmek lazım gelirken bilmiyor ve bilemiyor. Amma biz biliriz ve bütün tarih bilir. Resmi muhabereleleri vesika diye öne sürerek milli nüveyi kurduğunu iddia yalancı pehlivanlığı ile ortaya çıkmak, Türk nesli karşısında ve tarih muvacehesinde pek ayıptır.³⁰⁰

İş, bu kabil muhabereleleri eğer neşre kaldıysa, bugün devlet dosyalarında muhterem Paşa'mızı çok geride ve gölgede bırakacak nice yüce arkadaşlarımızın muhaberelelerine tesadüf olunur. Fakat bu zevatın hiç biri şimdiye kadar bunları kudret ve tehafür (övünme) vesikası olmak üzere her nedense neşri hatırlardan geçirmemişlerdir.

Karabekir Paşa! Zat-ı alinize bir sual daha sorayım:

Türk Ordusu galip Yunan Ordusu önünde Sakarya hattına doğru çekildiği ve Kral Konstantin askerlerini bu hat aleyhine saldırdığı 921 yazında sen Türk Ordusu'na kumanda etse idin halin ne olurdu?

Geceli gündüzlü yirmi iki gün süren bu korkunç malhamenin (kanlı savaş) kuvvetle pek gayr-i mütenasip (denk olmayan) uzun cephe hatlarında mukavemet ve sebat imkan ve ümitlerinin hemen akşama sabaha çözülmeye yüz tuttuğu dakikalarda hangi kafanla ve hangi kuvvetinle ve hangi mevcudiyetinle cepheyi tespit edebilirdin!!!?

³⁰⁰ Soydan, a.g.e, s. 236'de Mehmet Nuri'nin mektubunda yer verilmeyen ifadedir.

Siz Tarih-i Harp'te yalnız manen değil, hatta maddi noksanlarla da sarsılarak ricate (çekilme) başlamış bulunan bir cepheye taarruz emri vermek harikası gösterilmek suretiyle bir kale veya bir darülharekatı (savaş alanı) değil, bir milletin ve bir vatanın talihini kurtarabilen kaç kumandan ve kaç meydan muharebesi bilirsiniz?

Tarih-i Harb'in kaydetmediğini kolaylıkla söyleyebileceğimiz Sakarya mukameti ve bu mukavemeti (ata binerken üzengiden ayağı kayarak ege kemiklerinin kırılmış olmasına rağmen) telkin ve ilham eden dimağ ve karakter kuvvetidir ki, sizin – kendi ifadenizle- Erzurum'da İngilizlerin görüp anlamasından endişe ederek kurduğunuzu iddia ettiğiniz Erzurum heyetinden yalnız iki kişi ile gizli temas etmekten ibaret olan milli harekete iştirakini daha ileriye götürmek külfetinden sizi müstağni kılmıştır.

Ya azizim Karabekir! Sakarya'dan bir sene evvel Ethem ve hempaları (kötü iş arkadaşı) Türk Ordusu ve Türklük aleyhine bayrak açtıkları zaman nüvesini kurduğunuzu iddia ettiğiniz milli hareketin başında siz olsaydınız ne olurdu? Sizi kim dinlerdi! Ve siz kime ve ne dinletebilirdiniz? Bu sorunun cevabı: "Siz, bu ahval ve şeriate bulunan bir vaziyetin bir vaziyetin başına geçemezsiniz"den ibarettir. Böyle hallerde vaziyeti elinde tutabilmek kudret ve kabiliyeti herkeste bulunamaz. Siz bu kudret ve kabiliyette olmadığınız için gücenik, rahatsız olmayın! Siz de akli eren, iktidar ve irfan sahibi, vatanperver Kumandansınız. Kolordu ve Ordu Kumandanlıkları askeri rütbelerin en yükseğidir. Bunu küçük mü görürsünüz! Siyasi kanaat ihtilafı dolayısıyla kenardasınız. Olabilir. Rahat durursanız günün birinde belki size de bir rol teveccüh edebilir.

Biraz daha maziye doğru gidelim:

Umumi Harp mütarekesini müteakip siz de istiklalin elden gitmemesi için milletin canlılaştırılarak harekete getirilmesini lüzumlu görmüştünüz, pekala! Pek iyi düşünmüşsünüz. Bunu düşünen bittabi yalnız siz değilsiniz. Aynı şeyi sizin gibi düşünen kumandanlar elbette az değildir. Fakat siz bunu icra mevkiine çıkarmak için rütbenize ve mesleğe ve aynı zamanda İstanbul'a da bağlı kalarak yürümek yolunu ihtiyar etmişsiniz. Diğer bir zat büsbütün başka bir yoldan yürümüş: Mesleğini, rütbesini bırakıp sade bir vatandaş sıfatıyla vatandaşlar arasına karışarak ve İstanbul'dan zerre kadar ümit beslemeyerek sizin Erzurum'da kurduğunuzu iddia ettiğiniz milli heyetten ve nüveden daha büyük ve bütün millete şamil Sivas'ta umumi bir Kongre kurarak milletin başına geçiyor, millete yolunu gösteriyor (ibrete şayandır ki rütbesi ve resmi mevkii olmadığı halde siz de dahil olduğunuz halde bütün kumandanlar ve valiler bu zatın emrine giriyor; çünkü bütün bu zevat o zatın bu işteki ehliyetini ve kifayetini tabii mazisine bakarak teslim etmişlerdi); teşkilatı da Meriç kıyılarına kadar tevsi ediyor, nihayet hadisatın sevkiyle milletin idaresini milli iradenin mümessili olarak teşekkül eden yüksek Meclis'in eline veriyor.

Gelelim yüksek Meclis'teki riyaset işine, bu vaziyetin içinde siz de az çok yaşadınız. Bilhassa Bursa'nın sükûtu Eskişehir – Afyon hattının da düşman eline geçmesi üzerine ve daha evvel güya hilafet ordusu döküntülerinin Ankara'nın bir konak mesafesine yaklaştığı günlerde bu Meclis'in Riyaseti sizin elinizde olsaydı? Bir kere olamazdı! Farz-ı muhal olsaydı, ne olacaktı! Ne yapacaktınız! Netice, istihsal edilmiş (elde etme), olandan daha parlak mı olacaktı! Bu istihsal edilen neticede gördüğünüz noksanlar var mı? Bunları lütfen söyleyin de afakî siyasi bir münakaşa zemini olsun! Ne istiyorsunuz? Ve neyi ispat etmek istiyorsunuz? Filan

kişiyi böyle söyledim. Filan kişiyi filan yerde şu tarihte ziyaret etmiştim!..demekten ne çıkar? (Bunları o zaman yalnız siz mi yaptığınızı zannediyordunuz?) Evet öyle oldu amma, işte bu hareket-i milliye denilen şeyi ilk önce ben düşündüm ve ben söyledim, bundan dolayı bunun şerefi bana aittir mi demek istiyorsunuz?

Eğer bunu iddia ediyorsanız başkasının aynı şeyi düşünmediğini filana ve falana söylememiş olmasıyla mı, veya söylemişse sizin gibi vesikalar neşretmemiş olmasıyla mı hükmediyorsunuz? Hem siz, bir taraftan milli nüveyi ben kurdum diyorsunuz, hem de bu kurduğunuz milli nüve ile temas bile etmiyorsunuz. Erzurum Kongresi'nin kapısından bile içeri girmemişsiniz! Binaenaleyh siz bunu düşünmüşsünüz amma, düşündüğünüzü yapmamışsınız! Yalnız düşünmüş olmak hakkı olarak bir şeref istiyorsanız ben kendi hesabıma verdim, al be birader!! Fakat, bu işi hem düşünen ve hem de yapan adam bunun şerefine sahip-i aslısi olan millete ait olduğunu söyler dururken, yarın öbür gün başka bir arkadaş da –çıkma ya- bunu ben de düşünmüştüm, hatta filana ve falana da söylemiştim, diye yazı yazmağa kalkarsa ne yapacağız?... Memlekette bundan sonra yapacak keza yine şerefli işler dururken şimdi milli şerefe tasarruf hakkınızı ispat için tapu senetleri mi göstermeye kalktınız? Bu nasıl şey?!...

Bu senetlerinizi ispata muktedir olsanız nefret edeceğiniz şerefi kimden isteyeceksiniz. Bütün milleti şanıyla şerefiyle temsil eden, şan ve şöreti Hind'e ve Çin'e ve Amerika'ya intişarla milleti şenlendiren ve şanlandıran adamın size bir hisse ayırıp vermeye hakkı yoktur, veremez.

Doğrudan doğruya milletten istiyorsanız, ya millet size derse ki ben Milli Şef olarak bir timsal tanırım, başka şey bilmem. O vakit ne yapacaksınız? Yok benim şeref falan istediğim yoktur, maksadım, bu milli hareketin ne olduğunu millet anlasın, bende de şöyle vesikalar vardır, bilinsin, o kadar, başka bir şey istemem. Bu halde milletin, milli hareketin nasıl cereyan etmiş olduğunu bilmediğini kabul ediyorsunuz demektir ki, hata olur. Millet bunu anlamıştır, bu, anlaşılamayacak bir iş değildir ki! Hayır o da değil, milli şeref, evvela bana aittir, başkasının bunda hakkı yoktur, demek istiyorsanız, bu hükmü siz değil, bırakınız efkar-ı umumiye versin. İlave olarak Milli Şef olan zatın biraz da emniyet ve itimat telkinine ve sebat ve metanet tavsiyesine esas olan mazisinden bahsedeyim:

Bu adamın fikir ve Kumandanlık dehasının umumi tezahürü Büyük Harp'te , Çanakkale muharebelerinde başlar. Tabiidir, çünkü müşarüniyleh bu harbe Kaymakamlık (yarbay) rütbesiyle girdi. Dört senesi de kendisinin muzaffer muharebeleriyle dolu olan Umumi Harb'in bilhassa Çanakkale muharebeleri, Arıburnu ve Anafartalar Kahramanı'nın Kumandanlık kudretini bütün bir vatana tanıttı. İngiliz Ordusu'nun Gelibolu yarımadasına çıktığı 1915 senesi 12 Nisan günü sahil tarassuduna (gözetleme) memur diğer bir Fırka'nın Kumandanı, Fırkası (Tümen) ile ihtiyatta bulunan Mustafa Kemal'e bir taburunun Kaba Tepe'ye gönderilmesini telgrafladığı zaman o, bizzat kendisi iki saat sonra, yanında yalnız yaveri Mülazım Rıza Efendi olduğu halde, Conkbayırı'nın zirvesine yaklaşmış olan İngiliz avcı hattının önünde nevmi (umutsuz) geri çekilen Bursa müstahfizından 40 neferlik bir sahil muhafız müfrezesinin yanında bulunuyordu. Bu müfrezeye: "Cephaneniz bitti ise süngüleriniz de yok değil ya!" emriyle yüzleri düşmana karşı yere yatırır yatırmaz koca İngiliz avcı hattının da aynı zamanda tevakkufla (durma) yere yattığı görüldü. Burada kazanılan yarım saat, geriden gelmekte olan 57'nci Alay'ın Kolbaşısı ile aynı noktaya dahil olabilmesini temin etmişti. 19'uncu Fırka

Kumandanı Mustafa Kemal, İngilizlere ilk darbeyi işte bu alayla vurdu ve bu darbe denize kadar devam etti. Karabekir Paşa Kaba Tepe ile Conkbayırı'nın vaziyetlerini iyi bilir. Arıburnu cephesine ilk on gün zarfında gelip miktarı beş fırkaya balığ kuvvetlere kumanda eden yalnız Mustafa Kemal oldu. "Kemal yeri" on ay sonra düşmanın terk ettiği müstahkem hat Mustafa Kemal'in bu on gün zarfında ateş yağmuru ve ateş dolusu altında düşmanı tevkif etmiş olduğu hattır.

Aynı senenin Temmuz'unda İngilizler Kitchener Orduları ile Anafartalar cephesine çıktılar. Burada da karşılarında Mustafa Kemal'i buldular. Bu cephede Gelibolu'dan henüz gelen yorgun ve zayıf 12 ve 7'nci Fırkaların İngilizleri mağlup etmesi yalnız ve yalnız Mustafa Kemal'in enerjisi ile oldu. İngilizler bu defa da Conkbayırı'na tırmandılar. Üç gün üç gece bu noktada pek kanlı muharebeler oldu. Nihayet üçüncü günün sabahı bu bayırdan düşmanı bir daha tırmanmamak üzere süngü ile atan ve attıran yine Mustafa Kemal idi.

Ben kendim de orada idim. Neferden Grup Kumandanı'na kadar bütün rütbe ve kumanda sahipleri aşağı yukarı hep bir hatta idik. Mustafa Kemal'in Anafarta Grubu Kumandanlığı'nda ve Anafartalar cephesinde muvaffakiyetle kumanda ettiği kuvvetler 10 fırka idi.

Karabekir Paşa bunları bilmez mi?!

Ordu Kumandanı Liman Paşa Mustafa Kemal'in karargâhına geldiği zaman, onu uykuda bulursa uyandırmayıp kapısında kendiliğinden uyanıncaya kadar bekledi.

Mustafa Kemal parlak hareketleriyle ihtiyar ecnebi General'in de yüzünü bu derece ağartmıştı. Bu sene zarfında Karabekir Paşa da fırkası ile şibh-i cezirenin (yarımada) Cenup (Güney) cephesinde bulunmuştu.

Paşa bu cepheyi beğenmiyordu. İkide bir bu Cephe'nin kilometrelerce arkasında Soğanlıdere sırtlarına kadar geriye alınmasını teklif ediyordu. Nihayet onu oradan aldılar.

Bunları, kumandanlık sahasında Mustafa Kemal ile Karabekir'i, haşa, mukayese maksadıyla yazmıyorum. Böyle bir kıyas-ı maalfarık (farklılıkla karşılaştırma) hatırımdan geçmedi. Yalnız Milli Şef olabilmek için ne gibi evsaf, ne gibi başkalarında bulunmayan müstesna kabiliyetler lazım olduğu meselesinin münakaşası üzerinde olduğumuz içindir ki, bunlardan bahsetmek icap etti.

Karabekir Paşanın yazıları on iki sene evvel değil bugün dahi aklınca milli şeflik davasında bulunduğunu aynen gösteriyor.³⁰¹ Kendisi Şark'ta kalacakmış, Mustafa Kemal de Garp'ta? Böyle mutabık kalmışlar imiş! Yani nerede ise at başı beraber bulunacaklar!? Yalnız bu yazıların bugün yazılmakta olması, bir noktanın istifhamını (anlama) müstelzimidir (gerektiren). Karabekir Paşa'nın ne istediği henüz belli değil gibi.

Alman Makenzen³⁰² Suriye'de Kumandan iken Mustafa Kemal yine orada Ordu Kumandanı idi. Mustafa Kemal'in buradan da bir ayrılışı var. Karabekir Paşa'nın hikaye-i hal tarzında açıkta kalmak tabiriyle tarif ettiği ayrılış ile bu ayrılış

³⁰¹ Soydan, *a.g.e.*, s. 242'de Nuri Conker'in mektubunda yer verilmeyen ifadedir.

³⁰² Soydan, *a.g.e.*, de Nuri Conker'in mektubundaki Makenzen yerine Falkenhayn'e yer verilmiştir.

arasında esbapça (sebepler yönünden) fark yoktur. Bu ayrılışın sebeplerini mütareke esnasında gazetelerde bütün millet okumuştur. Gazi Hazretleri'nin sine-i millette bir fert halinde memleketin kumandanlarına ve valilerine emir vermek salahiyetini kendinde görmüş olmasında o zamandan az evvel gazetelerde intişar etmiş olan bu raporların hiçbir tesiri olmamış mıdır acaba?

Ordu'yu ve memleketi Umumi Harp'te şaşkınca ve çılgınca idare edenlere karşı Karabekir Paşa'nın neler demiş ve yazmış olduğunun bilinmesi merak edilecek bir şeydir. Karabekir Paşa'nın acaba buna dair de vesikaları var mı?

Bunları da neşir lütfunda bulunmazlar mı? Karabekir Paşa! İşte vesika diye Mustafa Kemal'in Makenzen'la olan ihtilaflarını izah eden yazılara denir, yoksa sizin yazdıklarınıza değil!

Bana kalırsa siz artık bu yazılardan ve bu iddiadan vazgeçin ve deyin ki benim bunlardan maksadım, buna dair hatırat neşrediyorsunuz; bu hatıratın bende de bir kısım vardır. Ben de bu meyanda bunları, tarihi tenvir (aydınlatma) için yazdım, bütün maksat bundan ibarettir deyip bu bir türlü içinden çıkamadığınız davaya misk bir hitam vermiş olursunuz!

Gaziantep Mebusu M. Nuri''

Ankara

18-2-1936

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİCumhuriyet Halk Partisi
Genel Sekreterliğine

Parti Tüzüğü'nün 125. Maddesi gereğince bildirilmesinde geçtiğim ve bindandolaya ajür dilediğim malûmatı aşağıda arz ederken derin saygılarımla sunarım :

1. Türk Hava Kurumu genel Merkezinde ayağım .
2. Kızılay genel Merkezinde ayağım .
3. İş Bankası'nın Türkiz ve Kömür adlarındaki Kömür Şirketleriyle Ankara Çimento Şirketi'nde müzakibim .

M. N. Conker

B. M. M. Reisvekili
Gaziantep Sanayi